

Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 40

Статті учасників
X Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції

Чорноморські наукові студії

17 травня 2024 року

**Відповідальний редактор випуску – ректор Міжнародного гуманітарного університету,
доктор юрид. наук, професор К.В. Громовенко**

Виданичий дім
«Гельветика»
2024

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2024. – Вип. 40. – 144 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, медицини та фармації, лінгвістики та перекладу, економіки, менеджменту, філософії, мистецтвознавства, історії, політології, психології, дизайну.

Збірник зібраний та підготовлений до друку відділом аспірантури і науки Міжнародного гуманітарного університету і розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкується відповідно до рішення
Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
(Протокол № 12 від 17 липня 2024 року)**

Редакційна рада:

С.В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, професор, голова Ради; К.В. Громовенко, д-р. юрид. наук, професор, заступник голови Ради; В.О. Лефтеров, д-р психол. наук, професор, перший проректор Міжнародного гуманітарного університету, О.О. Тарабрін, д-р мед. наук, професор, Ю.Г. Чумакова, д-р мед. наук, професор, Н.М. Шкворченко, д-р філол. наук, професор.

Редакційні колеги за напрямками:

Юридичні науки

Т.С. Ківалова, д-р юрид. наук, професор; О.О. Подобний, д-р юрид. наук, професор; Д.Г. Манько, д-р юрид. наук, доцент; Л.В. Діденко, д-р юрид. наук, професор, Я.О. Тицька, канд. юрид. наук, доцент.

Філологічні науки

Н.В. Бардіна, д-р філол. наук, професор; В.Я. Мізецька, д-р філол. наук, професор; Н.М. Шкворченко, канд. філол. наук, професор; Н. К. Коробкова, канд. філол. наук, доцент

Економіка і менеджмент

Л.М. Потьомкін, д-р екон. наук, професор; М.Д. Балджи, д-р екон. наук, професор; О.В. Дишкантюк, канд. техн. наук, доцент; К.С. Нестерова, канд. екон. наук, доцент,

Філософія та соціально-гуманітарні науки

Л.К. Велітченко, д-р психол. наук, професор, М.Й. Казанжи, д-р психол. наук, професор; В.Б. Бедан, канд. психол. наук; О.С. Іванова, канд. філос. наук, доцент; Т.О. Крижановська, канд. філос. наук,

Мистецтво і дизайн

А.А. Татарнікова, доктор мистецтвознавства, доцент; Т.М. Каплун, канд. мистецтвознавства, доцент; Т.І. Уварова, канд. мистецтвознавства, доцент; Я.В. Лупій, нар. артист України, професор; О.В. Токарев, засл. діяч мист. України, професор; Н.В. Кравець, декан факультету мистецтва та дизайну.

Медичні науки

Т.П. Терешина, д-р мед. наук, професор; Л.Д. Чулак, д-р мед. наук, професор; О.О. Тарабрін, д-р мед. наук, професор; Н.О. Нікітіна д-р мед.н., професор; В.Н. Кукушкін, канд. мед. наук, доцент;

Інформаційні технології

І.В. Стрелковська, д-р техн. наук, професор, декан факультету кібербезпеки, програмної інженерії та комп'ютерних наук; Т.І. Григор'єва, канд. техн. наук, доцент; І.М. Соловська, канд. техн. наук, доцент; Л.Г. Йона, канд. техн. наук, доцент.

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій**

Відповідальний секретар – начальник відділу аспірантури та науково-дослідної роботи
Міжнародного гуманітарного університету
Бедан Вікторія Борисівна

Адреса редакції: вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
e-mail: scientificnotes@mgu.od.ua

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
КВ № 8958 від 13 липня 2004 року*

Розділ 1

Національне та міжнародне право

А. С. Віцькар

помічник судді

Личаківський районний суд м. Львова

м. Львів, Україна

НОВЕЛІЗАЦІЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВСТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ШИРОКОМАСШТАБНОЮ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей встановлення юридичних фактів, пов'язаних із широкомасштабною збройною агресією РФ проти України. З урахуванням аналізу сформованої Верховним Судом судової практики виокремлено найбільш поширені види зазначеної категорії юридичних фактів та зосереджено увагу на особливостях і моделях їх встановлення.

Ключові слова: юридичний факт, воєнний факт, збройна агресія, судова практика.

Однією із передбачених в п. 5 ч. 2 ст. 293 ЦПК України категорій справ, які підлягають розгляду судом в порядку окремого провадження є справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Вказане дає підстави стверджувати про те, що предметом розгляду у вказаній категорії справ є вимога про встановлення факту, що має юридичне значення, а об'єктом дослідження та встановлення – відповідний факт, що має юридичне значення.

Згідно сформованого в теорії та практиці підходу існують дві моделі встановлення факту, що має юридичне значення, а саме: судова та позасудова (адміністративна) моделі.

При цьому, судова модель встановлення юридичних фактів передбачає наявність в сукупності наступних умов [1; 2; 3]:

– **факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення** (згідно із законом такі факти породжують юридичні наслідки), тобто від них мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян. Для визначення юридичного характеру факту потрібно з'ясувати мету встановлення. Один і той самий факт для певних осіб і для певної мети може мати юридичне значення, а для інших осіб та для іншої мети – ні;

– **встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право.** Якщо під час розгляду справи про встановлення факту заінтересованими особами буде заявлений спір про право або суд сам дійде висновку, що у цій справі встановлення факту пов'язане з необхідністю вирішення в судовому порядку спору про право, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює цим особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах [4]. При цьому, існування спору повинно бути реальним, а не гіпотетичним, а тому суд наявність спору має належним чином обґрунтувати і зазначити в чому він полягає [5].

– **заявник не має іншої можливості одержати чи відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення.** Це визначальна обставина при розгляді заяви про встановлення певних фактів в порядку окремого провадження. Для цього заявник разом із заявою про встановлення факту подає докази на підтвердження того, що до її пред'явлення він звертався до відповідних організацій за одержанням документа, який посвідчував би такий факт, але йому в цьому було відмовлено із зазначенням причин відмови (відсутність архіву, відсутність запису в актах цивільного стану тощо). Винятком у застосуванні вказаної умови є розгляд справи про встановлення факту смерті та народження в порядку статті 317 ЦПК України, при розгляді яких не вимагається від осіб, які звертаються із заявою до суду про встановлення відповідного факту, подання до суду письмової відмови органу реєстрації актів цивільного стану у здійсненні реєстрації таких фактів.

– **чинним законодавством не передбачено іншого позасудового порядку встановлення юридичних фактів.**

Воєнний конфлікт, який розпочався на Сході України в 2014 році та переріс в 2022 році в широкомасштабну збройну агресію російської федерації, вніс свої корективи в особливості встановлення юридичних

фактів, в тому числі в судовому порядку. Зокрема, у зв'язку із цим в науковій літературі навіть було виокремлено розгляд такої нової категорії справ як **встановлення юридичного факту, пов'язаного з воєнним конфліктом в Україні (так званий воєнний факт)** [6, с. 430–431].

Дослідження даних Єдиного державного реєстру судових рішень щодо особливостей розгляду справ про встановлення юридичного факту, пов'язаного із широкомасштабною збройною агресією РФ проти України, дає підстави для виокремлення найбільш поширених видів юридичних фактів та особливостей (моделей) їх встановлення.

Встановлення факту самостійного виховання дитини (номер справи в ЄДРСР № 201/5972/22)

За обставин справи ОСОБА_1 звернувся до суду в порядку цивільного судочинства (за правилами окремого провадження) із заявою про встановлення факту самостійного виховання дитини. Необхідність встановлення відповідного юридичного факту, а відтак мету подання відповідної заяви обґрунтував тим, що встановлення факту самостійного виховання дитини потрібно йому для оформлення документів, необхідних для отримання соціальної допомоги як батьку, що самостійно виховує дитину, реєстрації місця проживання дитини, вирішення інших питань щодо проживання та перебування дитини, отримання відстрочки від мобілізації.

Рішенням суду першої інстанції, яке залишено без змін постановою суду апеляційної інстанції, вирішено заявлені вимоги по суті в порядку окремого провадження та в задоволенні заяви відмовлено з підстав необґрунтованості вимоги, викладеної у заяві про встановлення факту, що має юридичне значення, оскільки заявник не довів, що матір не здійснює прав та не виконує обов'язків щодо своєї неповнолітньої дитини.

Ухвалою Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 27 вересня 2023 року справу передано на розгляд Великої Палати Верховного Суду. Приймаючи рішення про передачу справи на розгляд Великої Палати КЦС ВС, виходячи із заявленої ОСОБА_1 мети встановлення факту, що має юридичне значення, прийшов до висновку про порушення в даному випадку правил предметної юрисдикції цієї справи та відповідно неможливості її розгляду в порядку окремого провадження за правилами цивільного судочинства. Зазначений висновок мотивував наступним чином. Державна соціальна допомога призначається у встановленому законом порядку та відноситься до компетенції органів державної влади як суб'єктів владних повноважень, які реалізують державну політику у сфері соціального захисту населення. Правовідносини у цій сфері носять публічний характер. А тому, у разі виникнення спору щодо реалізації прав позивача, або ж їх обмеження зі сторони компетентного державного органу, позивач має право оскаржити рішення, дії чи бездіяльність органу державної влади – суб'єкта владних повноважень, який здійснює владні управлінські функції. Враховуючи, що між заявником та відповідним територіальним центром комплектування (який заявник вказав зацікавлено особою) може виникнути спір, пов'язаний з доведенням наявності підстав для відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації (про що заявник вказав у заяві), і не пов'язаний з виникненням чи реалізацією цивільних прав та обов'язків заявника, їх виникненням, існуванням та припиненням, за предметом та можливими правовими наслідками цей спір може стосуватися лише сфери публічно-правових відносин, а отже не підлягає вирішенню у порядку цивільного судочинства. Тобто, на думку колегії КЦС ВС, заявлені вимоги, враховуючи їх мету, пов'язані з доведенням існування підстав для визнання (підтвердження) за ним певного соціально-правового статусу, не пов'язаного з будь-якими цивільними правами та обов'язками, їх виникненням, існуванням та припиненням. Відповідно, за своїм предметом та можливими правовими наслідками такі вимоги пов'язані з публічно-правовими відносинами заявника з державою. Тобто у разі виникнення спору з суб'єктом владних повноважень, зокрема які стосуються порушеного заявником питання, останній вправі звернутися до адміністративного суду із позовними вимогами до відповідного уповноваженого органу і певні факти, які мають значення для правильного вирішення спору, підлягають встановленню судом у мотивувальній частині судового рішення. Крім того, КЦС ВС виснуючи щодо наявності спору у заявлених вимогах, які можуть вплинути на права та інтереси іншого з батьків, у разі задоволення порушеного заявником питання, зазначив, що факт самостійного виховання дитини одним із батьків, відсутності участі іншого з батьків у вихованні дитини може бути встановлений у мотивувальній частині рішення суду у цивільній справі при вирішенні у порядку позовного провадження спору щодо позбавлення особи батьківських прав, визначення місця проживання дитини, відібрання дитини тощо. Факт самостійного виховання дитини одним із батьків, відсутності участі іншого з батьків у вихованні дитини може бути встановлений у рішенні суду при вирішенні спору щодо позбавлення особи батьківських прав у порядку позовного провадження. У разі виникнення

спору щодо місця проживання дитини (опіки над дитиною), ухилення від виконання (невиконання) батьківських обов'язків – такий спір підлягає вирішенню в порядку позовного провадження.

У зв'язку із чим, покликавшись на положення постанови Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 05 вересня 2019 року у справі № 638/2304/17 (провадження № 61-2417сво19), Верховний Суд констатував, що приватно-правовий інструментарій не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для невиконання публічних обов'язків або створення преюдиційного рішення суду для публічних відносин.

Однак, за встановлених у цій справі обставин, визначеної заявником заінтересованої особи (територіальний центр комплектування та соціальної підтримки) та мети подання заяви про встановлення факту самостійного виховання ним сина, заявлені вимоги не є вимогами, які пов'язані із здійсненням особистих немайнових чи майнових прав заявника, а тому, на думку КЦС ВС, не підлягають розгляду судом в порядку окремого провадження на підставі статей 293, 315 ЦПК України.

Колегією суддів КЦС ВС при обґрунтуванні необхідності передачі справи на розгляд Великої Палати досліджено практику вирішення спірних питань судами (аналіз практики здійснено за період з червня 2023 року по вересень 2023 року) та згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень встановлено:

– на підставі частини четвертої статті 315 ЦПК України суди відмовляли у відкритті провадження у подібних справах, оскільки із заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачався спір про право (справи № № 441/2208/23, 669/864/23, 587/2555/23, 192/1671/23, 947/27131/23, 707/8911/23, 604/951/23, 559/2430/23, 381/2937/23, 604/886/23, 716/1104/23, 199/5376/23, 344/11153/23, 599/1435/23, 599/1434/23, 152/655/23, 727/5799/23);

– судами розглянуто заяву по суті і задоволено вимогу про встановлення факту самостійного виховання дитини в окремому провадженні (справи № № 331/4826/23, 556/2030/23, 714/949/23, 201/7656/23, 718/2071/23, 718/2069/23, 759/6144/23, 147/664/23, 718/1870/23, 725/3819/23, 557/888/23, 466/4321/23, 724/1170/23);

– судами вирішено порушене питання по суті та відмовлено у задоволенні заяви за необґрунтованістю (справи № № 715/2428/23, 686/11972/23, 466/7080/23, 354/897/23, 533/279/23);

– судами у відповідності до пункту 1 частини другої статті 186 ЦПК України відмовлено у відкритті провадження у справі, оскільки факт самостійного виховання дитини не може бути встановлений у судовому порядку (справи № № 389/2881/23, 750/12788/23, 604/911/23);

– згідно з пунктом 1 частини першої статті 186 ЦПК України відмовлено у відкритті провадження у справі, оскільки заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, з посиланням на те, що заява про встановлення факту самостійного виховання дитини підлягає розгляду у порядку адміністративного судочинства (справа № 521/20726/23).

З врахуванням вищезазначеного КЦС ВС виснував про те, що факт самостійного виховання дитини одним із батьків ймовірно може бути встановлений адміністративним судом, зокрема, під час розгляду справ про оскарження дій, бездіяльності чи рішень компетентних органів щодо відмови у наданні соціальної допомоги, незабезпечення соціальних чи інших гарантій, відмови у визнанні прав, визначених законом, які підлягають вирішенню у порядку адміністративного судочинства. Правова проблема постає під час дії правового режиму воєнного стану у значній кількості поданих заяв, позовів на території України про встановлення факту самостійного виховання дитини (інших фактів, які пов'язані із реалізацією права на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації) чи оскарження рішень, дій, бездіяльності суб'єктів владних повноважень, що перебували та перебувають на розгляді в судах та рішення у яких можуть бути винесені найближчим часом, що свідчить про наявність виключної правової проблеми [7].

Велика Палата Верховного Суду, врахувавши викладені в ухвалі КЦС ВС від 27 вересня 2023 року обставини, а також те, що перелік юридичних фактів, що підлягають встановленню в судовому порядку, зазначений у статті 315 ЦПК України, не є вичерпним, а судова практика щодо порушеного заявником питання в окремому провадженні, з врахуванням мети встановлення відповідного факту та наявності або ж відсутності спору, Верховним Судом ще не сформована, прийшла до висновку про необхідність вирішення Великою Палатою Верховного Суду актуальних міжюрисдикційних питань, а тому ухвалою від 26 жовтня 2023 року прийняла справу до розгляду [8].

Варто зазначити, що не усі судді Великої Палати ВС погодились із виключністю правової проблеми у вказаній справі та необхідністю її прийняття до розгляду. Так, судді Великої Палати Верховного Суду

Гудима Д. А. і Ткачук О. С. висловили окрему думку (розбіжну), згідно якої зазначили, що, на їх погляд, ніякої виключної правової проблеми у цій справі немає. Очевидною є недопустимість використання окремого провадження, зокрема, з метою: (а) «створення» преюдиційних фактів або нововиявлених обставин для вирішення в адміністративному судочинстві спорів щодо визнання протиправним і скасування рішення про відмову у перетині державного кордону України; (б) отримання доказу існування підстави для надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації [9].

Таким чином, на сьогодні питання юрисдикційності справ про встановлення факту самотійного виховання дитини чекає свого логічного вирішення шляхом висловлення Великою Палатою ВС відповідної позиції з цього питання.

Встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу з особою (військовослужбовцем, який загинув (помер) під час участі в бойових діях, забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки і стримуванні збройної агресії російської федерації) (номер справи в ЄДРСР № 290/289/22-ц, № 560/17953/21)

Згідно сформованої КЦС ВС в постанові від 22 березня 2023 року у справі № 290/289/22-ц (провадження № 61-13369св22) позиції, вимоги заявника про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу з особою, який загинув під час участі у бойових діях та забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки і стримуванні збройної агресії російської федерації, не підлягають вирішенню у порядку цивільного судочинства. У зв'язку із чим Верховний Суд рішення суду першої та апеляційної інстанції скасував, а провадження у справі за таких обставин закрав, оскільки спір підлягає розгляду в порядку адміністративного, а не цивільного судочинства.

За обставин справи № 290/289/22-ц особа звернулась до суду за правилами цивільного судочинства в порядку окремого провадження із заявою встановлення факту проживання заявника однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу із особою, який загинув під час участі в бойових діях та забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки і стримуванні збройної агресії російської федерації. Необхідність (мету) встановлення зазначеного факту заявник обґрунтовувала тим, що зазначений факт пов'язаний із її правом на отримання одноразової грошової допомоги, яка передбачена Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Виснувши про те, що вказаний факт з огляду на зазначену заявником мету його встановлення (*передумова для реалізації права на отримання одноразової грошової допомоги*), не підлягає вирішенню у порядку цивільного судочинства, Верховний Суд, врахувавши умови, за наявності яких справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, належать до юрисдикції суду, а також проаналізувавши положення Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо механізму реалізації та суб'єктів права на призначення та отримання одноразової грошової допомоги, зазначив про наступне.

Вимоги заявника та відповідно виниклий між заявником та Міністерством оборони України (заінтересованою особою) спір пов'язані з доведенням наявності підстав для визнання (підтвердження) за нею певного соціально-правового статусу щодо призначення та виплати одноразової грошової допомоги сім'ї військовослужбовця, не пов'язаного з будь-якими цивільними права та обов'язками заявниці, їх виникненням, існуванням та припиненням. Відповідно, за своїм предметом та можливими правовими наслідками такі вимоги пов'язані з публічно-правовими відносинами заявниці з державою, а отже, не підлягають вирішенню у порядку цивільного судочинства. Тож у спірних правовідносинах суд повинен врахувати правову мету звернення заявниці до суду, яка полягає у підтвердженні її певного соціального статусу. Такий статус має правове значення виключно у публічно-правових відносинах, оскільки впливає на підтвердження та можливість реалізації прав у сфері соціального забезпечення. А тому, Верховний Суд, врахувавши визначені законом завдання цивільного судочинства, визнає недопустимим ініціювання судового провадження у порядку цивільного судочинства з метою оцінки обставин, які становлять предмет доказування у провадженні у порядку адміністративного судочинства, чи з метою створення поза межами останнього передумов для визнання доказу, отриманого у такому провадженні, належним та допустимим [10].

Однак, варто зазначити, що кардинально протилежний підхід до особливостей встановлення цієї категорії юридичних фактів висловила Велика Палата Верховного суду в постанові 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21 (провадження № 11-150апв23).

Так, Велика Палата зауважила, що справи про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення суб'єктивних прав громадян, належать до юрисдикції цивільного суду. Чинне

законодавство не передбачає іншого судового порядку підтвердження факту, що має юридичне значення, окрім як розгляд відповідних справ за правилами цивільного судочинства. А тому констатувала, що *справи про встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу із загиблим військовослужбовцем підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства* відповідно до ст. 19 ЦПК України та п. 5 ч. 1 ст. 315 ЦПК України *незалежно від мети звернення до суду* (зокрема, підтвердження соціального статусу для призначення та виплати одноразової грошової допомоги сім'ї військовослужбовця) і наявності в заявника певних цивільних прав та обов'язків чи виникнення публічно-правових спорів із суб'єктами владних повноважень. Оскільки, на думку Великої Палати Верховного Суду, неефективним є підхід до визначення юрисдикційності спорів про встановлення юридичних фактів у судовому порядку залежно від мети звернення та наявності в заявника певних цивільних прав та обов'язків чи виникнення публічно-правових спорів із суб'єктами владних повноважень, так як це не сприятиме належному способу захисту порушеного права заявника, бо призведе до необхідності доказування одних і тих же обставин, подій та фактів при кожному зверненні до судів різних юрисдикцій. У зв'язку із чим Велика Палата Верховного Суду, надаючи відповідь на питання, чи можливо встановити факт проживання однією сім'єю без шлюбу з метою звернення до відповідних органів за призначенням одноразової грошової допомоги в межах розгляду справи в порядку адміністративного судочинства та з урахуванням встановлення наявності або відсутності цього факту надати оцінку рішення суб'єкта владних повноважень, яке прийнято до встановлення судом такого факту, вважала за необхідне відступити від висновків щодо застосування норм права у подібних правовідносинах стосовно юрисдикції спору, які викладено, зокрема, у ***вищенаведеній*** постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 22.03.2023 у справі № 290/289/22-ц (провадження № 61-13369св22), вказавши, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядаються у позасудовому та судовому порядку. Рішення стосовно фактів, що мають юридичне значення, прийняті у позасудовому порядку, можуть бути оскаржені до судів адміністративної юрисдикції. Юридичні факти, які належать встановлювати в судовому порядку, вирішуються судами цивільної юрисдикції за правилами ЦПК України. При цьому, Велика Палата наголосила, що в одному провадженні не можуть бути поєднані вимоги про встановлення факту, що має юридичне значення, та оскарження рішення, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, оскільки ці вимоги підсудні судам різних юрисдикцій [11].

За обставин справи № 560/17953/21 позивачка звернулася до Міністерства оборони України із заявою про отримання одноразової грошової допомоги як член сім'ї померлого військовослужбовця. Однак комісія Міноборони відмовила їй у призначенні допомоги через відсутність доказів на підтвердження наявності в позивачки статусу члена сім'ї загиблого військовослужбовця – позивачка не надала рішення суду, яким встановлено факт їх проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Оскаржуючи в порядку адміністративного судочинства відповідні дії комісії Міноборони щодо відмови в призначенні допомоги, заявниця обґрунтовувала мету встановлення факту проживання заявника однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу із особою, який загинув під час участі в бойових діях та забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки і стримуванні збройної агресії російської федерації, – підтвердження певного соціального статусу, в даному випадку члена сім'ї померлого військовослужбовця, для подання документів до відповідних органів з метою призначення та отримання одноразової грошової допомоги за загиблого (померлого) військовослужбовця. Окружний адміністративний суд відмовив у задоволенні вимог позивачки про скасування рішення комісії, оскільки вона не підтвердила факт спільного проживання з померлим однією сім'єю, а тому на неї не поширюється дія ст. 16-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Апеляційний суд скасував це рішення і задовольнив позов. Велика Палата Верховного Суду висувала, що з огляду на відсутність документів, передбачених для виплати одноразової грошової допомоги, комісія Міноборони, відмовляючи позивачці у призначенні вказаної допомоги, діяла в межах повноважень та відповідно до вимог закону [11].

Однак, варто зазначити, що не усі судді Великої Палати погодились із сформованою у постанові від 18 січня 2024 року позицією. Так, судді Великої Палати Верховного Суду Ступак О. В., Банасько О. О., Кишакевич Л. Ю., Мазур М. В., Пільков К. М., Уркевич В. Ю. у висловленій окремій думці, звернувши увагу на необхідності *відмежування підстав позову від предмета позову та врахувавши сформульовані в адміністративному позові вимоги* (визнати протиправним та скасувати рішення комісії Міністерства оборони України та зобов'язати Міністерство оборони України призначити та виплатити одноразову грошову допомогу) наголосили, що суд не може штучно виділяти як окрему вимогу позову певну підставу

позову (у цій справі – факт проживання однією сім'єю), оскільки це суперечить таким основним принципам судового процесу, як диспозитивність та змагальність. Так як у цій адміністративній справі встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу є не вимогою позову, про що свідчить зміст адміністративного позову, а підставою цього позову та передумовою задоволення його вимог, тому про доведеність цієї обставини (факту) суд має робити висновок виключно в мотивувальній частині судового рішення без додаткового зазначення про це в резолютивній частині. А тому вважали, що за наведених у зазначеній справі обставин встановити факт проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу для одержання одноразової грошової допомоги в разі смерті військовослужбовця є необхідним та можливим винятково під час розгляду справи в суді адміністративної юрисдикції у зв'язку з оскарженням рішення (дій/бездіяльності) суб'єкта владних повноважень про відмову у здійсненні такої виплати [12].

При цьому, висловлена суддями **Великої Палати Верховного Суду Ткачуком О. С., Ткачем І. В. окрема думка зводилась до того, що** Велика Палата Верховного Суду ухвалила рішення, яке повністю змінює усталену судову практику, сформовану у тисячах справ, а також порушує сформований Великою Палатою протягом шести років підхід до вирішення справ, коли з метою процесуальної економії зусиль сторін кожен спір має вирішуватися в одному провадженні. Наслідком ухваленого Великою Палатою рішення, стає необхідність спочатку звернення до цивільного суду з метою отримання рішення про юридичний факт (проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу), а після цього до адміністративного суду для вирішення питання про право на отримання грошової допомоги. А тому, на думку суддів, зважаючи на те, що в порядку окремого провадження вирішуються лише справи про встановлення фактів, які мають юридичні наслідки, якщо чинне законодавство не передбачає іншого порядку їх встановлення (постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі № 761/16799/15-ц, від 23 січня 2019 року у справі № 536/1039/17 (пункт 17), Велика Палата Верховного Суду, задля виконання своїх повноважень із забезпечення єдності та сталості судової практики, повинна була сформулювати правову позицію про те, що спір, пов'язаний із доведенням наявності підстав для підтвердження певного соціально-правового статусу з метою призначення та виплати одноразової грошової допомоги сім'ї військовослужбовця, тобто статусу, не пов'язаного з будь-якими цивільними права та обов'язками, їх виникненням, існуванням та припиненням, слід розглядати за правилами адміністративного судочинства. Не можна ініціювати судові провадження у порядку цивільного судочинства з метою оцінки обставин, які становлять предмет доказування у провадженні у порядку адміністративного судочинства, чи з метою створення поза межами останнього передумов для визнання доказу, отриманого у такому провадженні, належним і допустимим. Усі обставини неправомірних дій військових посадових осіб, чи їх бездіяльності входять до предмету доказування у адміністративних справах. Виділення із цих справ окремих доказів, які потрібно здобувати у інших судових спорах у іншій юрисдикції є безпідставним та незаконним [13].

Встановлення факту вимушеного переселення (номер справи в ЄДРСР № 524/2722/23).

За обставин справи особа звернувся до суду із заявою про встановлення юридичного факту – факту вимушеного переселення з території м. Харкова, яке відбулося внаслідок збройної агресії російської федерації проти України та окупації частини території України. Необхідність встановлення зазначеного факту в порядку цивільного судочинства за правилами окремого провадження мотивував тим, що має на меті визначити свій статус як особи, яка перебуває під захистом Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, що зумовлює виникнення прав та обов'язків, передбачених цією Конвенцією, іншими нормами національного та міжнародного права. Крім того, від встановлення такого факту залежить виникнення та реалізація його особистих та майнових прав.

Ухвалою суду першої інстанції відмовлено у відкритті провадження у справі з підстав встановлення спору про право та роз'яснено право на звернення до суду в порядку позовного провадження. Стверджуючи про наявність спору право суд першої інстанції зазначив, що вимога про встановлення факту вимушеного переселення заявника з міста Харкова внаслідок збройної агресії військ вказаної країни проти України породжуватиме для заявника відповідні юридичні наслідки, зокрема: виникнення права на отримання від відповідних органів соціального захисту населення України відповідної державної допомоги; виникнення права на отримання справедливої компенсації з держави-агресора, якою є рф тощо.

Однак, КЦС ВС, здійснюючи перегляд в касаційному порядку справи в постанові від 08 листопада 2023 року, у справі № 524/2722/23 (провадження № 61-13720св23), врахувавши положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прецедентну практику ЄСПЛ та керуючись

національним законодавством щодо механізмів захисту «порушеного права», виснував про те, що вказаний юридичний факт підлягає встановленню в порядку окремого провадження. Формуючи зазначену позицію Верховний Суд врахував, що у справі, що переглядається: факти збройної (військової) агресії Російської Федерації відносно України, окупації частини території України є загальновідомими, а тому не підлягають доказуванню; наслідком саме збройної агресії Російської Федерації стала окупація частини території України, яка засуджена як на національному рівні, так і міжнародною спільнотою; метою встановлення факту вимушеного переселення з окупованої території України задля уникнення загрози життю, здоров'ю, свободи, особистих прав на свободу пересування, вираження думки, майнових прав, права на судовий захист на окупованій території саме у результаті збройної агресії Російської Федерації є визначення статусу заявника як особи, що перебуває під захистом Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, ратифікованої Україною 03 липня 1954 року, з відповідними правовими наслідками. А тому вимогу заявника про встановлення факту вимушеного переселення з території м. Харкова, яке відбулося внаслідок збройної агресії російської федерації проти України та окупації частини території України, з покликанням на положення частини першої статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», відповідно до якої внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, Верховний Суд вважав обґрунтованою [14].

Не погоджуючись із сформованою у постанові від 08 листопада 2023 року, у справі № 524/2722/23 позицією суддя КЦС ВС В.І. Крат висловив окрему думку, згідно якої зазначив, що з урахуванням принципу розумності, слід констатувати, що статтею 315 ЦПК України передбачена можливість встановлення виключно фактів, що мають юридичне значення, а не причинного зв'язку між фактами. У справі, що переглядалася, на думку судді Крата В.І., суди обґрунтовано вважали, що факт військової агресії російської федерації є загальновідомим та закріпленим на підставі відповідних нормативно-правових актів. У зв'язку із чим вважав наявними підстави для передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду [15].

Встановлення юридичного факту загибелі особи (військовослужбовця) під час захисту Батьківщини внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України (номер справи в ЄДРСР № 490/6057/19-ц)

За обставин справи особа звернулася до суду в порядку цивільного судочинства за правилами окремого провадження в своїх інтересах та інтересах неповнолітнього сина із заявою про встановлення факту загибелі її чоловіка у лютому 2015 року під час захисту Батьківщини на території Донецької та Луганської областей України у районі Дебальцеве в результаті збройної агресії та воєнного конфлікту, розпочатих російською федерацією. Звернення до суду обумовлено тим, що вона має на меті визначити статус її чоловіка як жертви міжнародного збройного конфлікту, тобто як особи, яка перебувала під захистом Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, яка ратифікована Україною 03 липня 1954 року [16].

Ухвалою суду першої інстанції, яка залишена без змін постановою суду апеляційної інстанції закрито провадження у справі з підстав, що законодавством передбачено позасудову процедуру надання особам статусу сім'ї загиблого під час антитерористичної операції. Чоловік заявника (померлий військовослужбовець) вже має статус загиблого, причина смерті якого пов'язана із захистом Батьківщини, що підтверджується відповідними документами наявними в матеріалах справи, наданими самим заявником. З представлених документів та встановлених обставин суди дійшли висновку, що у позасудовому порядку встановлено, що чоловік заявника загинув та були видані відповідні висновки військово-лікарської комісії і встановлено причину травми, яка стала причиною смерті, а, отже, вказане не може бути встановлено у судовому порядку. Факт збройної агресії російської федерації проти України на Сході країни встановлено рядом нормативно-правових актів.

Формуючи правову позицію у зазначеній категорії справ Об'єднана палата Касаційного цивільного суду Верховного Суду в постанові від 05 грудня 2022 року у справі № 490/6057/19-ц (провадження № 61-18514сво21) прийшла до висновку, що **встановлення факту, що має юридичне значення, щодо загибелі військовослужбовця під час захисту Батьківщини внаслідок збройної агресії**

російської федерації проти України можливе лише у судовому порядку, оскільки законодавець не визначив іншого, позасудового способу встановлення причинно-наслідкового зв'язку між смертю військовослужбовця та військовою агресією російської федерації. Від встановлення факту загибелі військовослужбовця при виконанні військової служби внаслідок збройної агресії російської федерації проти України залежить виникнення та реалізація особистих та майнових прав заявника як члена сім'ї загиблого військовослужбовця. Тобто, відповідний юридичний факт має індивідуальний характер, оскільки породжує правові наслідки лише для заявника, а саме: отримання загиблим статусу жертви міжнародного збройного конфлікту з подальшим отриманням членами сім'ї загиблого допомоги від гуманітарних організацій та можливості звернення членів сім'ї загиблого до міжнародних судів із відповідними вимогами [16].

Судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Грушицький А. І. та Крат В. І., не погоджуючись із сформованою у постанові від 05 грудня 2022 року у справі № 490/6057/19-ц позицією, висловили окрему думку, згідно якої з урахуванням принципу розумності констатували, що статтею 315 ЦПК України передбачена можливість встановлення виключно фактів, що мають юридичне значення, а не причинного зв'язку між фактами. А тому з урахуванням встановлених у справі, що переглядається, обставин вважали обґрунтованими висновки судів попередніх інстанцій про те, що факт військової агресії російської федерації є загальновідомим та закріпленим на підставі відповідних нормативно-правових актів, а законодавством передбачено позасудову процедуру надання особам статусу сім'ї загиблого під час АТО і цей факт щодо чоловіка заявниці вже встановлений у позасудовому порядку [17].

Однак, варто зазначити, що аналіз судової практики Верховного Суду дає підстави впевнено стверджувати про те, що не у всіх випадках заявлення вимоги про встановлення факту загибелі особи, зокрема у зв'язку із прийняттям участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, така підлягатиме встановленню в судовому порядку, як зазначено Об'єднаною палатою Касаційного цивільного суду Верховного Суду в постанові від 05 грудня 2022 року у справі № 490/6057/19-ц (провадження № 61-18514сво21). Визначальним, як свідчить судова практика, є визначення мети встановлення зазначеного юридичного факту.

Так, КЦСВС в постанові від 30 серпня 2023 року у справі № 332/1267/23 (провадження № 61-9021св23), надаючи оцінку судовим рішенням судів першої та апеляційної інстанції про відмову у відкритті провадження у справі, погодився із обґрунтованістю та законністю таких, зазначивши, що встановлення факту загибелі у зв'язку із прийняттям участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, який заявник пов'язує з виникненням у неї права на надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника України, має позасудовий порядок отримання. У той же час рішення про відмову у наданні такого статусу може бути оскаржені у встановленому законом у порядку адміністративного судочинства. При цьому, Верховний Суд вказав на нерелевантність застосування у зазначеній справі правових висновків Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 05 грудня 2022 року у справі № 490/6057/19-ц (провадження № 61-18514сво21), оскільки у справах різний предмет спору. У справі № 490/6057/19-ц звернення до суду було обумовлено тим, що заявник мав на меті визначити статус її чоловіка як жертви міжнародного збройного конфлікту, тобто як особи, яка перебувала під захистом Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, яка ратифікована Україною 03 липня 1954 року, та просила встановити юридичний факт загибелі особи під час захисту Батьківщини у лютому 2015 року на території Донецької та Луганської областей України внаслідок збройної агресії російської федерації проти України [18].

Очевидним є те, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, займають вагомe місце в судовій практиці. Динамічність суспільних відносин, а відтак постійна зміна законодавства в умовах війни (2014–2024 рр.) зумовила необхідність встановлення нового виду юридичних фактів – юридичного факту, пов'язаного з широкомасштабною збройною агресією рф проти України. Дослідження судової практики з цього питання дає підстави стверджувати про щоразу якісніший підхід судових органів до розгляду вказаної категорії. Особливу роль у формуванні єдності судової практики щодо вирішення питання про встановлення зазначеної категорії юридичних фактів відіграє Верховний Суд, який завжди стоїть на сторожі захисту порушених прав осіб та намагається усім наявним у нього правовим інструментарієм реагувати на ті виклики, які постають перед судовою системою України в одну із найскладніших сторінок історії нашої Держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text> (дата звернення: 11.04.2024 року).
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 квітня 2019 року у справі № 320/948/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574014> (дата звернення: 11.04.2024 року).
3. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 09 червня 2021 року у справі № 367/6780/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97656953> (дата звернення: 11.04.2024 року).
4. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 06 травня 2020 року у справі № 761/16799/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89131003> (дата звернення: 11.04.2024 року).
5. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 14 квітня 2021 року у справі № 205/2102/19-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96309986> (дата звернення: 11.04.2024 року).
6. Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство: монографія / за заг. ред. С.Я. Фурса, С.С. Бичкова (особистий внесок Угриновської О.І. та Віцькар А.С. у співавторстві – Глава 13) – Київ: Алерта, 2023. – 640 с.
7. Ухвала Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 27 вересня 2023 року у справі № 201/5972/22 (провадження № 61-8488св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113815927> (дата звернення: 11.04.2024).
8. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 26 жовтня 2023 року у справі № 201/5972/22 (провадження № 61-8488св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113815927> (дата звернення: 11.04.2024).
9. Окрема думка (розбіжна) суддів Великої Палати Верховного Суду Гудими Д. А. і Ткачука О. С. від 26 жовтня 2023 року у справі № 201/5972/22 (провадження № 61-8488св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115546331> (дата звернення: 11.04.2024).
10. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 22 березня 2023 року у справі №290/289/22-ц (провадження № 61-13369св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109854993> (дата звернення: 11.04.2024).
11. Постанова Великої Палати Верховного суду від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21 (провадження № 11-150ап23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563> (дата звернення: 11.04.2024).
12. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Ступак О. В., Банаська О. О., Кишакевича Л. Ю., Мазура М. В., Пількова К. М., Уркевича В. Ю. у справі № 560/17953/21 (провадження № 11-150ап23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116888194> (дата звернення: 11.04.2024).
13. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Ткачука О.С., Ткача І.В. у справі № 560/17953/21 (провадження № 11-150ап23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705125> (дата звернення: 11.04.2024).
14. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 08 листопада 2023 року, у справі № 524/2722/23 (провадження № 61-13720св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114834990> (дата звернення: 11.04.2024).
15. Окрема думка судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Крата В. І., від 08 листопада 2023 року, у справі № 524/2722/23 (провадження № 61-13720св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114796340> (дата звернення: 11.04.2024).
16. Постанова Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 05 грудня 2022 року у справі № 490/6057/19-ц (провадження № 61-18514сво21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107963201> (дата звернення: 11.04.2024).
17. Окрема думка суддів Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Грушицького А. І. та Крата В. І. від 05 грудня 2022 року у справі № 490/6057/19-ц (провадження № 61-18514сво21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834016> (дата звернення: 11.04.2024).
18. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 30 серпня 2023 року у справі № 332/1267/23 (провадження № 61-9021св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113236222> (дата звернення: 11.04.2024).

A. Vitskar. Novelization of the judicial practice of establishing legal facts related to the large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. – Article.

Summary. The article is devoted to the study of the peculiarities of establishing legal facts related to the large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. Taking into account the analysis of the judicial practice formed by the Supreme Court, the most common types of the specified category of legal facts are singled out and attention is focused on the features and models of their establishment.

Key words: legal fact, military fact, armed aggression, judicial practice.

K. O. Iliuk
Student
Jagiellonian University
Krakow, Poland

THE CONCEPT OF “LEVÉE EN MASSE” IN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Summary. *The article analyzes the concept of «levée en masse» and its possible applicability within the framework of international humanitarian law, particularly in the context of the Russian-Ukrainian war. While the concept of levée en masse may appear outdated in some respects, its underlying principles and adaptability render it relevant in the context of the Russian-Ukrainian war. By updating the concept to address contemporary challenges, levée en masse can offer a comprehensive legal and ethical framework for the Russian-Ukrainian war.*

Key words: *levée en masse, international humanitarian law, belligerents, Russian-Ukrainian war.*

Russian-Ukrainian war has become a notable case within the realm of international humanitarian law. Unfortunately, since the Russian full-scale invasion of Ukraine in 2022, the international community observed multiple violations of international humanitarian law, rules and customs of war by Russia, alongside with genocidal practices and atrocities. Russian-Ukrainian war is a complex combination of conventional warfare, irregular tactics and hybrid warfare strategies, including propaganda, mis- and disinformation. Due to this fact, it is important to address the issues of the distinction between combatants and non-combatants, as well as the issue of unlawful belligerency, the right of the civil population to defend the territory of their country and the obligation of Ukrainian citizens to do so. All those issues can be regarded through the concept of levée en masse, which was not widely used for a long time but is relevant nowadays regarding the Russian-Ukrainian war.

The concept of levée en masse historically refers to the mobilization of the civilian population for the defense of the nation during times of war and is indirectly addressed in The Hague Regulations. This concept for a long time was not explicitly used in the modern era, though this concept seems to be coming back to usage. The Russian-Ukrainian war is a case that shows how this historical concept can still be applicable nowadays.

According to the 1899 Hague Regulations, the term levée en masse applies to the inhabitants of a territory which has not been occupied, who on the approach of the enemy spontaneously take up arms to resist the invading troops without having had time to organize themselves into regular armed forces [1]. Civilians who spontaneously take up arms in a levée en masse generally qualify as combatants [2], which gives them a right to enjoy the status of a prisoner of war and be treated accordingly. In the context of The Hague Convention, the provision related to levée en masse reflects a recognition of the legitimacy of spontaneous resistance by the civilian population under certain circumstances. Major criteria for civilians to be recognized as lawful belligerent are the absence of formal organization, spontaneousness in taking up arms to resist an invader and generally the adherence to the laws and customs of war.

The principle of levée en masse is recognized as legitimate by Article 2 of the 1907 Hague Regulations Respecting the Laws and Customs of War on Land [3]. Civilians who are to enjoy the status of lawful belligerents according to levée en masse must have no time to organize themselves into regular armed forces and carry arms openly [1].

In the past, civil populations were mobilized during times of war for the defense of their countries. Nowadays full-scale wars are not so common so levée en masse was not widely applicable for a long time. However, we can see now a «traditional» conventional war, with the illegitimate attack of one sovereign country on another, happening in Europe again. The spirit of levée en masse can be easily traced in the actions of the Ukrainian population, and this is why it is important to pay attention to this concept again. So, the Ukrainian government's efforts to mobilize the population for self-defense are conducted in accordance with the laws and customs of war. As long as the conditions of levée en masse are met, Russian claims that Ukraine has violated the laws and customs of war are invalid, as well as Russian atrocities against unarmed civilians are illegal.

This is important for the development of customary norms recognizing the legitimacy of such actions of the civilian population under certain conditions. The acceptance and practice of these concepts by states over time

may lead to the establishment of customary rules within the broader framework of international humanitarian law. The process of establishment of a customary law involves countries' consistent practice of the usage of certain concepts accompanied by a belief that such practices are legally required (*opinio juris*). Historical concepts like *levée en masse* can contribute to this process, but mainly it is the contemporary and ongoing state practice and *opinio juris* that solidify the development of customary norms in international law. So *levée en masse* may become useful if regarded as a non-outdated international concept and practiced nowadays by certain countries. The problem is that *levée en masse* may be used in relatively rare and narrow circumstances nowadays, which is the reason why it is now widely used.

It is important to note that not every combatant is entitled to the treatment which, by a succession of increasingly humane conventions, has ameliorated the position of wounded members of the armed forces. Civilians who do not comply with the rules governing «*levée en masse*» and have taken an active part in fighting are in the same position as spies [4]. So, one of the main issues that may be addressed by *levée en masse* is the distinction between combatants and non-combatants, which also partially address the issue of lawful and unlawful belligerents. As we can see, according to the concept of *levée en masse* under particular specific circumstances civilians are entitled to the status of lawful belligerent.

It is stated in Article 65 of the Ukrainian Constitution that defense of the Motherland, of the independence and territorial indivisibility of Ukraine... are the duties of citizens of Ukraine [5]. So, having in mind that all Ukrainian citizens are obliged to defend Ukraine in case of external aggression, the concept of *levée en masse* can be applicable to the Russian-Ukrainian war. Ukrainian civilians who spontaneously took up arms to resist the Russian invasion in 2022 cannot be considered as unlawful belligerents. Thus such people should enjoy the status of combatants and, the rights of prisoners of war and be treated accordingly. Both the spontaneous mobilization of the Ukrainian population without authorities' involvement as well as the authorities' call for all citizens to take arms and defend Ukraine is totally legal.

So, the concept of *levée en masse* in the Russian-Ukrainian war can be seen as the Ukrainian government's efforts to mobilize the entire population for the defense of the country, which includes both formal armed forces and the engagement of volunteer battalions, paramilitary groups, and civilian self-defense units. This concept is important due to the massive grassroots response and engagement of civilians in the defense of the country and it is reflected in the fact that the Ukrainian state has shared the monopoly of violence with the population.

Verkhovna Rada of Ukraine has adopted the law that «during the period of martial law, citizens of Ukraine, as well as foreigners and stateless persons who are legally present on the territory of Ukraine may participate in repelling and deterring armed aggression by the Russian Federation and/or other states ... citizens of Ukraine may participate in repelling and deterring the armed aggression of the Russian Federation and/or other states, using their prize weapons, sports weapons (pistols, revolvers, rifles, smoothbore rifles), hunting rifled, smoothbore or combined weapons and war supplies to her» [6], which encompasses the concept and spirit of *levée en masse*.

Important to note that the fact that the Ukrainian government encouraged the Ukrainian people to resist does not make the application of the *levée en masse* concept impossible, since the encouragement is not an instigation or order, and doesn't have the necessary level of compulsion or persuasive effect.

When talking about *levée en masse* in the context of the Russian-Ukrainian war, it seems to be a part of a pertinent and strategic response for Ukraine in the face of external aggression. First of all, *levée en masse* holds an ultimate defense imperative in itself. The usage of *levée en masse* after the Russian full-scale invasion of Ukraine *de facto* was very clear, though this term was not used *de jure*.

Levée en masse certainly served as a strategy of extensive and quick mobilization, and a tactic to promote a sense of national unity and resilience against Russian aggression. The concept of *levée en masse* is of significant importance due to the fact that Ukraine has to use flexible and adaptable strategies to counter Russia, which is much larger than Ukraine. Ukraine actively uses asymmetric responses and tactics to neutralize the advantages of Russia. The involvement of the civilian population in the defense of Ukraine was not only effective but also unexpended for Russia. *Levée en masse* was of significant importance for Ukraine during the early stage of Russian invasion of Ukraine in 2022.

Levée en masse is a limited battlefield categorization available only during an international armed conflict. Its chief legal significance is to give prisoner-of-war status and combatant immunity to fighters. Reflecting patriotic zeal, a *levée en masse* institutionalizes total warfare in so far as otherwise protected civilians lawfully participate in combat during an early and brief period of an international armed conflict. The Lieber Code, the Brussels Declaration, The Hague Regulations, and the Third Geneva Convention (GC III) all expressly encapsulate the special status given to *levée en masse* participants. *Levée en masse* is a spontaneous, unorganized movement

acting under emergency conditions – as such, prisoner of war qualification standards from GC III, Art. 4(A)(2) and Hague Regulations, Art.1 are relaxed. Namely, participants are neither required to be commanded by a person responsible for their subordinates nor wear a fixed distinctive sign recognizable at a distance. This is understandable, considering the inhabitants of the invaded territory may not have sufficient time to organize into units and adopt distinctive signs [7].

The Commentary to the Geneva Conventions makes it clear that, despite the requirement that the levée be raised spontaneously, by the people, the levée may nonetheless have a degree of authorization to it; that is to say, the Government can legally order or encourage the populace to raise a levée; such acts do not delegitimize the levée. This ongoing diminution of the levée en masse as a viable category of combatant has been noted by academics and practitioners, in part due to the changing means and methods of modern-day warfare. The ICRC also affirmed the customary status of the principle of levée en masse in the Study into Customary International Humanitarian Law, acknowledging that, despite its limited current application it remains the only exception to Rule 5, which states that civilians are persons who are not members of the armed forces [8].

Moreover, levées en masse may subsist not only during the initial phase of the invasion, but any time that a state moves to take new territory in an area that it is not presently occupying, or to retake a territory over which it has lost control. The ICRC Commentary states that it «seems to be accepted nowadays that a levée en masse can take place in any part of the territory which is not yet occupied, even when the rest of the country is occupied, or in an area where the occupying power has lost control over the administration of the territory and is attempting to regain it» [9].

When defining perfidy, the drafters of the Geneva Conventions struggled over the inclusion of one particular example directly relevant to levée en masse—feigning civilian status as codified in Article 37(1)(c). In response to several countries' concerns, as well as advocacy for guerrilla combatants, drafters required that civilians carry arms openly (a requirement of levée en masse) to avoid the accusation of perfidy under a different section of Additional Protocol (I) to the Geneva Conventions. Therefore, the wearing of civilian clothes does not amount to perfidy if combatants fulfill conditions of legitimacy as set forth in Article 44(3), namely, open carrying of arms during military engagement and deploying preceding the attack [10]. So, Ukrainian civilians cannot be accused of perfidy, even if they kept wearing civilian clothing, since the levée en masse concept doesn't require this condition. Under the Geneva Convention, civilians during levée en masse are not obliged to wear military uniform or any other types of military identification, while they keep carrying arms openly.

Despite the practice of levée en masse seemingly falling into desuetude, it continues to have a place in modern international law. Levée en masse partially underpins Article 9 of the Draft Articles on State Responsibility, that of «conduct carried out in the absence or default of the official authorities». The ICRC also affirmed the customary status of the principle of levée en masse in the Study into Customary International Humanitarian Law, acknowledging that, «despite its limited current application» it remains the only exception to Rule 5, which states that «civilians are persons who are not members of the armed forces». The levée en masse can be considered as a problematic category for the law of armed conflict – it is a law which essentially sanctions civilian participation in armed conflict. The introduction of increasingly restrictive terms on the levée en masse ensured that this historically important provision remained recognized in the law of armed conflict, while at the same time limiting the opportunities for such an event to take place [11].

The application of the historical concept of levée en masse seamlessly aligns with the complexities of the Russian-Ukrainian war. Widely acknowledged in its time, levée en masse nowadays is regarded as a tradition or custom of war, which is still able to provide a legal framework for the protection of civilians who fulfill their duty to protect their country when the enemy approaches. Thus, in the context of the ongoing Russian-Ukrainian war, leveraging this concept becomes not just relevant but beneficial, upholding principles of justice and duty.

So, in my opinion, despite the fact that the levée en masse is not explicitly regulated and is not commonly used nowadays, this concept may be applicable and useful in the context of the Russian-Ukrainian war. The levée en masse concept deals with the issues of combatant qualification, unlawful belligerency, and natural and customary laws, which are of great importance nowadays. Though this concept may seem outdated nowadays and doesn't encompass some of the important contemporary spheres of warfare – for example, cyber warfare, it is still relevant and may be even more relevant if more developed. The emphasis on collective mobilization of the population in wartime resonates with the need for a comprehensive approach to modern security challenges. The Russian-Ukrainian war, marked by its complexity and hybrid nature, demands nuanced solutions. The levée en masse, if further developed and adapted to encompass modern dimensions of warfare, could offer a valuable framework for addressing not only conventional armed conflicts but also hybrid wars.

Moreover, the levée en masse concerns the fundamental principles of international humanitarian law. It contributes to the provision of a framework for the proper distinction between lawful and unlawful combatants and non-combatants. Modern conflicts often are characterized by the involvement of non-state actors, the usage of unconventional methods and hybrid strategies. This is why humanity needs not just a well-defined but also adaptable legal framework for international humanitarian law. The levée en masse, with its potential for evolution and redefinition, can make a valuable contribution to the creation of a more comprehensive and inclusive legal approach to contemporary warfare.

Nowadays the possible application of the concept of «levée en masse», in accordance with international humanitarian law, would ensure that participations of individuals in the hostilities, including their status of lawful or unlawful belligerent, is not just limited to categories of people compliant with the law, but is limited having in mind particular situation on the ground. In the context of the Russian-Ukrainian war the application of «levée en masse» reflects logical consistency and rationality from a legal standpoint. Moreover, from the ethical and moral standpoint, civilian individuals who fulfilled their duty to protect the Motherland, being unorganized by the government and spontaneous, during a short «window of opportunity» – when the enemy has been approaching, have to be differentiated from unlawful belligerents. Ukrainian civilians, who have been fulfilling their duty in accordance with Ukrainian Constitution and international humanitarian law, have the right to enjoy the privileges of lawful combatants. Such actions of civilians during the beginning of the Russian full-scale invasion of Ukraine in 2022, if the concept of levée en masse is applied, do not constitute perfidy.

In conclusion, while the levée en masse in some aspects may be outdated, the core underlying principles and adaptability of the concept itself make it a relevant concept in the face of new hybrid conflicts. By updating the concept in order to address contemporary challenges, the levée en masse could offer a holistic framework for understanding and regulations of some aspects of the Russian-Ukrainian war and other possible similar conflicts in future.

BIBLIOGRAPHY

1. ICRC. "Levée en Masse." Casebook of the International Committee of the Red Cross. URL: https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/levee-en-masse
2. IHL Databases. "International Humanitarian Law Databases. Rule 3." URL: <https://ihl-databases.icrc.org/fr/customary-ihl/v2/rule3>
3. ICRC. "International Law Commission Report." Casebook of the International Committee of the Red Cross. URL: https://casebook.icrc.org/case-study/international-law-commission-articles-state-responsibility#_ftn53176
4. ICRC Israel. "Military Prosecutor v. Kassem and Others." Casebook of the International Committee of the Red Cross. URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/israel-military-prosecutor-v-kassem-and-others>
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України.» Документ 2114-IX, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text>
7. Lieber Institute. West Point. "LEVÉE EN MASSE IN UKRAINE: APPLICATIONS, IMPLICATIONS, AND OPEN QUESTIONS." David Wallace, Shane Reeves. March 2022. URL: <https://lieber.westpoint.edu/levee-en-masse-ukraine-applications-implications-open-questions/>
8. SSRN. "Levée En Masse – A Nineteenth Century Concept in a Twenty-First Century World." Sydney Law School Research Paper No. 11/31. Emily Crawford. May 2011. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1851947
9. "The Rules of Engagement: Self-Defense and the Principle of Distinction in International Humanitarian Law." Tracey Leigh Dowdeswell. Osgoode Hall Law School of York University. 2016. URL: <https://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1028&context=phd>
10. Центр громадянських свобод. "Conceptualizing IHL: Levée en Masse & Perfidy." PILPG and Weil, Gotshal, Manges. 2023. URL: <https://ccl.org.ua/en/positions/conceptualizing-ihl-levee-en-masse-perfidy/>
11. Tracing the Historical and Legal Development of the Levée en Masse in the Law of Armed Conflict. Crawford, E. Journal of the History of International Law / Revue d'histoire du droit international, 19(3), 329–361. 2017. URL: <https://doi.org/10.1163/15718050-12340084>

К. Ілюк. Концепція «levée en masse» у російсько-українській війні. – Стаття.

Анотація. У статті аналізується концепція «levée en masse» та можливість її застосування у рамках міжнародного гуманітарного права, зокрема в контексті російсько-української війни. Незважаючи на те, що концепція levée en masse може здаватися застарілою в деяких аспектах, її базові принципи та адаптивність роблять її актуальною в контексті російсько-української війни. Шляхом оновлення концепції для вирішення сучасних викликів, levée en masse може запропонувати комплексні правові та етичні рамки для російсько-української війни.

Ключові слова: levée en masse, міжнародне гуманітарне право, комбатанти, російсько-українська війна.

О. Г. Мурга
здобувач ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 – Право
Міжнародний гуманітарний університет
Науковий керівник: **О. О. Подобний**
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ОБСТАВИНИ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ, У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ШАХРАЙСТВО З ІПОТЕЧНИМ МАЙНОМ

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню обставини які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях під час розслідування правоохоронними органами злочинів шахрайства, особливості збору доказової бази співробітниками Національної поліції, щодо визначеного об'єкту посягання – іпотечного майна. Розслідування злочинів шахрайства з іпотечним майном та збір доказової бази здійснюється слідчим, дізнавачем або прокурором із чітким дотриманням порядку збору доказової бази щодо обставин вчинення злочину в межах визначених законодавцем, шляхом проведення різних процесуальних дій.*

В межах наукової статті вважаємо за потрібне визначити, які обставини вчинення шахрайства з іпотечним майном підлягають дослідженню, якими доказами повинні підтверджуватися обставини шахрайства з іпотечним майном, та які процесуальні порядки повинні бути враховані задля дотримання принципів їх належності та допустимості. Слід також приділити увагу події кримінального правопорушення, винуватості підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, виду і розміру шкоди, обставин які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, чи обставин які є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, чи інших обставин визначених ст. 91 КПК України.

Метою статті є встановлення обставини які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях під час розслідування правоохоронними органами злочинів шахрайства з іпотечним майном.

***Ключові слова:** шахрайство, іпотечне майно, докази, доказування, кримінальне провадження, обставини злочину, належність та допустимість доказів.*

Відповідно до вимог чинного кримінального процесуального законодавства, розслідування будь-якого злочину, у тому числі й шахрайства з іпотечним майном, можливе лише в межах здійснення досудових розслідувань, порядок формування та ведення якого затверджуються Офісом Генерального прокурора за погодженням з Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Національним антикорупційним бюро України, Державним бюро розслідувань, органом Бюро економічної безпеки України, з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань

Згідно приписів норм процесуального законодавства – ч. 1 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України, слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування, а дізнавач – керівником органу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівником органу досудового розслідування. [1].

Наказ Міністерства внутрішніх справ від 08.02.2019 № 100 «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події» конкретизує, що саме належить до джерел інформації про кримінальні правопорушення та інші події, та визначає, що ними, зокрема, є:

1) заяви та повідомлення від осіб, які надійшли до особи, що уповноважена на здійснення досудового розслідування, або до службової особи, яка уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв або повідомлень;

2) самостійно виявлені посадовою особою органу поліції з будь-якого джерела обставини про вчинення кримінального правопорушення;

3) повідомлення від осіб, які затримали підозрювану особу під час учинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення, чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в його вчиненні [2]. Із власної адвокатської практики, можемо зазначити, що найчастіше первинна інформація про вчинення шахрайства з іпотечним майном стає відома з письмового повідомлення (заяви) потерпілого чи свідка про вчинення кримінального правопорушення, яку з дотриманням вимог підслідності, відповідний правоохоронний орган приймає та реєструє у визначеному законодавством порядку.

Інформацію про вчинення шахрайства з іпотечним майном вкрай мало отримують з таких первинних джерел, як повідомлення осіб які були присутні на місці вчинення кримінального правопорушення та які могли б затримати підозрюваного під час вчинення, чи здійснення замаху на вчинення кримінального правопорушення, або невдовзі після вчинення кримінального правопорушення, в тому числі в момент переслідування підозрюваної особи.

Причинами таких обставин, є віддалене географічне розташування потерпілого та зловмисника (таке правопорушення як правило вчиняється особою таємно), технічна можливість віддаленого способу вчинення правопорушення та досить велика розбіжність в часі між діями винної особи і наслідками таких діянь.

В процесі перевірки та наданню оцінки отриманій первинній інформації про вчинення шахрайства з іпотечним майном, слідчому, дізнавачу або прокурору слід співставити фактичні дані, що були отримані з різнотипних джерел інформації, що в подальшому дозволить виявити неточності щодо неповноти зазначених даних або інші суперечливості.

Відповідно до ст. 214 КПК, у невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду), а також:

- відібрано пояснення;
- проведено медичне освідування;
- отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото– і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото– і кінозйомки, відеозапису;
- вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей [1].

Джерела доказів, передбачені ч. 2 ст. 84 КПК, можна поділити на документи та речові докази. З числа документів виділені як самостійні джерела показання (ст. 95–97 КПК) та висновки експертів (ст. 98 КПК) і власне, самі документи.

Документами відповідно до частини 1 ст. 99 КПК є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [1].

Як приклад, документами які підтверджують шахрайство з іпотечним майном є дані державного реєстру прав власності на нерухоме майно та реєстру іпотек, а також первинні документи (договори купівлі-продажу, довідки кредиторів про повне погашення заборгованості) на основі яких приводились відповідні реєстраційні дії.

В частині 2 цієї статті міститься перелік документів, до яких, зокрема віднесено протоколи слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, матеріали, одержані внаслідок проведення оперативно-розшукових дій, висновки ревізій, акти перевірок, матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані).

О. В. Курман пропонує, крім матеріалів, отриманих процесуальним шляхом, вивчати також інформацію, що зібрана за допомогою оперативно-розшукових заходів. У свою чергу, оперативні підрозділи правоохоронних органів, на його думку, можуть отримувати інформацію із заяв, повідомлень громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, із письмових доручень і постанов слідчого, вказівок прокурора, ухвал суду, матеріалів інших правоохоронних органів, із запитів

оперативних підрозділів, міжнародних правоохоронних органів та організацій інших держав, із запитів уповноважених державних органів, підприємств та організацій [3, с. 88].

Статтею 91 КПК України визначено обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, серед яких:

- 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);
- 2) винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета цього діяння;
- 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- 4) обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують/пом'якшують покарання, а також обставини, що виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження;
- 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;
- 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності й інше майно, яке підлягає спеціальній конфіскації, було набуто внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходом від такого майна, чи призначалось (використовувалося) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, загалом пов'язаного з незаконним обігом грошей, цінностей та іншого майна, або його було підшукано, виготовлено, пристосовано або використано як засіб чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;
- 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [1].

Послідовність, в якій вище перелічені обставини, має істотне значення. Відтак, основне слід встановити саму подію злочину, тобто зібрати докази які б підтверджували такі обставини. Стосовно кожної події слід встановити місце, час та спосіб вчинення дій зловмисником, інші обставини правопорушення.

Встановлення винуватості підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, мотиву, форму вини та мету вчинення кримінального проступку або злочину зобов'язує слідчого, дізнавача або прокурора довести суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, інакше кажучи встановити суб'єкта і суб'єктивну сторону. Зібраними доказами повинна бути встановлена форма вини, мотив та мета, як суб'єктивна сторона правопорушення.

Вид і розмір шкоди, завданий шахрайством з іпотечним майном є ключовим елементом для визначення ступеню тяжкості даного виду правопорушення.

Також на тяжкість вчинення даного виду кримінального правопорушення впливає чисельність задіяних у його вчиненні осіб (у співучасті чи одноособово).

Обов'язково працівниками правоохоронних органів мають перевірятися обставини які б виключали злочинність діяння. Наприклад, випадок який визначений в статті 40 Кримінального кодексу, а саме вчинення особою дії або бездіяльності під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками [4].

Доказування є діяльністю із збирання, оцінки та перевірки доказів на предмет їх достовірності, з метою встановлення фактичних обставин, які мають суттєве значення в рамках кримінального провадження. Такий підхід до визначення доказування як елементу кримінального провадження переважно застосовується в науковій літературі. Дати власне визначення доказуванню буде можливо розподіливши його на два значення: по-перше, процесуальний підхід визначення предмету доказування встановлений законодавцем як діяльність що спрямована на збирання, перевірку та оцінку доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження; по-друге, доказуванням є діяльність сторін кримінального провадження з надання доводів на обґрунтування своєї правової позиції у тій чи іншій кримінальній справі, з метою встановлення об'єктивних обставин справи та схиленням уповноваженого суб'єкта прийняти до уваги ті обставини, які є більш імовірними задля ухвалення всебічного та обґрунтованого рішення.

Змагальність сторін при перевірці належності та допустимості зібраних в межах кримінальної справи доказів, їх оцінка в судових дебатах – є ключовим аспектом, адже коли сторони наводять свої аргументи на підтвердження відповідними доказами фактичних обставин справи, чи контраргументи на спростування тих чи інших обставин, пропонують власну оцінку доказів, зазначають які саме обставини слід вважати встановленими, такі дії сторін забезпечують дотримання принципу змагальності, як невід'ємного елементу при встановленні справедливого рішення.

У першому варіанті йдеться про діяльність уповноважених осіб (слідчий, дізнавач або прокурор) на яких покладено обов'язок доказування та осіб (сторона захисту) яким надано процесуальне право на участь в доказуванні. В другому ж випадку, слід виокремити діяльність сторін із наведення власних аргументів задля того, аби переконати уповноваженого суб'єкта в доцільності винести певне рішення, зважаючи на покладений тягар доказування.

Відтак, законодавством не було розділено вищенаведені два значення поняття доказування. Саме тому доказування в другому випадку є необхідною складовою процесуального забезпечення права сторони захисту для оцінки зібраних доказів на предмет їх належності та допустимості.

Загалом, сторона захисту насправді має обмежені можливості збору доказової бази на етапі досудового розслідування злочинів шахрайства з іпотечним майном, адже законодавець не передбачив рівних можливостей для сторони захисту як наприклад для співробітників правоохоронних органів які з відповідним клопотанням звертаються до слідчого судді з метою застосування заходів забезпечення кримінального провадження або клопотання про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Висновки. Як заключну репліку до даної статті, слід підкреслити виокремлення двох підходів визначення доказування як елементу кримінального провадження, один з яких є процесуальним, тобто визначений законодавцем та практичний підхід до визначення поняття доказування. Процесуальний підхід чітко визначений в ч. 2 статті 91 КПК України, за яким доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, а практичний підхід ґрунтується на застосуванні принципу рівності сторін в кримінальному процесі, за яких сторони надають свої доводи на підтвердження чи спростування тих чи інших обставин.

Прикладами документів якими підтверджується шахрайство з іпотечним майном можуть бути дані державного реєстру прав власності на нерухоме майно та реєстру іпотек, а також первинні документи (договори купівлі-продажу, довідки кредиторів про повне погашення заборгованості) на основі яких приводились відповідні реєстраційні дії.

Змагальність сторін при перевірці належності та допустимості зібраних в межах кримінальної справи доказів, їх оцінка в судових дебатах – є ключовим аспектом.

Із практичних рекомендацій, пропонуємо звернути увагу на дотримання співробітниками Національної поліції послідовності частини 1 статті 91 Кримінального процесуального кодексу України, при встановленні та перевірці обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012р. № 4651-VI. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 17.04.2024).
2. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС від 08.02.2019 № 100. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE33194.html (дата звернення: 17.04.2024).
3. Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами: дис. канд. юрид. наук: 12.00.2009 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 227 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001р. № 2341-III. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 17.04.2024).

O. Murha. Circumstances subject to proof in criminal proceedings for mortgage fraud. – Article.

Summary. *This article explores the circumstances that require proof in criminal proceedings during the investigation by law enforcement agencies of mortgage fraud crimes, focusing on the collection of evidence by National Police officers regarding the specific target of the offense – mortgage property. Investigating mortgage fraud crimes and gathering evidence is conducted by an investigator, detective, or prosecutor, adhering strictly to the procedure for collecting evidence regarding the circumstances of the crime within the limits defined by the legislature, through various procedural actions.*

Within the scientific article, it is deemed necessary to determine which circumstances of committing mortgage fraud require investigation, what evidence should confirm the circumstances of mortgage fraud, and what procedural requirements should be considered to adhere to the principles of their relevance and admissibility. Attention should also be paid to the event of the criminal offense, the guilt of the suspect in committing the criminal offense, the type and amount of damage, circumstances affecting the severity of the committed criminal offense, circumstances warranting exemption from criminal liability or other specified art. 91 of the CCP of Ukraine.

The aim of the article is to establish the circumstances subject to proof in criminal proceedings during the investigation by law enforcement agencies of mortgage fraud crimes.

Key words: *fraud, mortgage property, evidence, proof, criminal proceedings, circumstances of the crime, relevance and admissibility of evidence.*

Б. І. Остряко

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню кримінально-правових проблем та особливостям закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строків досудового розслідування.*

Автор розкриває узагальнено суть досудового розслідування, як стадії кримінального провадження та моменту його початку.

Підняте питання щодо процесуальних строків як таких та безпосередньо строків досудового розслідування і моменту початку їх обчислення.

Окреслено проблематику наявної колізії між положеннями діючої редакції ст. 214 КПК України та ст. 219 КПК України і висвітлено негативний вплив змін, які були внесені до КПК України на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» від 08.12.2023 № 3509-ІХ, на хід досудового розслідування та досягнення завдань і цілей кримінального провадження.

В статті наведено та проаналізовано передбачені кримінальним процесуальним законодавством підстави для закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування.

Проаналізовано судову практику Верховного Суду (суддів Касаційного кримінального суду) щодо надання правової оцінки особливостям включення до строку досудового розслідування строку із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею.

Автором сформувано висновки та запропоновано й аргументовано відповідні зміни до КПК України для врегулювання окресленої проблематики та колізії. Відмічено, що вирішення проблемного питання сприятиме виконанню завдань кримінального провадження, додержанню конституційних прав усіх його учасників.

Ключові слова: закриття, строки, досудове розслідування, кримінальне провадження.

Постановка проблеми та її актуальність. 01.01.2024 року набрали чинності зміни до КПК України, внесені на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» від 08.12.2023 № 3509-ІХ, якими було суттєво переглянуто та змінено підхід до юридичної події, настання якої є початком обчислення строку досудового розслідування.

Законодавець із незрозумілих підстав відійшов від підходу початку обчислення строку досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та закріпив на законодавчому рівні таким юридичним фактом –повідомленням особі про підозру.

Науковці звертають увагу та розкривають питання щодо загальних положень про процесуальні строки, строки досудового розслідування та визнають, що досудове розслідування є стадією кримінального провадження, а відповідно процесом, однак, законодавець залишив поза увагою, що початок досудового розслідування не може бути розірваний в часовому вимірі із початком обчислення строків досудового розслідування, у зв'язку з чим розкриття даного питання є вкрай важливим.

Закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування передбачає, що даний строк має почати обчислюватись від настання певного юридичного факту, який буде загально прийнятним та не викликатиме сумнівів і не породжуватиме спорів.

Стан дослідження. Питання щодо строку досудового розслідування, порядку та підстав початку його обчислення і закінчення на рівні із проблематикою та особливостями, які виникають при закінченні досудового розслідування шляхом його закриття у зв'язку із закінченням (пропуском стороною

обвинувачення та органом досудового розслідування), враховуючи постійні зміни законодавства, завжди буде предметом дискусії, як серед науковців так і за результатом вивчення та аналізу судових рішень. Дослідження в даному напрямку є досить поширеним та варто відмітити роботи О. Ю. Татарова, Ю. М. Грошева, Л. М. Лобойко, В. Ю. Шепітька та інших учених.

Мета статті – дослідження особливостей закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строків досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Законодавець у ст. 2 КПК України визначив, що завданням кримінального провадження, відповідно є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [2].

Досудове розслідування – діяльність правоохоронних органів, що ґрунтується на кримінальному процесуальному законі та здійснювана під наглядом прокурора й суду щодо виявлення, збирання, фіксації і попереднього дослідження доказів, швидкого, повного й неупередженого встановлення обставин кримінального провадження, викриття винуватих осіб і вирішення інших завдань досудового розслідування [3].

Загально прийнято вважати, що досудове розслідування є стадією кримінального провадження, а відповідно є процесом, що має «початок», «завершення» та «закінчення».

Згідно ч. 2 ст. 214 КПК України, внесення відомостей до ЄРДР фіксує момент початку досудового розслідування та породжує у органу досудового розслідування права на вчинення дій, передбачені нормами чинного законодавства.

Варто наголосити, що здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до ЄРДР або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом (окрім виключного переліку випадків, передбачених ст. 214 КПК України).

Особливості та проблематика початку досудового розслідування розглядалися та досліджувалися вченими та практиками, зокрема О. Ю. Татаровим, Ю. М. Грошевим, Л. М. Лобойко, В. Ю. Шепітьком та не є предметом дослідження даної статті.

Систематизувавши норми чинного кримінального законодавства в КПК України законодавець сформував «кримінальні процесуальні гарантії», під якими розуміється сукупність правових норм, що забезпечують виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України, та визначають гарантію реалізації прав і обов'язків суб'єктів кримінального процесу.

Визначення законодавцем процесуальних строків для вчинення тих чи інших процесуальних дій та досудового розслідування в цілому, сприяє реалізації кримінальних процесуальних гарантій та завдань кримінального провадження в цілому.

Під процесуальними строками розуміються встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії [2].

За правилами ст. 7 КПК України, зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносять розумність строків.

Частинами 1, 2, 6 ст. 28 КПК України передбачено, що під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки; розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень; розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК України строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень; проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд; підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК України [2].

Згідно з положеннями ч. 2 ст. 113 КПК України, будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невинуватого затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідними положеннями КПК України [2].

У пунктах 70, 75 та 76 Рішення ЄСПЛ у справі «Меріт проти України» від 30.03.2004 р. (заява № 66561/01) суд зазначив, що невинуватене зупинення строків досудового розслідування кримінального провадження не відповідає вимозі «розумного строку» закріпленої в ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [4].

Дотримання розумних строків є основоположним завданням оперативного розслідування будь-якого кримінального провадження, що відображає вимоги ст.6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Чітко визначені процесуальні строки, в тому числі але не виключно, гарантують: 1) швидкість судочинства; 2) забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) здійснення ефективного та своєчасного прокурорського нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування.

Таким чином, з ціллю забезпечення дотримання гарантій прав учасників та завдань кримінального провадження, законодавець передбачив кримінальним законодавством строк, протягом якого може здійснюватися досудове розслідування.

Логічним буде висновок, що закінчення строку нерозривно пов'язане із моментом з якого такий строк починає обчислюватись.

Поточна редакція ч. 1 ст. 219 КПК України (з 01.01.2024р.) закріпила, що строк досудового розслідування обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження.

Однак, виникає обґрунтоване протиріччя між положеннями ст. 214 КПК України, згідно якої досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР, а строк досудового розслідування, відповідно до ст. 219 КПК України починає обчислюватись з моменту повідомлення особі про підозру.

Закріплена в діючому КПК України правова конструкція має форму при якій, за результатом настання факту (внесення відомостей до ЄРДР), органу досудового розслідування надано можливість **безстроково** реалізувати права та обов'язки, оскільки не відбулось юридичного факту (у формі повідомлення про підозру) для початку обчислення строку протягом якого вказані права та обов'язки можуть реалізуватись, що ставить під сумнів принцип «розумності строків».

Вказана колізія легітимізувала, так звані «фактові кримінальні провадження», які можуть тривати роками без реального досягнення цілей та завдань кримінального провадження.

Редакція ч. 1 ст. 219 КПК України (до 31.12.2023 р.) передбачала, що строк досудового розслідування починав обчислення з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань або винесення постанови про початок досудового розслідування у порядку, встановленому ст.615 КПК України, до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження.

Таким чином, до 01.01.2024 р. початок досудового розслідування та початок обчислення строків досудового розслідування наставали одночасно, що мало позитивні наслідки для забезпечення дотримання прав учасників кримінального процесу та дисциплінування органу досудового розслідування.

Варто наголосити, що Головним юридичним управлінням Апарату Верховної ради України у Зауваженнях до проекту Закону України про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності спеціалізованої антикорупційної прокуратури (реєстр. № 10060), яким змінено редакцію ч. 1 ст. 219 КПК України акцентувалась увага на невідповідності запропонованої редакції завданням кримінального провадження, передбаченим ст. 2 КПК України, однак вказані рекомендації були залишені поза увагою. За результатом аналізу картки законопроекту і документів, пов'язаних із роботою над останнім (в т.ч. але не виключно науково-експертних висновків, висновків і т.д.) автором даної статті не було встановлено та виявлено будь-яких обґрунтувань підстав для внесення відповідних змін щодо зміни принципів визначення початку обчислення строку досудового розслідування.

Одночасно із внесенням змін щодо ч. 1 ст. 219 КПК України із КПК України було виключено:

– ч. 2 ст. 219 КПК України, якою встановлювалося, що строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань

або винесення постанови про початок досудового розслідування у порядку, встановленому ст. 615 КПК України, до дня повідомлення особі про підозру становить: 1) дванадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину; 2) вісімнадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину.

– абз. 18 ч. 1 ст. 284 КПК України, що передбачала обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора закрити кримінальне провадження у разі, коли строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру.

Із наведеного попередньо вбачається, що законодавець звузив варіативність ситуації та моделей поведінки органу досудового розслідування.

Як наслідок чинна редакція КПК України закріпила, що досудове розслідування повинно бути закінчене з дня повідомлення особі про підозру: 1) протягом сімдесяти двох годин – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або затримання особи в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 298-2 КПК України; 2) протягом двадцяти діб – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, якщо підозрюваний не визнає вину або необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, або вчинення кримінального проступку неповнолітнім; 3) протягом одного місяця – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, якщо особою заявлено клопотання про проведення експертизи у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 298-4 КПК України; 4) протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину (ч. 2 ст. 219 КПК України) [2].

Поточна редакція КПК України передбачає закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування, визначеного ст. 219 КПК України, після повідомлення особі про підозру закінчився, крім випадку якщо остання містить кваліфікацію за вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи [2].

Таким чином, кримінальне провадження підлягає закриттю у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування виключно у разі якщо такий строк почав обчислення – є особа, якій було повідомлено про підозру, та з вказаної дати сплинув визначений ст. 219 КПК України строк.

Однак, на практиці значна кількість кримінальних проваджень не знаходить свого «підозрюваного» і закріплений законодавцем правовий порядок призводить до: 1) необґрунтованого накопичення кримінальних проваджень; 2) неефективного витрачання часових та фінансових ресурсів органів досудового розслідування та процесуального керівництва; 3) порушення гарантій потерпілих на ефективне досудове розслідування; 4) створення «фактових» кримінальних проваджень в межах яких вирішуються цілі та завдання відмінні від передбачених ст. 2 КПК України.

Окремо варто звернути увагу, що відповідно до ч. 5 ст. 219 КПК України строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до винесення постанови про відновлення кримінального провадження, а також строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, не включається у строки, передбачені даною статтею, крім дня прийняття відповідної постанови та дня повідомлення підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

На практиці сторона захисту, як на стадії досудового розслідування так і під час безпосереднього судового розгляду за результатом надходження обвинувального акту до суду досить часто вибудовує стратегію захисту та поведінки таким чином, щоб створити умови за яких визначений ст. 219 КПК України строк вважатиметься таким, що закінчився (сплинув/настав).

Найбільш ефективно цьому сприяють положення абз. 2 ч. 5 ст. 219 КПК України, відповідно до яких строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею включається у строки, передбачені ст. 219 КПК України.

Верховний Суд колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду в постанові від 06.06.2023 у справі № 343/828/22 (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/111524530>) сформував висновок про те, що процесуальні рішення прокурора про скасування постанови слідчого про зупинення досудового розслідування за своєю правовою природою є аналогічними із ухвалами слідчих суддів, якими скасовуються такі постанови про зупинення досудового розслідування, тому колегія суддів приходить до висновку, що у разі скасування прокурором постанови про зупинення кримінального провадження строк із дня винесення відповідної постанови слідчого до дня її скасування прокурором включається у строки досудового розслідування [2].

Важливо, що процесуальні наслідки після скасування постанови про зупинення досудового розслідування слідчим суддею або прокурором є однаковими, а процесуальні помилки сторони обвинувачення не можуть обмежувати права та інтереси сторони, захисту.

Верховний Суд неодноразово у своїх постановках зазначав про дану позицію та виснував, що не має ніякої різниці з яких мотивів прокурором було скасовано постанову слідчого про зупинення досудового розслідування, адже настають одні й ті ж самі правові наслідки.

Закриття кримінального провадження реалізується через прийняття слідчим, дізнавачем, прокурором процесуального рішення у формі постанови, яка може бути оскаржена у порядку, встановленому КПК України.

Висновки. За результатом аналізу положень КПК України (в редакції до 31.12.2023 р. та з 01.01.2024 р.) щодо строків досудового розслідування та закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням останніх, можна сформулювати наступні висновки.

Важливість процесуальних строків на кожній стадії кримінального провадження, включаючи досудове розслідування, обумовлена необхідністю відповідності чинного законодавства Конституції України та Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

На даний момент, положення КПК України містять колізію, оскільки в силу ст. 214 КПК України досудове розслідування починається з моменту внесення запису до ЄРДР, в той час як строк такого досудового розслідування не обчислюється до моменту повідомлення особі про підозру, в той час як орган досудового розслідування реалізує безперешкодно права, визначені кримінальним законодавством.

Враховуючи зазначене, можна дійти логічного висновку, що з початком досудового розслідування юридично має фіксуватись факт початку обчислення строку досудового розслідування та як наслідок положення КПК України мають містити граничні строки, що будуть починати обчислюватись саме від моменту початку досудового розслідування, а відповідно їх закінчення матиме наслідки у формі виникнення обов'язку до закриття кримінального провадження.

Дослідження даного правового явища має важливе значення для забезпечення реалізації завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України та вдосконалення законодавства і приведення його у відповідність до обґрунтованих умов регулювання кримінально-процесуальних процесів, їх ефективності і попередження зловживання.

Враховуючи наведене, вважаю за доцільне рекомендувати внести до КПК України наступні зміни:

1) У статті 219:

частину 1 викласти в такій редакції:

«1. Строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження.»

доповнити частиною 2 в такій редакції:

«2. Строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, до дня повідомлення особі про підозру становить:

1) дванадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину;

2) вісімнадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Строк досудового розслідування, передбачений частиною другою цієї статті, не обчислюється у кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 109-114-2, 437-439 та частиною 1 статті 442 Кримінального кодексу України.»

У статті 284:

частину першу після абзацу сімнадцятого доповнити новим абзацом такого змісту:

«Слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані закрити кримінальне провадження також у разі, коли строк досудового розслідування, визначений статтею 219 цього Кодексу, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру.»

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4223> (дата звернення 20.04.2024 р.).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2123> (дата звернення 20.04.2024р.).
3. Досудове розслідування: навч. посібник / Р. І. Благута, А.М. Ю. Ангеленюк, Ю.В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Ю.А. Комісарчук та А.Я. Хитри. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 600 с.
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Меріт проти України» від 30.03.2004р. (заява №66561/01) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%2266561/01%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-178069%22%5D%7D> (дата звернення 20.04.2024 р.).
5. Постанова Верховного Суду колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду від 06.06.2023 у справі №343/828/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111524530> (дата звернення 20.04.2024 р.).

B. Ostryanko. The peculiarities of closing criminal proceedings in connection with the expiration of the pre-trial investigation period. – Article.

Summary. *The article is devoted to the study of criminal legal problems and the peculiarities of closing criminal proceedings in connection with the expiration of the pre-trial investigation period.*

The author summarizes the essence of the pre-trial investigation as a stage of criminal proceedings and the moment of its initiation.

The question was raised regarding the procedural terms as such and directly the terms of the pre-trial investigation and the moment of the start of their calculation.

The problems of the existing conflict between the provisions of the current edition of Art. 214 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and Art. 219 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and highlighted the negative impact of changes made to the Criminal Procedure Code of Ukraine on the basis of the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding strengthening the independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office" dated 08.12.2023 No. 3509-IX, on the progress of the pre-trial investigation and the achievement of the objectives and goals of the criminal proceedings.

The article provides and analyzes the grounds provided by criminal procedural law for closing criminal proceedings in connection with the expiration of the pre-trial investigation period.

The judicial practice of the Supreme Court (judges of the Criminal Court of Cassation) regarding the provision of a legal assessment of the peculiarities of including the period from the date of the decision to stop the criminal proceedings to the day of its cancellation by the investigating judge was analyzed.

The author formed conclusions and proposed and argued for appropriate changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine to resolve the outlined issues and conflicts. It was noted that solving the problematic issue will contribute to the fulfillment of the tasks of the criminal proceedings and the observance of the constitutional rights of all its participants.

Key words: *closure, deadlines, pre-trial investigation, criminal proceedings.*

Розділ 2

Філологія

S. D. Balan

student of the 2nd Year of “English Studies and Two Foreign Languages”

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Scientific adviser: T. O. Biletska

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of English Philology and Intercultural Communication

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

STYLISTIC AND RHETORICAL DEVICES AS A TOOL FOR TEACHING HISTORY & POLITICS (BASED ON TIMOTHY D. SNYDER’S LECTURES ON THE HISTORY OF UKRAINE)

Summary. *The article delves into the aspects of using rhetorical and stylistic devices throughout the university course of “The Making of Modern Ukraine” delivered by Professor Timothy D. Snyder. The research identifies various stylistic and rhetorical means used at the history lectures and outlines their influence on the lecturer’s speech. The study explores the importance of the devices in the historical and political discourses, showcasing how these figures can help speakers elevate their speaking, accentuate a point or an idea, impact the listeners and invite them to perceive sufficiently and dwell on the issues discussed. The analysis of the Professor’s language during the history course highlights the usage of 12 rhetorical and stylistic devices, which contribute to the enhancement of his speech, making it more efficient and interactive. The results obtained in the article can be implemented in the further studies of English stylistics and rhetoric in historical and political discourses, the research of Ukrainian history and political studies, and the examination of university lectures on the related topics.*

Key words: *stylistic devices, rhetorical figures, history classes, political discourse, oral speech.*

Introduction. Historical and political discourses contribute significantly to the development of the modern-day world. It is crucial to study the possibilities of power relations as well as the events that chronologically have led to the occurring reality today. Ukraine, the country with long history dating back from the BC era, encounters a widespread upsurge in public interest concerning its geographical, political, and historical heritage. That is why Ukrainian studies and courses of Ukrainian history appear in lots of countries throughout the globe.

“The Making of Modern Ukraine” is a critical lecture course on Ukrainian history and historical-political processes Ukraine has undergone that is delivered by Timothy D. Snyder, the Richard C. Levin Professor of History at the University of Yale, the author of “Bloodlands”, “Black Earth” and others, an adamant supporter of Ukraine and the ambassador of UNITED24 fundraising platform. In September 2022, Timothy Snyder made his lectures available to the public for free as a Youtube Video Series, within days of delivering them inside the classroom at Yale University [10].

The relevance of the topic is highlighted in the importance of studying the peculiarities of language functioning in the political and historical discourses that is discussed in the academic environment, i.e. university lectures on the corresponding topics. The history course neatly draws the attention of the public from the perspective of language specifics, which was used by the Professor during his recorded oral lectures to class. Thereby, it must be essential to outline the language characteristics, by means of which the lecturer presents the information and dwells on issues concerning historical and political discourses.

The analysis of previous research. The topic of rhetorical and stylistic devices has been the focus of the research for many scholars and linguists. These language phenomena encounter multiple interpretations in terms of their definition, functioning and influence on the language due to their multifaceted nature, which is studied from different perspectives across different discourses. For example, B. Zimmerman made a profound analysis of a host of rhetorical figures that were used in American literature and oratory [11], C. Molloy explored the peculiarities of rhetorical devices that teaching models can apply [9], S. Yahelo researched stylistic devices and their characteristics in medicine advertising [6] whereas P. Crompton and R. McAlea discovered rhetorical devices in television advertising [7]. Thereby, while concentrating particularly on the research of rhetoric and

stylistics in both political and historical discourses, the study identifies that features of language usage, rhetorical and stylistic devices within historical and political aspects have also engaged a number of multi-approached studies and induced some researchers to explore this topic in the specified area, such as T. Pasternak explored the issue of metaphoricity in political discourse [5], D. Mishchenko and S. Baranova did research on the stylistic means, which were used to denote political correctness in the mass media discourse [1], S. Halaur and K. Horda defined language means of the category of influence in artistic political discourse [4], I. Bashmanivska and I. Rudyk discovered lexical semantic means of representation of the language personality of a politician [2], and there are still many other examples of scholars who contributed to the examination of the language in the particular scope.

The purpose of the research is the exploration of stylistic and rhetorical means, which are applied throughout the lecture course, as well as the analysis of functioning and impact of these devices on the English-speaking environment that touches upon topics of Ukrainian history and world politics.

In order to achieve the aim of the study, it is implied to do the following **tasks**: to identify what rhetorical and stylistic devices are used during the lectures on “The Making of Modern Ukraine”; to define the essence of their functioning in the course of teaching history; to indicate important features of the language, which should be present in the historical and political discourses.

During the research the following **methods** are used: descriptive that is used to describe the ways in which language units are used; explanatory, which is applied to define the meaning of the devices that are studied; comparative that is used to contrast different language phenomena by outlining their efficiency of use; and the method of the unstructured observation, which is applied through listening to the history course and collecting all the materials, which will be later highlighted in the research.

The subject of the research is the language of the lecture course “The Making of Modern Ukraine” introduced at Yale University.

The object of the research is the stylistic and rhetorical devices used by T. Snyder in his lectures and their impact on the audience.

The practical value of the research can be seen through the further exploration of the English language in historical and political discourses, the research of stylistic and rhetorical devices in the oral speech, the study of Ukrainian history, the analysis of lectures on the subject, the examination of university courses and their syllabi, which are connected to the topic of the particular research, in order to apply the obtained data to the courses in similar subjects.

The results of the research can show that Professor’s speech during the lectures is abundant in the use of stylistic and rhetorical means, linguistic devices, verbal and non-verbal elements that compose an engaging way of teaching the history course and reflect on how to lead effective communication in the historical and political discourses. Therefore, the study analyses rhetorical and stylistic figures such as rhetorical questions, stylistic repetition, cases of inversion and emphasis, use of cleft sentences and polysyndeton, implementation of anaphora and metonymy, presence of parenthesis and apposition as well as rhetorical devices such as antithesis and parallelism. Snyder applies all of the language techniques and figures mentioned above, which helps him diversify his speech during the lecture, maintain the focus of the audience and concentrate their attention on a certain topic, introduce a point or emphasize it, reflect upon a topic more explicitly, make the lecture speech more solemn and comprehensible at the same time. These stylistic and rhetorical devices encompass a range of peculiar features and they help the speaker avoid the monotonous speech, alter his intonation and pace of speaking. The proper use of the following devices contributes to the effectiveness and efficiency of communication in discourses that concern history, politics and teaching.

Rhetorical means are an important component of language expression used to persuade, influence the thoughts and emotions of listeners. These methods are a type of lexical means that add emotional coloring, imagery and persuasiveness to the expression. They are used in various fields of communication, such as political debates, public speaking, literature and mass media. The purpose of using rhetorical means is to achieve communicative effectiveness, influence the audience and convey messages with greater persuasiveness, emotion and expressiveness [3].

The use of stylistic figures occurs by modifying the usual or expected sequence of words, which alters the grammatical structure of the text. The rhetorical effect obtained by regrouping this order of words affects its aesthetic appeal. Stylistic figures provoke a reaction from the audience, because transformation of the expected meanings of the words attracts attention of the listeners [8].

Even though Snyder’s lectures bring to light many topics concerning history and politics, his speech cannot be compared with an official and formal speeches, e.g. a president’s inaugural address, since his lecture speeches

are not repeated word-by-word from a full transcript, which happens in cases of the previously mentioned inauguration as an example, and which the lecturer is supposed to recite as a poem. In most cases, the Professor is inclined to on-the-spot speaking, for example, there can be some unpredictable pauses or moments of self-interruption, moreover, it can be inferred that he expresses his ideas in much an informal and conversational tone. However, giving such speeches during the lectures seems apparent, since he does not require the high level of formality in his speaking. Thus, he creates an appropriate learning environment with his audience and he often involves interactions with his students, apart from enriching his speech with the use of stylistic and rhetorical means.

Rhetorical and stylistic devices elevate a speech to much higher level, enriching the meaning of a message with more profound sense, drawing attention of the audience more and highlighting the opulence of a language. Even though these language means are frequently explored in written forms such as literary texts, they are often used in the spoken language as well, which could be university lectures, conferences, public speeches, panel discussions, even some channels of verbal communication such as video– or face-to-face communication.

While delivering the lecture speeches to his audience, T. Snyder is generous in using **rhetorical questions**. There is an abundant number of rhetorical questions that are posed by the Professor, which help him draw attention of the listeners and therefore focus on the current topic more vividly. Moreover, Snyder frequently uses rhetorical questions that end with “...right?”, which in this way help him summarise the information he has just said and reassure himself that the audience perceived a certain statement correctly and sufficiently. For example, “*So we have a story that brings the people to the center of politics, but doesn't say that directly, right?*”; “*What I'm trying to say is that this argument about the theory of how nations come about, goes back almost as far as the nation, right?*”; “*And there are lots of churches in Ukraine that are very beautiful, but they're in a kind of Orthodox Baroque style, right?*”; “*Local party activists in Ukraine, completely, truthfully report up the ranks that there is famine, there are shortages, they ask that requisitions targets be – so requisition is when you take grain away, right? – they ask that the requisitions targets be decreased.*”; “*Like the Ukrainian idea of Sobornist', which means in a political context, it means Sobornist', means all of the territory of Ukraine inside the boundaries of Ukrainian state, right?*”. Such questions contain informative or explanatory function and the aim of their usage is not asking for information or checking one's knowledge. These questions can be easily substituted with affirmative sentences by omitting the final part of the sentence and making some changes in the intonation. However, the lecturer may find the implementation of rhetorical questions more effective for highlighting his points in front of the audience, and thus rhetorical questions are one of the most common devices used by Snyder in this lecture course and they are inherent for his monologue speech.

The lecturer also uses **emphasis** in his speech, with the help of which he is able to underline a certain point and present to his audience the key element of a sentence. This happens in a multitude of examples, such as “*And this is, by the way, one of the things that, when I did talk to Zelenskyy back in September, we spent a lot of time talking about.*”; “*But where I want to really go with this is that, in historical terms, it really does seem to matter how far people get at certain times. There really do seem to be historical turning points where non-interchangeable people get, or don't get, to very special places, and that it seems to matter.*”; “*Olha [of Kyiv], who rules from 945 to 962, does convert, but her kids don't convert and her grandchildren don't convert.*”; “*So language does change, but it changes more slowly than we do, right? So, I mean, we can still, we can all read Shakespeare, right?*”. Implementation of emphasis is another helpful tool for drawing attention of the audience, and although it may not stand out from all the other language units in a sentence, it still enables the lecturer to present a certain idea or a notion in its spotlight.

Apart from what has already been mentioned, throughout the course there can also be found cases of **inversion**, which the lecturer uses in order to make the audience more concentrated on the topic. Even though inversions are less common in the spoken language than in the written one, the Professor still adds more solemnity and formality to his speech by changing the typical order of the parts of the sentence, e.g. “*This is hugely important because it means that suddenly, no longer is there Lithuanian law in Ukraine...*”; there are also examples of inverted conditionals, where the lecturer uses inversion in order to replace a conditional sentence by reversing the usual word order of this sentence, such as “*And by the way, like these things, which seem inevitable, although they're not, I mean, you could have gotten, Ukrainian agriculture would've been much more profitable, had it never been collectivized, obviously, they could have taxed probably, and made more money from it.*”. Applying inversion in speech may present a few challenges; as it has already been mentioned, Snyder mostly prefers on-the-spot speaking while delivering the lecture information. Therefore, making up sentences with the untraditional word order and forming them correctly and in accordance with the rules of English syntax is not the

easiest way to reflect upon a topic, where the speaker has to talk continuously without any long pauses or stops, and that is why using cases of inversion is not so frequent in an oral semi-formal speech.

The study additionally discovers the use of **cleft sentences** in Snyder's lectures such as wh-cleft sentences that tend to have more emphatic meaning. WH-clause puts more stress on the sentence and it can serve as a great way to diversify one's speech and make the audience listen attentively. For instance, "*For now though, what I wanna make sure that we get to is this issue of how you get to be a nation.*"; "*What the Habsburgs did was they came up with the aptly named pragmatic sanction, which meant that if there are no male Habsburgs, how about a female Habsburg?*"; "*So, what I'm gonna do is I'm gonna review the last six or seven centuries and just remind us of some of the stopping points that we've marked.*". Furthermore, there are also it-cleft sentences (with an it-clause respectively), which perform the similar function, e.g. "*The resistance is also carried out by the people who would ordinarily be creating the culture; it was two lectures ago that a [Ukrainian] historian, a colleague of mine, a guy called Vadym Stetsyuk, was killed in combat*"; "*It is the expansion of the Franks which probably provokes the Vikings to test out their own naval technology by plundering the Franks.*"; "*And it's this conjuncture, this rivalry between the Franks and the Byzantines in Moravia which generates the mission of those two gentlemen who we mentioned before, namely.*" Hence, Snyder uses it-cleft sentences to maintain the attention of the audience and present the information explicitly, and particularly wh-cleft sentences in order to place a stress on a certain point in a sentence or summarise a detail or a fact that he is about to mention.

Analysing the lecturer's speech, it may also be outlined that there is such a linguistic phenomenon as **poly-syndeton** – the accumulation of conjunctions that unite homogeneous parts of the sentence – thanks to which each point is separated and emphasized. "*So our subject today is the death by starvation, or malnutrition, or hunger-related disease of about 4 million people in Ukraine between the middle of 1932 and the end of 1933.*"; "*And Vasyl Stus, then did go to a [labour] camp and went on a hunger strike and died five years later.*"; "*But in Ukraine you have the Reformation, but it's not Catholics and Protestants, it's the Orthodox and the Greek Catholics and the Catholics and the Protestants and all kinds of Protestants.*"; "(addressing the audience of students) *Don't you guys dream of, isn't this like your dream, you're gonna come to Yale and a professor's gonna ask you what history's all about and you're gonna raise your hand and say something brilliant?*". In this lecture course, applying many repetitive conjunctions in a sentence is essential as for a continuous and unofficial speech. In many cases, a peculiar feature, which can be traced through the research, happens when the lecturer starts listing some notions or concepts, and he recalls all those points right at the moment of speaking and he incorporates them in a sentence all at once, making each of them distinct and important to note and consider.

Snyder's lectures additionally contain multiple cases of **stylistic repetition**, which the author uses to maintain the focus on the particular topic. For instance, in his lectures he says, "*Ukrainian politics becomes mass politics. There are suddenly Ukrainian nationalists, and Ukrainian socialists, and Ukrainian liberals, and Ukrainian every possible thing, and Ukrainian newspapers, Ukrainian civil life.*"; "*Because no one would disagree now with the proposition that something important is going on in Ukraine. If something important is going on in Ukraine that means something important could go on in Ukraine. If something important could go on in Ukraine, why are we so woefully unprepared for that?*"; "*So the point is that Ukraine is at this absolute center of a lot of things, which we regard as central. [...] It's absolutely at the center of the First World War. It's absolutely at the center of the Second World War. It's absolutely at the center of stalinist terror. It's absolutely at the center of the Holocaust. It's absolutely at the center of the collapse of the Soviet Union.*" Consequently, such repetitive phrases or collocations, which get repeated in a certain number of sentences in a row, get catchier, they draw more attention of the listeners, and they help the speaker introduce a statement or an opinion.

Despite not being very characteristic for oral speech and spoken narration, the stylistic figure of **anaphora** is present in Snyder's lectures as well. This device is represented as the repetition of numerous identical phrases, collocations and clauses, which are put in different sentences and which predominantly stand either next to each other, or a few in a row, or even separately, detached by additional sentences but following a well-defined pattern of repetition (e.g. a poem where anaphora can be applied in the first line of each stanza). Thus, this figure is frequently used in written literary works in order to express ideas more artistically and gracefully, nevertheless, it is also possible to implement this figure during the lecture, when the speaker can deliver the information on the spot without any thoroughly-written scripts, e.g. "*So this song [Shchedryk], which was adapted and played in Carnegie Hall a century ago and then played again on Sunday, is ancient. [...] It's actually about spring. It's about fertility. It's about prosperity. It's about love. It's about how things are going to get better.*"; "*When they [Ukrainians] talked about all this movement, they had interpretations of it like "This in some way shows who we are. The fact that we went away and came back; the fact that we were able, or have already, a lot of*

people have already rebuilt their houses; the fact that we rebuilt; the fact that we got back to Kharkiv; the fact that Zelenskyy stayed; that these things say something about us, about who we are". Even though such cases of using the same phrase in the sentences consecutively can create a structure that is similar to the previously mentioned stylistic repetition, anaphora is still different, it helps the professor point out all the things he needs to list, it also makes it easier for him to express the ideas with the same catchy phrase without taking some extra time to reflect each point in a specific and different way.

The particular lecture course also contains cases of **metonymy**, a figure that is used to denote a thing or a concept with another notion, which is directly connected to it. In other words, it is substitution of words or phrases with a language unit closely related to their semantic meaning or the scope where they are used, without any further changes in the meaning of a sentence. Applying metonymy often occurs with collective nouns, which denote groups of people, nations, organizations, institutions, and the other, since it is easier to indicate all of them with a unified and general notion. For example, the lecturer says "*It's not that Ukraine isn't growing food, it's that a political decision has been made to try to block the export of that food*", where *Ukraine* represents *the entire Ukrainian nation*, but the Professor decides to generalize the notion and say *Ukraine*, which anyhow does not change the meaning of the sentence. Yet another example is "*But the Ottoman Empire takes over Byzantium, replaces Byzantium*", in the context of which the names of the states denote sooner *the government* of these states but it is still easy to infer that information from the speech. Similar phenomenon happens in cases such as "*The United States is far away from the conflict. The United States lost relatively few people, it entered the conflict very late.*", where *The United States* contextually indicates both *the government* and *the people* of this country, and in this case there are no changes in the meaning either.

Snyder's lecture course is also noted for the abundant use of different types of **parenthesis** – a rhetorical device that can be explained as a word, phrase, clause or even a sentence – sometimes explanatory – parachuted into what is otherwise already a complete sentence, which can be separated from the larger sentence by commas, dashes, square or round brackets [12]. Parentheses mostly give some further information about an idea or topic, and they have become a useful tool for introducing a point at the beginning, at the end or even spontaneously in the middle of a sentence. Certainly, oral continuous speech provides some difficulties in identification of the punctuation marks in a sentence, however, it is logical to infer that they should be used in that particular sentence. It is quite easy to define parenthesis even in the oral speech: when the lecturer decides to implement it, he usually makes some changes in the intonation, his rhythm of speaking, he creates pauses and boosts his speaking pace since some of his parentheses may be much long and extended. For example, "*So when we do history, we're trying to, as it were objectively, understand the situation around a person, but we're also trying to subjectively understand what that person might have been thinking or trying to do, and we never give up on the second part, right?*"; "*Sheptyts'kyi, by the way, is, well, he's remembered for a lot of very interesting things, but one of the things that he's remembered for and that we ought to know him for in this class, is that he probably rescued more Jews during the Holocaust than any non-diplomat.*"; "*So I was just in central Kyiv and I was looking at the cathedral, which is spectacularly beautiful, St. Sophia, and it was built, you know, that was built in 1037, right? It was built, you know, while Byzantium was still around. It was built three centuries before Notre Dame, right?*". Parentheses change the way the lecturer presents the learning material as if he attempts to interact with the students by ensuring that they listen to him carefully, and catch on with his ideas and thoughts.

During the research it is discovered that one of the most common kinds of parenthesis that is typical of Snyder's lectures is **apposition**, or appositive parenthesis, which is used for identifying and describing in detail another part of a sentence. Saying otherwise, apposition gives clear explanation to a notion or a term, it provides further explication of the speaker's words, which helps the audience digest the information better. The examples can be "*The Cossacks, the Ukrainian Cossacks, are gonna emerge in this story, and who we saw a bit of in the last lecture.*"; "*There's a fellow called Mykhailo Hrushevs'kyi, the most important historian of Ukraine, who basically applies the methods of what we would call social history and writes a continuous history of Ukraine from the Middle Ages.*"; "*[speaking of Ukrainian land] These are rich lands, agricultural lands. And again, I know this stuff is happening in the background and is tough, but this is also the age of discovery, the age of exploration.*"; "*Ukrainian writer, Valerian Pidmohylny, wrote a whole novel about this.*" Therefore, implementing the following pattern of parenthesis helps the Professor make sure that his listeners comprehend all the information correctly, they can understand and analyse it clearly.

However, apposition is not the only type of parenthesis that can be traced in a multitude of Snyder's lectures. There is also another kind of parenthesis, which is not applied for defining or explanatory purposes, but rather serves as an additional comment made by Snyder regarding a certain topic he touches upon. It can also be similar

to a spoken note, which he finds important to mention during his speech. Such insertions in the speech may not be so informative about the particular topic, but rather a personal addition from the lecturer. For instance, “Ukraine, as you [the audience] know from the reading, is also a major site, oh, and by the way, Ukrainian soldiers who are starving in the German prisoner of war camps in 1941 refer to their experience of hunger in the Soviet Union in 1933.”; “Once the Crimean Tatars were ethnically cleansed, as they were, that reason for that status disappears.”; “So this lecture is about culture, I’m not gonna, I’m not going to try to define what a culture is, we’ve got the whole anthropology department for that, but what I have in mind here is a very broad notion of, let’s say, a set of mutually reinforcing notions of what people might be.”; “Ukrainians are being persecuted, and at the same time a film comes out, which I urge you to see, called “Shadows of Forgotten Ancestors”.”. Such parentheses can sometimes evoke a feeling that the Professor interrupts himself during his own speech, nevertheless, this feature is inherent for oral lectures since the lecturer tends to use on-the-spot speaking more, and as a result, he may not follow proper syntax, and insert such comments anywhere in his speech.

Besides this, the research discovers the use of the rhetorical figure called **antithesis**, which is implemented by placing opposite notions close to each other so that they can present a more striking contrast. Snyder occasionally tends to use this device in his lectures, which may get slightly difficult to accept during oral continuous speech since the audience may need to take some time to realise how certain completely opposite notions are combined. For instance, “It’s a very fundamental thing that sometimes things change and sometimes they don’t and history is aware of both of them, right, [...] so the historical unity is a non-historical concept because what it does is that it’s a trick because historical doesn’t mean historical, it means unchanging, right?”; “And you can never quite do away with that tension between what I’m calling very simply the objective and the subjective forms of history.”; “It’s not about how one is right and the other is wrong.”. Antithesis is not so inherent in the spoken language, since the speakers may present the information in oral communication more explicitly and simply but it still serves as a great tool to draw attention of the audience and hereby make them reflect on the opposite points the lecturer said.

Apart from what has been stated before, Snyder’s lectures also contain cases of **parallelism**, which is a rhetorical device that is presented as a parallel depiction of things, actions, historical or political figures. As maintained by some linguists, this device can be explained as the putting of like ideas in similar grammatical form, often with anaphora [12]. Therefore, it is inherent for sentences or clauses containing features of parallelism to have similar syntax. Parallelism is simultaneous representation of different notions or events that the lecturer uses in his speech, where he reflects the course information through comparison and differentiation, outlines similarities or in some cases slight contrast, thus covering much bigger amount of the material. The examples of this language phenomenon can be “So the way that historians tell the story in terms of the movements of people is not the same way that the historical philologists tell the story with the movements of languages.”, where the speaker draws an imaginary parallel between *historians* and *historical philologists*, *movements of people* and *movements of languages*; “And that means that along with full manhood suffrage, the right of all males to vote, come political parties, and with political parties come political campaigns and political demands, and with political campaigns and political demands come newspapers, right?”; “Underneath the pope, there are archbishops, who have territory. Underneath the archbishops, there are bishops, and they have territory. Underneath the bishops, there are priests, and the priests have territory.”. Parallelism is a helpful rhetorical figure that is present in Snyder’s speech and that urges the audience to listen attentively, think more critically, develop better imagination and analyse the concepts or events through the patterns of comparison or contrast.

In conclusion, the use of rhetorical and stylistic devices is inherent for the historical and political discourses and they are particularly an integral part of Timothy Snyder’s lecture speeches. Therefore, research discovers 12 rhetorical and stylistic figures: these are rhetorical questions, stylistic repetition, emphasis, inversion, cleft sentences, polysyndeton, parenthesis and apposition, metonymy, anaphora, antithesis and parallelism. The study focuses on the peculiarities of their functioning at the lectures, their influence on coverage of the course information and seeks explanation of their use during the lectures. The Professor implements the previously mentioned figures in order to draw the attention of the public, emphasize a point, make his narration more catchy and memorable, express his ideas explicitly, compare and contrast some certain points, make sure that the students comprehend the information in the way it is presented, and furthermore, try to bring about some interaction and communication with his listeners, create an efficient working environment, where the audience can be taught history, politics, and discuss certain issues connected to these fields of study. Consequently, the techniques of implementing all these rhetorical and stylistic devices can be adapted in a broader scope of historical and political discourses, and the influence of these devices can serve as solid proof to the fact that these figures do

contribute a lot to the functioning, understanding and perceiving the speech, which concerns history, politics and teaching. The results obtained in the research can be applied in the further studies of stylistics and rhetoric of the English language, the analysis of historical and political discourses in English, the study of Ukrainian history and issues that are connected to it, the exploration of teaching techniques and speech behavior at university lectures, which are related to the topic of the particular research.

BIBLIOGRAPHY:

1. Баранова, С., Міщенко, Д. Стилiстичнi засоби позначення полiткоректностi в масмедiйному дискурсi. *Проблеми гуманiтарних наук: збiрник наукових праць Дрогобицького державного педагогiчного унiверситету iменi Iвана Франка*. 2022. Серiя «Фiлологiя», 49, 11–16. URL: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.1>
2. Башманiвська, I.В., Рудик, I.М. Лексико-семантичнi засоби репрезентацiї мовної особистостi полiтика. «Сучаснi фiлологiчнi дослiдження та навчання iноземної мови в контекстi мiжкультурної комунiкацiї»: *Збiрник студентських наукових робiт XIII Всеукраїнської науково-практичної iнтернет-конференцiї студентiв, аспiрантiв i молодих науковцiв*. Житомир. 2020. 17–19.
3. Бiлошенко, Л., Лисенко, Н. Риторичнi прийоми як вид лексичних засобiв. *IV International Scientific and Practical Conference «Scientific Practice: Modern and Classical Research Methods»*: *Збiрник наукових праць «ЛОГОС»*. Бостон, США. 26.05.2023. 231–232. <https://doi.org/10.36074/logos-26.05.2023.065>
4. Горда, К.А., Галаур, С. П. Мовнi засоби категорiї впливу в художньому полiтичному дискурсi. «*Арватiвськi читання – 2020*»: *Збiрник тез доповiдей Всеукраїнської студентської науково-практичної iнтернет-конференцiї*. Нiжин. 2020. 37–40.
5. Пастернак, Т.А. Метафоричностi у полiтичному дискурсi. *Закарпатськi фiлологiчнi студiї: Видавничий дiм «Гельветика»*. 2023. 28(1). 140–145. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.1.26>
6. Ягело, С. Стилiстичнi особливостi реклами лiкарських засобiв. «*Лiнгвоекологiя: мова медицини*»: *Збiрник наукових праць за матерiалами Всеукраїнської мультидисциплiнарної науково-практичної конференцiї з мiжнародною участю*. Львiв. 2023. 297–303. URL: https://library.dmed.org.ua/uploads/files/2023-05/1683287284_lingvoekologiya_2023.pdf
7. Crompton, P. M., & McAlea, R. Rhetorical devices in television advertising. *Advertising and identity in Europe: the I of the beholder*. 2000. P.32-41. URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/49958/1/254.pdf>
8. Kuriata, Yu., Kasatkina-Kubyshkina, O. Stylistic devices in political discourse. *Науковi записки Нацiонального унiверситету «Острозька академiя»: серiя «Фiлологiя»*. Острог: Вид-во НаУОА. 2022. Вип. 13(81). 27–30. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/3481>
9. Molloy, C. Rhetorical Dexterity: A New Model for Teaching Writing. *Modern Language Studies*, 2007. 37(1). P.54–67. URL: <http://www.jstor.org/stable/40346969>
10. Yale Online. (2024). The Making of Modern Ukraine. URL: <https://online.yale.edu/courses/making-modern-ukraine> (Retrieved February 28, 2024).
11. Zimmerman, B. A Catalogue of Rhetorical and Other Literary Terms from American Literature and Oratory. *Style*. 1997. 31(4). P.730–759. URL: <http://www.jstor.org/stable/42946399>
12. Zimmerman B. A Catalogue of Selected Rhetorical Devices Used in the Works of Edgar Allan Poe. *Style*. 1999. 33(4). P. 637–657. URL: <http://www.jstor.org/stable/42985871>

С. Балан, Т. Бiлецька. Стилiстичнi та риторичнi засоби як iнструмент у викладаннi iсторiї та полiтики (на матерiалi лекцiї Тiмотi Д. Снайдера з iсторiї України). – Стаття.

Анотацiя. У статтi розглядаються риторичнi та стилiстичнi прийоми, якi були використанi професором Тiмотi Д. Снайдером протягом курсу лекцiї «Становлення сучасної України» (англ. “The Making of Modern Ukraine”). Дослiдження аналізує стилiстичнi та риторичнi засоби у лекцiях та пояснює їхнiй вплив на мовлення лектора. Стаття дослiджує значення цих засобiв в iсторичному та полiтичному дискурсах та обгрунтовує як мовцi можуть покращити своє мовлення, наголосити на певному поняттi, вплинути на слухачiв та сприяти кращому розумiнню та засвоєнню матерiалу. Дослiдження висвітлює використання 12 риторичних та стилiстичних фiгур, якi урiзноманiтнюють та полiпшують мовлення професора. Отриманi результати можуть бути використанi в подальших дослiдженнях стилiстичних та риторичних прийомiв англiйської мови, в iсторичному та полiтичному дискурсах, у дослiдженнi iсторiї України, у вивченнi полiтологiї та в аналізi унiверситетських лекцiйних курсiв даної тематики.

Ключовi слова: стилiстичнi засоби, риторичнi фiгури, лекцiї з iсторiї, полiтичний дискурс, усне мовлення.

Н. В. Бардіна
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов професійного спілкування
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

В. В. Савельєв
студент факультету Лінгвістики та перекладу,
член Психолінгвістичного гуртка
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ОБРАЗ КАНАДИ В ЛІНГВОМЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті викладено результати низки психолінгвістичних експериментів (вільного та контрольованого асоціативних експериментів, експерименту за методикою семантичного диференціалу, когнітивного аналізу спонтанних розповідей): образ Канади у лінгвоментальності студентів різних спеціальностей оцінюється як помірно «хороший», недостатньо «сильний» та «активний», включає символ клену, уявлення про прекрасну, але сувору природу, англійську та французьку мови, всесвітньо відомих представників масової культури, хокей.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, топоніміка, психолінгвістичний експеримент, українська лінгвоментальність, соціолінгвістика.

Актуальність даного дослідження обумовлена екстралінгвістичними та власно лінгвістичними чинниками.

З початку повномасштабного вторгнення Росії до України увага всього світу привернута до нашої держави. Світ розділився на друзів та ворогів, відповідно змінилося ставлення українців до тих чи інших країн, змінилися усталені стереотипи їх сприйняття, змін зазнала наша ментальність, яка об'єктивується не лише у поведінці, але й у мовному існуванні, вербалізації образів країн світу. У цій ситуації особливу увагу привертає особливість світосприйняття молоді, ті складові концептуальної картини світу студентів, які містять інформацію про окремі держави.

Провідну роль у розв'язанні цього питання може відіграти активізація досліджень в царині когнітивної лінгвістики, метою якої є виявлення мовних засобів зберігання, переробки та передання інформації, зокрема, дослідження з когнітивної ономастики – новітнього напрямку мовознавства, який займається вивченням власних назв в системі ментального лексикону, в мові мозку [1].

Пропонована розвідка проведена в межах когнітивної топоніміки – розділу когнітивної ономастики, предметом якого є топонімічний фрейм ментального лексикону, що об'єднує назви географічних об'єктів [2].

Дослідження образу Канади є складовою частиною загальної наукової теми, яку почали розробляти члени Психолінгвістичного гуртка факультету Лінгвістики та перекладу Міжнародного гуманітарного університету «Образи країн світу в лінгвоментальності українських студентів». Топоніми для експериментального вивчення обирали самі дослідники-початківці, керуючись власною зацікавленістю певною країною. Їхнє письмове пояснення вибору предмету дослідження можна розглядати як один з методологічних прийомів – самоспостереження, яке є досить результативним шляхом опосередкованого лінгвістичного вивчення ментального лексикону, оскільки методів його безпосереднього спостереження не існує [3].

Отже, перед початком проведення експериментів, один зі співавторів цієї статті написав наступне: «Канаду я, Вадим Савельєв, обрав для дослідження тому, що ця країна асоціюється не тільки з зимою, прохолодною, чудовою погодою та природою, але ще з двома мовами, які я дуже люблю, – французькою та англійською».

Двома іншими шляхами дослідження ментального лексикону О. Ю. Карпенко вважає «1) аналіз актів мовлення, що породжується ментальним лексиконом і компонується з наявних у ньому концептів, у тім числі й концептів онімічних; це – шлях від концепту до слова; 2) здійснення соціолінгвістичних експериментів, зокрема одержання реакцій-асоціацій на онімічні стимули; це – шлях від слова до концепту» [3].

Однією з проблем когнітивної ономастики є нерозробленість та недостатнє використання експериментальних методик дослідження. Хоча в останні роки збільшилась кількість асоціативних та інших психолінгвістичних експериментів в когнітивних, зокрема, ономастичних роботах [4; 5; 6; 7], вбачається доцільним віддавати перевагу не окремим емпіричним методам, а різноаспектним комплексам методик, які здатні забезпечити адекватне виявлення складних когнітивних мереж.

У своєму дослідженні ми послідовно використали наступні методи: вільний асоціативний експеримент, спрямований асоціативний експеримент, методику семантичного диференціалу, розроблену Ч. Осгудом [8], методику психолінгвістичного і когнітивного аналізу спонтанного тексту, яку представлено в роботах В. Чейфа [9].

Інформантами було обрано 84 студенти Міжнародного гуманітарного університету, різних спеціальностей, віком 18–19 років. 67 з них брали участь в асоціативних експериментах та експериментах з використанням шкали Осгуда, спонтанні розповіді про Канаду ще 17 інформантів було записано на диктофон та проаналізовано за методикою В. Чейфа. Методика проведення асоціативних експериментів досить добре розроблена в лінгвістичній літературі. Зазвичай висувається вимога залучити не менше сотні інформантів різного віку, професій, з різним рівнем освіти. Але, згідно з поставленою метою, певний відбір нами було проведено на попередньому етапі, тому вважаємо отримані результати щодо найближчих когнітивних зв'язків досліджуваного топоніма релевантними і характерними для об'єктивної різниці шарів ментального лексикону. Крім того, асоціативний експеримент був лише складовою частиною системи застосованих методик.

Усі експерименти проводились відповідно розробленим в науці правилам збереження конфіденційності та забезпечення комфортності та невимушеності під час проведення дослідження [10]: учасники надали згоду взяти участь в експериментах, їм була гарантована анонімність, для чого замість імен в усіх анкетах зазначався лише буквено-цифровий шифр, в якому перша літера позначала мову спілкування, друга – стать інформанта, цифра – порядковий номер (УЖ1, УЧ1 тощо), експерименти проводились в аудиторіях, але в невимушеній обстановці, оскільки експериментатором виступав одноліток респондентів, після закінчення експерименту було роз'яснено його суть. Крім статі і мови спілкування в анкетах зазначався вік, освіта, фах, постійне місце проживання.

На першому етапі було проведено вільний асоціативний експеримент: на стимул «Канада» інформант мав відреагувати будь-яким словом. Виявились наступні реакції інформантів (у дужках наводиться кількість відповідей):

Кленовий сироп (14), *клен* (7), *країна* (5), *кленовий лист* (4), *червоний* (4), *хокей* (3), *природа* (2), *зима* (2), *холод* (2), *мороз* (2), *гори* (2), *кенгуру* (2), *клевер (конюшина)* (2), *дощ*, *сніг*, *місто*, *Америка*, *Європа*, *прапор*, *Райан Рейнольдс*, *Дрейк*, *штат Онтаріо*, *Оттава*, *конфлікт зі США*, *панкейки*, *мрія*, *зошит*, *коала*, *кролики*.

37,3% асоціативів було пов'язано з кленом – символом Канади, а з урахуванням реакцій, що відсилають до прапора, символічними виявляється 44,8% реакцій. З кліматом та природою пов'язано 17,9 реакцій, з географією, як і з масовою культурою та спортом, – лише 7,5%. «Хибні» асоціати (*кенгуру*, *коала*, *кролики*, *клевер (конюшина)*), – усього 9,5% – можна пояснити асоціаціями на звуковому рівні.

Перевага реакцій-символів над іншими типами асоціативів можна співвіднести з думкою О. Ю. Карпенко про те, що «концепти перебувають на поверхні «ментального моря», а в його глибині розташовані стиснуті, мінімізовані натяки на концепти – схеми чи, інакше, символи концептів» [11].

На другому етапі дослідження було проведено спрямований асоціативний експеримент, під час якого реакції респондентів обмежують словами певного граматичного класу або семантики. Інколи стверджують, що подібні експерименти спотворюють саму сутність асоціативних зв'язків, але ми, керуючись метою виявити місце Канади у топонімічному фреймі світу, висунули вимогу реагувати назвою іншої країни.

В результаті було отримано наступний список:

США (17), *Німеччина* (9), *Англія (Сполучене Королівство)* (5), *Україна* (5), *Франція* (5), *Бразилія* (3), *Китай* (3), *Італія* (3), *Фінляндія* (2), *Іспанія* (2) та по одній реакції – *Албанія*, *ПАР*, *М'янма*, *Норвегія*, *Чилі*, *Нідерланди*, *Японія*, *Данія*, *Швейцарія*, *Чехія*.

Логіку вибору деяких країн встановити досить просто (спільний кордон, материки, мови, схожий клімат, наявність великої української діаспори, хокей), деякі країни називали з явним бажанням виказати

себе оригінальним – *Албанія, ПАР, М'янма* (інформантами були хлопці зі спеціальністю «Статистика»), а деякі випадки потребують додаткового дослідження.

Наступний етап експерименту проводився за методикою семантичного диференціалу, яка націлена на виявлення загальних змістовно-сміслових характеристик мовленнєвої діяльності і дозволяє шляхом вимірювання активізувати у свідомості людини конотативні значення – додаткові семантичні та стилістичні відтінки, які виражають емоційно-експресивне ставлення до предмету мовлення. Методика була розроблена Чарльзом Осгудом на основі явища синестезії – особливого «сприйняття, коли в людини виникають відчуття не тільки в органі, на який впливає подразник, але одночасно і в іншому органі відчуття» [12, с. 560], і являє собою комбінування методик шкалювання та спрямованих (контрольованих) асоціацій. Респондент має оцінити запропонований вербальний або невербальний знак і співвіднести його з точкою на трьох-, п'яти- або семибальній біполярній шкалі, яка отримала назву «шкала Осгуда». Полюси шкали позначені антонімами.

Таких шкал може бути біля 20, при чому оцінки понять за ними корелюють один з одним і об'єднуються у своєрідні пучки – незалежні фактори, які створюють семантичний простір, допомагають виявити місце поняття у когнітивній мережі. У своїх численних дослідженнях Ч. Осгуд та його послідовники довели, що найбільш вагомими, універсальними для різних галузей знань базисними факторами семантичних просторів виявляються фактори ЕРА – Оцінка, Сила, Активність (Evaluation, Potency, Activity).

Нами були обрані три семибальні шкали, які репрезентували ці основні фактори оцінки: «хороший – поганий», «сильний – слабкий», «активний – пасивний». Інформантам було запропоновано після отримання топоніму-стимулу поставити хрестик на одній з поділок шкали = від +3 до -3, уникаючи, по-можливості, нульової позначки, яка свідчить про те, що топонім взагалі не викликає жодних уявлень.

Оскільки метод семантичного диференціалу ефективний лише при його поєднанні з логічною процедурою порівняння, в якості другого стимулу було запропоновано оціни той топонім, які інформанти самі обрали на попередньому етапі дослідження як такий, що певним чином пов'язаний з топонімом *Канада*. У цьому вбачаємо не лише поглиблення вивчення когнітивної мережі навколо вузла *Канада*, але й перспективу подальших досліджень.

В результаті було укладено наступну таблицю (у дужках вказана кількість відповідей):

Таблиця 1

Результати дослідження з використанням методу семантичного диференціалу

Топонім	«хороший – поганий»	«сильний – слабкий»	«активний – пасивний»
Канада (67)	+2,2	+1,95	+1,53
США (17)	+1,4	+2	+1,29
Німеччина (9)	+2	+1,44	+1,44
Англія (Сполучене Королівство) (5)	+2	+2,4	+1,46
Франція (5)	+2,6	+0,8	+1,0
Україна (5)	+2,4	+2,4	+2,26
Бразилія (5)	+1,67	+0,38	0
Китай (3)	+2,6	+2,67	+2,33
Італія (3)	+2,33	+2,67	+2,33
Фінляндія (2)	+0,5	+1,5	+2,0
Іспанія (2)	+3,0	+2,5	+3,0
Албанія	0	+1,0	+2,0
ПАР	0	0	0
М'янма	+3	+3	+3
Норвегія	+3	+3	+3
Чилі	+2	+2	+1
Нідерланди	+2	+1	+3
Японія	+2	+2	+2
Данія	+2	-1	-1
Швейцарія	+3	+2	+1
Чехія	+2	+2	+1

Відразу пояснимо наявність нулів у таблиці: нуль в оцінюванні *Бразилії* – середнє арифметичне, яке було отримано завдяки протилежного оцінювання інформантами потенції цієї країни, Нулі в оцінюванні

ПАР та М'янки виставили студенти, що навчаються за спеціальності «Статистика»: ймовірно, що вони лише чули назви цих країн, але нічого достеменного, крім статистики, про них не знають.

Топонім Канада у цьому експерименті отримала не дуже високі оцінки, хоча всі позитивні ознаки оцінені як «виражені». Оцінка загальної якості дещо вище, ніж оцінки фактору сили – потенціалу – та фактору активності – можливості реалізувати цей потенціал. Якщо порівняти ці оцінки з оцінками топонімів, які найчастіше використовували інформанти, можна виявити, що оцінка загальної якості у США, Сполученого Королівства, Німеччини та Бразилії є нижчою, ніж у Канади, а у Франції та України – вищою. Сильнішими вважаються США, Сполучене Королівство, Україна, а слабшими – Німеччина, Франція, Бразилія, Більший потенціал інформанти побачили лише в Україні. Вірогідно, що на таке оцінювання вплинула мужність українців у війні з Росією та віра в перемогу своєї країни. Але цікаво, що у подібному експерименті зі стимулом Австралія Україну взагалі не було згадано (матеріали статті знаходяться у друку). Можливо, у свідомості інформантів зберігається інформація про особливе ставлення до країни, де знаходиться одна з найбільших українських діаспор.

На останньому етапі дослідження біло проведено когнітивний аналіз спонтанних монологів – відповідей на запитання «Що ви знаєте про Канаду?»

Активне вивчення спонтанного мовлення як матеріалу для виявлення роботи ментальних механізмів говоріння розпочалося у 70-х – 80-х роках минулого століття в американській психолінгвістиці. Найбільш відомими є експериментальні дослідження Волласа Чейфа та його учнів, зокрема, Дебори Таннен. Завдяки численним експериментам, дослідникам вдалося встановити, що паузи та інтонація у спонтанному монолозі маркують кванти породження висловлювання, зміну активності свідомості під час переходу від внутрішньої різнокодової, багатшарової когнітивної системи до артикульованого мовленевого потоку (див. вище згадану книгу). «Кванти» було названо аббревіатурою «i.u.», яку В. Чейф спочатку розшифровував як “idea-units”, а пізніше, коли було з’ясовано, що не всі i.u. містять смисл з мовної точки зору, а часто-густо є хезитаціями – вокалізованими коливаннями під час вибору мовного знаку – “intonational units”. Таким чином, i.u. з підвищеною інтенсивністю та вираженою зміною основного тону об’єктивують фокус активної свідомості, а інші відрізки дискурсу відображають напівактивний стан свідомості, в якому мовець шукає когерентний мовний засіб, або оцінює та виправляє вже сказане, а також пасивний стан, в якому реалізуються клішовані вирази.

На думку В. Чейфа, активними можуть бути три типи ідей: ідеї подій, станів і референтів. Проте вбачається, що такими ідеями можуть бути онтологічні категорії *речі, властивості, відношення*, до яких, як стверджував видатний радянський філософ А. І Уїйомов, можна звести все різноманіття мовних номінацій.

Більша частина спонтанного дискурсу розгортається навколо ідей і протікає у напівактивному стані свідомості. В. Чейф запропонував для цих великих фрагментів назву «топік дискурсу». Топік доступний скануванню фокусом свідомості, що призводить до активації спочатку одного фрагменту, а потім іншого. Не все, що стає напівактивним у процесі розмови може бути вербалізованим.

Детальний аналіз інтонаційно-вербального розгортання спонтанного монологу надає інформацію про особливості об’єктивації свідомості взагалі та індивідуальну систему лінгвоментальності мовця.

Ця методика була апробована на матеріалі багатьох мов, що надало можливість запропонувати альтернативну модель мови як об’єктивованого говоріння [13].

У нашому експерименті було отримано диктофонні записи 17 монологів із заданим топіком «Канада», які було розшифровано і проаналізовано з метою виявлення особливостей сканування та профілювання вербалізації образу Канади. Наведемо приклад розшифровки одного з монологів (флешами маркуються границі між інтонаційно-смысловими ланками – i.u., за термінологією В. Чейфа, Ø – наддовгі паузи, знаками ↓> – зміна тону та інтенсивності, крапками підкреслено фрагменти з прискореним темпом, пунктиром – з уповільненим темпом мовлення.

Ø (2 сек.) Про <Канаду? (каже далі на видиху*) ↑ <a-a-a ↓>я знаю, що Ø

.....

(0,5 сек.) Канада<м-м-м Ø (0,5 сек.) що в Канаді розмовляють і ↓>англійською

- - - - -
мовою й також розмовляють деякі ↑ <французькою мовою (вдих*) a-a-a ↑

- - - - -
<Канада/ знаходиться Ø (0,5 сек.) біля Ø (1 сек.)<↑ США (сміх*) Ø (1 сек.) a-a-

.....
a Ø (1 сек.) ↓>що ще Ø (0,5 сек.) можна розказати розповісти Ø (3 сек.) не

знаю я <↑ я знаю одного ↓> актора Ø (0,5 сек.) з Канади ха-ха (з посмішкою

говорить далі) він народився в Канаді ↓> Аван Джогія / віз він знімався в

 одному із Ø (0,5 сек.) культових (вдих*) а-ам серіалів ↑<на Ø (0,5 сек.) м-
 мульт Ø (0,5 сек.) мультсеріали там на↑< Нікелодсон там де Вікторія Ø (0,5

 сек.) ↓>переможниця або Вікторія Победительница вона ще ↓>називається Ø

 (0,5 сек.) так Ø (0,5 сек.) ↑<ну-у-у Ø (0,5 сек.) і-і-і-м Ø (1 сек.) хм-хм-хм-м-м-м-м
 (0,5 сек.) це ↑<напевно все ↓> що так знаю про Канаду// (УЖ2)

У цьому монолозі свідомість сфокусована на тому, щоб включити Канаду до краще відомих тем: англійська і французька мови (інформант навчається за спеціальністю «філологія»), США, масова культура. Уповільнення мовлення вказує на моменти невпевненості, пригадування власних назв. Самовиправлення – заміна російських слів українськими і навпаки – свідчить про те, що повсякденною мовою спілкування для інформанта є російська.

В інших монологах свідомість інформантів фокусувалась, крім вже зазначених «ідей», на високому рівні вищої освіти, труднощах у пошуках роботи, привабливості для туристів та емігрантів.

Зважаючи на трудомісткість обробки та опису таких монологів, плануємо присвятити цьому окрему статтю.

Підводячи попередні підсумки проведеним експериментам, можна сказати, що образ Канади у лінгвоментальності українських студентів різних спеціальностей не є цілісним, складається з тем, які торкаються особистих інтересів, у цілому оцінюється як помірно «хороший», недостатньо «сильний» та «активний», включає символ клену, уявлення про прекрасну, але сувору природу, англійську та французьку мови, всесвітньо відомих представників масової культури, хокей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 325 с.
2. Карпенко О. Ю. Міркування про когнітивну ономастику. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 40–43. URL: <https://movoznavstvo.org.ua/>
3. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика. URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/49.pdf>
4. Недашківська Т. Є. Експеримент у психолінгвістиці (з досвіду роботи) : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 230 с.
5. Палагію Ксенія. Використання контент-аналізу для встановлення типологічних рис образу (на матеріалі відповідей студентів на питання Україна – це...»). *Лінгвокомп'ютерні дослідження: збірник наукових праць*. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2022ю Вип. 15. С. 103–107. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/>
6. Ткаченко Г. В. Асоціативний експеримент як засіб пізнання онімів в когнітивній ономастиці. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст.* 2010. Вип. XXIII, ч. 3. С. 454–460. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/>
7. Шевченко О. М. Методика проведення вільного й спрямованого асоціативних експериментів у дослідженні концепту. URL: <http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/>
8. Osgood Charles E. The nature and measurement of meaning. *Psychological Bulletin*, 1952. Vol. 49. № 3. P. 193–237. URL: <https://typeset.io/pdf/the-nature-and-measurement-of-meaning-35cp37ki78.pdf>
9. Chafe W. *Discourse, Consciousness, and Time*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 1994. 327 p.
10. Myers D. G. *Exploring Psychology*. New York: Worth Publishers, 1996. 544 p.
11. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика. URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/49.pdf>
12. Новий словник іншомовних слів. Київ: АРІЙ, 2008. 672 с.
13. Бардіна Н. В. Енергеально-конфігуративне моделювання мови: до розв'язання проблеми антропоцентричного методу лінгвістичних досліджень: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня д. філол. наук. Спеціальність – 10.02.01 – Загальне мовознавство. Київ, 1999. 39 с.

N. Bardina, V. Saveliev. Image of Canada in the linguomentality of Ukrainian students: experimental research. – Article.

Summary. The article presents the results of a number of psycholinguistic experiments (free and controlled associative experiments, an experiment using the method of semantic differential, cognitive analyses of spontaneous monologues): the image of Canada in the linguomentality of students of various specialties is rated as moderately “good”, not sufficiently “strong” and “active”, includes the symbol of the maple tree, the representation of a beautiful but harsh nature, the English and French languages, world-famous representatives of mass-culture, hockey.

Keywords: cognitive linguistics, toponomastics, psycholinguistic experimental, Ukrainian linguomentality, sociolinguistics.

С. В. Вятчаніна

старший викладач кафедри української та іноземних мов
Національний університет фізичного виховання і спорту України
м. Київ, Україна

СИМВОЛИКА ЗЕМЛІ ТА ВОГНЮ У ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Анотація. Статтю присвячено дослідженню символічних переосмислень давніх образів землі та вогню, проаналізовано спектри значень даних міфологем, зафіксовано їхнє провідне значення в структурі східнослов'янських фольклорних текстів.

Ключові слова: символ, архетип, образ, текстовий аналіз, лінгвокультурологія.

Сучасні наукові праці у сфері вивчення міфопоетичної підсистеми мовної картини світу ґрунтуються на визнанні факту її здатності зберігати протягом століть найдавніші пласти смислів. Серед пріоритетних мовозначих напрямків виокремлюються дослідження тих рис, яких «образ мови» набув у дзеркалі міфопоетики, – «постійно мінлива константа» (В. Гумбольдт), «сміслова енергія взаєморозуміння», «семантична пам'ять», «оселя буття» (М. Гайдеггер), «дім чаклунки» (С. Леклер).

З іншого боку, одне з першочергових завдань сучасної лінгвокультурології полягає у вивченні вербальних засобів та способів збереження «культурної пам'яті», релевантної для носіїв певної мови. Особливо показовим видається дослідження передконцептуального поля прадавніх образів, що ніби «проростають» з глибин у сучасну культуру. Передконцепт зазвичай розуміють як спектр потенційних смислів-значень, що утворюють цілісний квант прототипової інформації (докладніше про це [6]).

Увесь інтерес учених до міфу (а етноміфу й поготів) призвів до появи значної кількості наукових праць, у більшості з яких, попри різні методи й настанови, простежується думка про риси наступності у міфологічних уявленнях та архетипових образах.

З-поміж розмаїття тих давніх образів варто, на наш погляд, зупинитися на символах першоелементів буття (вода, вогонь, земля, повітря), аналіз яких дозволяє наблизитись до осягнення цілісного концептуального та вербального кванта міфологічного універсуму, а також припускати провідну позицію даної квадри у складі східнослов'янської семантичної парадигми.

Ці основні природні стихії мають характер сутностей, які ми неодмінно наділяємо специфічною значущістю, а отже й пов'язаними з нею символічними переосмисленнями. Маючи багато форм репрезентації, образи першоелементів проходять крізь цілу низку обрядів, ритуалів, замовлянь, народних пісень тощо. Окремі дослідники (наприклад, Юрій Карпенко [4, с. 9–10]) доводять існування в еволюції слов'янського язичництва, поряд з іншими, «водно-рослинного» (до початку II тис. до н. е.), «вогнепоклонницького» (II тис. до н. е.) та «землеробського» (до середини I тис. н. е.) етапів.

Власне кажучи, група першоелементів приваблювала дослідників ще з часів Парацельса. До сьогодні збереглися трактати, в яких визначались, скажімо, паралелі між першоелементами та сторонами світу, порами року, доби, станами матерії (див. наступну таблицю, що узагальнює ці знання):

Вода	Вогонь	Земля	Повітря
Захід	Південь	Північ	Схід
Осінь	Літо	Зима	Весна
Вечір	День	Ніч	Ранок
Холодне + вологе	Гаряче + сухе	Холодне + сухе	Гаряче + вологе

З античної та середньовічної епохи збереглося вчення про те, що люди мають у собі ці ж чотири стихії: перевага однієї з них визначає зовнішність і темперамент особи. Так, холерики подібні до вогню – вони швидкі у всіх діях, сангвінічний характер близький повітрю (легкий тілом та духом), стихії води відповідає флегматик (тече спокійно, як вода), а меланхолік зіставлений із землею (глибокий, міцний).

Оскільки межі цієї статті не дозволяють докладно розглянути всі чотири образи-архетипи, зупинимося на двох із них – вогневі та землі.

Вогонь – це живий образ енергії, уособлення самодостатності явищ, що може знищити час та призвести все до кінця. Це суперечлива сила, але, як слушно зазначає М. О. Новикова при аналізі українських замовлянь, «якщо вода амбівалентна з ухилом у позитивний бік, то вогонь, також амбівалентний, схиляється в бік негативний» [8, с. 256].

Він може руйнувати будь-які форми, а може мати очисні властивості (пор. функцію вогню в католицизмі – засіб очищення грішних душ на шляху до раю або уявлення про останнє, третє хрещення – хрещення вогнем). За традицією, проходження крізь вогонь символізує вихід за межі людських можливостей.

Середньовічний знак вогняної стихії та символ обжигу – Саламандра – відображає його безкінечну рухливість і несталість. Саламандра живе у вогненній річці, харчується вогнем і дає розумні поради; її символіка використовувалась у магії. В алхімії «єгипетський вогонь» – знак другої стадії білення (при температурі від 100 до 300 градусів); на цій стадії відбувалося видалення забруднюючих принципів. Графічно вогонь алхіміки зображували у вигляді трикутника, оскільки він вважався субстанцією, що об'єднувала три інші: землю, воду й повітря.

У слов'ян-язичників богом вогню був Сварожич, син бога неба Сварога («І огневі моляться, зовуть його Сварожичем» [9, с. 43]). Почасти він уявлявся людиноподібною істотою чоловічої статі; святим, якому не можна сказати поганого слова, на якого не можна плювати (пор. «В Україні звичайно уособлюють вогонь в образі мстивої людини, тому всі ставляться до нього шанобливо. Так, плювати на вогонь гріх, і якщо плюне хто на нього, така людина на тому світі буде покарана й лизатиме розпечену сковороду» [1, с. 281]; «На Вогонь не можна плювати, бо на губі вогники будуть (гнійні прищі)» [9, с. 43]). За свідченням П. Чубинського, «господиня повинна бути з вогнем дуже обережною і поважати його: замітати чистим віником, хрестити, ставити при ньому горщик з водою й поліно, щоб він мав що їсти й пити» [7, с. 29].

Слов'янам відомо два різновиди вогню: пекельний та небесний. Частинами пекельного вогню у деяких регіонах вважались, зокрема, так звані «блукаючі вогники» на цвинтарях, оскільки люди вірили, що такі вогники світяться на могилах лише дуже тяжких грішників, яких Бог карає пеклом ще до Страшного Суду [1, с. 282]. Принагідно зазначимо, що симптоматичною виглядає і суто мовна спорідненість українських слів «пекло» та «вогонь». В одному з переказів оповідається, що до першого гріха люди на Землі вогню не мали, а потім відчинились пекельні брами і полум'я жахнуло звідти, аби шкодити людям пожежами, обманювати сполохами на місцях скарбів, спокушати появами вогняних чортів у повітрі (пор. згадування Я. Ф. Головацьким «вогненних метеорів», які «були злими явищами і називались зміями і смоками» [3, с. 46]).

Однак, окрім пекельного, був направлений з неба вогонь, що спалює жертвопринесення Богові і знешкоджує численні лиха (пор. уявлення про те, що маківки церков символізують вогонь). У православної традиції причастя порівнюється з вогнем, який очищує праведних і спалює грішних. Окремо слід згадати у зв'язку з цим «великодні вогні», що традиційно вважались чарівними, очисними, вісниками добра («Усю ніч перед Великим днем мусить бути вогонь-світло. ... З ХУІІ ст. християнська церква погодилася, щоб вогні розкладати біля церкви, надавши їм іншої символіки. ... Ці вогні світили «живим» усім душам дідів-прадідів» [5, II, с. 64]).

Здавна існували ритуали, пов'язані з вогнем: зокрема, перестрибувати вогнище на Івана Купала – обряд очищення вогнем від накопичених за рік хвороб та гріхів (пор. практику української народної медицини – «Вогонь як очисну силу використовували ворожки при лікуванні різних хвороб. Вогнем підкурювали недужого, переносили його через дим. ... Через дим перегонили худобу, щоб була здорова» [9, с. 45, 48]).

Отже, можна окреслити узагальнений перелік провідних для східнослов'янського міфа значень образу «вогонь»: 1. Жива, одухотворена та амбівалентна стихія. 2. Чиста й свята субстанція. 3. Руйнівна сила. 4. Оберег роду, миру та щастя у домі (домашнє вогнище). 5. Атрибут очищення. 6. Символ оновлення / воскресіння.

Загальновідомо, що персоніфікована в образі богині – дружини неба, земля фігурує майже в усіх світових міфологіях. Згадки про небо й землю як про божественну подружню пару до сьогодні збереглися у слов'янському фольклорі (пор. текст замовляння при збиранні лікарських трав: «Небо-батьку та земля-матір, дозвольте мені, рабі Божій, трави нарвати, корінців накопати. Віднині й до віку. Амінь»).

Символами шлюбу неба та землі в архаїчних космогоніях є дощ, який дарує життя рослинам і тваринам, а також блискавка чи місце падіння метеорита. Ось чому місце попадання блискавки вважалось

священним. Від неї, тобто від союзу землі й неба, народжуються люди, наділені незвичайними здібностями, – такими є слов'янські перекази про народження волхвів.

Сама ж земля є першоелементом творення – згідно з апокрифами та народними переказами, з неї (з глини) зроблено людське тіло (пор. відповідь на запитання про походження людини, подану у народному духовному вірші: «У нас світ-народ від Адамія; // Кістки міцні від каменя; // Тіла наші від сирої землі...»).

Проте земля – це не лише дружина неба, що бере участь у створенні космосу, але й родючий ґрунт. Ці дві функції зазвичай сполучаються в образі однієї богині, що виступає у ролі жіночого твірного начала всесвіту – богині-матері. Такою є давньослов'янська «Матір сира земля», культ якої згодом, після прийняття християнства, об'єднався з культом Богородиці.

Разом із тим, при поділі космосу на небо, землю й пекло земля (медіарна зона) трактувалася як місце життя людей, для яких переміщення до іншої зони неодмінно є подорожжю вгору чи вниз (пор. традиційний розподіл шаманів на «чорних», здатних заглиблюватись у підземелля, та «білих», що піднімаються на небеса). Оточена зусібіч світовим океаном, земля є медіарною і в горизонтальній проекції, а отже сприймалася як центр універсуму, своєрідний священний ембріон всесвіту (саме сакралізованістю можна пояснити, зокрема, звичай сповідуватися землі, зафіксований з XIV століття у старовірів).

Землю використовували як оберіг у ситуаціях присутності поряд з людиною небезпечних для неї істот (демонологічних, духів хвороби, покійників тощо) та як магічний атрибут – особливо взяті з перехрестя доріг чи могильну. У фольклорних текстах зустрічаються також уявлення про зв'язок землі з різноманітними хтонічними чудовиськами (пор., наприклад, розповсюджене в замовляннях трактування землі як місця мешкання змії: «На полі, полі, на степі, степі стоїть грушка, під тією грушкою золота кровать, і на тій кроваті лежить змія...» [8, с. 147] чи характерне для слов'янських мов утворення слова *змія* від *земля*).

Відповідно до традиційних українських вірувань, існують так звані «земляні духи» – різновид нечистої сили, покараної Богом та примушеної жити під землею; такі духи зазвичай воліють помститися кожному, хто порушуватиме їхній спокій. Так само під землею мешкає особливий християнський народ, що не має власного календаря, – рахмани [1, с. 272]. Зі значенням межі нижнього хтонічного світу пов'язана і українська народна прикмета про те, що коли собака виє, опустивши голову до землі, це віщує смерть.

Спільним для всіх міфопоетичних уявлень про землю є переконання, що вона жива, наділена душею й почуттями. У духовній народній поезії доволі розповсюдженим є образ матері-землі, що плаче над людськими гріхами.

Як загальна годувальниця, земля є джерелом сил та здоров'я – вона ж дає життя і цілющим травам. Слов'янські жреці, нашіптуючи певні слова, розпорошували пальцями землю, і ворожили за прикметами про майбутнє. У казках часто згадується старовинний звичай: присягаючись, їсти землю, аби такою дією ще міцніше скріпити обітницю. Традиція передачі землі разом з іконою, хрестиком та батьківським благословенням трактується дослідниками як «майже релігійна рита».

Від загального явлення землеробський етнос переносить своє поклоніння на окремі родові ділянки. Саме до них тяжіли спільні інтереси родичів – даруючи все необхідне для життя, земля ніби прив'язувала до певної місцевості.

Варто підкреслити, що серед компонентів концепту «Рідна земля» відзначають: біль за свою землю, рідна людина, рідне слово (пор. асоціації зі словом «земляк» як з чимось рідним та близьким).

Таким чином, узагальнений перелік центральних міфопоетичних значень образу «земля» у східнослов'янській парадигмі смислів можна визначити так: 1. Першоелемент, одна з основних складових світобудови – жива й одухотворена. 2. «Дружина» неба, Праматір Світу. 3. Родючий ґрунт, «мати врожаю», джерело сил та здоров'я. 4. Медіарна зона у вертикальній площині «небо – підземний світ» (місце життя людей) та в горизонтальній проекції космосу (в центрі світового океану) – священний центр та ембріон всесвіту. 5. Атрибут магії. 6. Шанована окрема родова ділянка – батьківщина.

Як бачимо, архетипові образи першоелементів буття у світоглядній символіці східних слов'ян посідають значне та центральне місце. Їх роль як неодмінно усвідомлених людиною та міфом об'єктів (пор. думку Ольги Федик: «мова функціонує як духовний трансформатор, що перетворює світ на образні структури» [10, с. 179]) є значущою й показовою та може бути використана сучасними дослідниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К.: Довіра, 1992. – 416 с.

2. Василенко А. М. Українська міфологічна лексика в художній літературі XIX ст.: Дис. ... канд. філол. наук. – Ніжин, 2003. – 223 с.
3. Виклади давньослов'янських легенд, або Міфологія укладена Я. Ф. Головацьким. – К.: Довіра, 1991. – 96 с.
4. Карпенко Ю. О. Етюд про Долю // Мовознавство. – К., 1999. – № 4–5. – С. 9–14.
5. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Факс. вид. – К.: Обереги, 1994. – Кн. I. – 400 с.; Кн. II. – 528 с.
6. Петриченко О. А. Етнокультурна наступність образів першоелементів буття в художній мові М. Гумільова та В. Хлебникова: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 20 с.
7. Словник символів / За заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К.: Редакція часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.
8. Українські замовляння / Упоряд. М. Н. Москаленко; Авт. передм. М. О. Новикова. – К.: Дніпро, 1993. – 309 с.
9. Українські символи / За ред. М. К. Дмитренка. – К.: Редакція часопису «Народознавство», 1994. – 140 с.
10. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). – Львів: Місіонер, 2000. – 300 с.

S. Viatchanina. Symbols of land and fire in the folklore texts of Eastern Slavs. – Article.

Summary. The article is devoted to the study of ancient images of earth and fire symbolic reinterpretations, the variety of meanings of these mythologists are analyzed, their leading value in the structure of Eastern Slavs folklore texts is recorded.

Key words: symbol, archetype, image, textual analysis, linguoculturology.

І. М. Ключінська

*доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
м. Івано-Франківськ, Україна*

СПЕЦИФІЧНИЙ ДИСКУРС СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ТЕКСТІВ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

***Анотація.** У новому контексті міжнародної відкритості та швидкого зростання перспектив обміну та співпраці запити на вивчення мови за професійним спрямуванням збільшилися в різних сферах. Відправною точкою для всіх видів діяльності є студент. Студентська аудиторія у технічному навчальному закладі – це не спеціалісти з іноземної мови. У своїй професійній чи академічній сфері вони вивчають іноземну мову для досягнення дуже конкретних цілей у певній галузі. Для викладача постає завдання зробити ефективними, передбачуваними та сприятливими для студента шляхи, що будуть використані в навчанні та викладанні. Розуміння є зовнішнім, очевидним та ідентифікованим проявом навчальної чи викладацької діяльності.*

***Ключові слова:** фахова іноземна мова, методика викладання мови професійного спрямування, дискурс-аналіз, професійний дискурс.*

Фахова іноземна мова (або, згідно з нашими навчальними програмами, іноземна мова за професійним спрямуванням) залежить від підходу викладача чи освітнього закладу до мовних потреб, властивих якійсь професії чи спеціалізованому виду діяльності. Важливо підкреслити специфічні особливості текстів французької мови за професійним спрямуванням, тим більше, що вони відрізняються своїми дискурсивними характеристиками. Вони відіграють важливу роль у методиці викладання іноземних мов. З одного боку, вони повинні стимулювати викладача при розробці уроків, а з іншого боку, вони є важливими для студента з точки зору продуктивності. Тукіа підкреслює важливість «точного знання основних формулювань з певного предмета. Недостатньо знати, як щось сказати, ви повинні знати, як сказати це якомога ближче до того, як це сказав би носій мови» [3, с. 38].

Програми з курсу французької мови за професійним спрямуванням містять велику кількість автентичних документів. Дійсно, їх розробка передбачає, що розробник досліджує контекст, який для нього є незнайомим, і відкриває комунікативні ситуації, дискурси і мови, які його складають. Мета мови за професійним спрямуванням полягає в тому, щоб дозволити соціально-професійній групі говорити про свою спеціальність французькою мовою та працювати французькою мовою за своєю спеціальністю. Іншими словами, викладання французької тут розглядається як засіб доступу до інших знань. Цільовою мовою буде мова соціально-професійної групи в рамках її професії.

Дискурс-аналіз займає центральне місце у дослідженнях С. Муаран. Значну частину своїх праць вона присвятила аналізу наукового та професійного дискурсу. У статті “*Décrire des discours produits dans des situations professionnelles*” («Опис дискурсу, виробленого в професійних ситуаціях») С. Муаран вказує на важливість аналізу наукового та професійного дискурсу: «Виявлення закономірностей у межах однієї галузі та від однієї галузі до іншої, а також варіативності та лінгвістичних, прагматичних і культурних умов цієї варіативності – такою є мета опису дискурсу, виробленого в професійних ситуаціях, з метою розробки остаточних мовних програм. Це дає можливість інтегрувати вивчення комунікативних стратегій у навчання, що базується на цілях, визначаючи не типи дискурсу, а потенціал диверсифікації різного походження: ті, що пов'язані з культурним контекстом, ті, що пов'язані з професійними «позиціями» і «місцями», не нехтуючи при цьому тими, що пов'язані з самими мовними системами» [2, с. 61].

Метою виокремлення дискурсивних особливостей наукових і фахових текстів є допомога викладачам у розробці їхніх курсів з фахових дисциплін. Їх можна узагальнити у наступних шести критеріях:

– Дискурсивне структурування: початковий аналіз певного спеціалізованого тексту дозволяє виявити природу його дискурсивної структури. Чи це «наративний» текст, чи «описовий», чи «оціночний» тощо? Після цього викладач може визначити різні дискурсивні послідовності в одному документі.

– Цільова аудиторія: зміст фахових текстів змінюється залежно від цільової аудиторії. За цим критерієм ми виділяємо три типи дискурсу. Перший – спеціалізований науковий дискурс, який продукують дослідники для своїх колег. Такий дискурс використовується на наукових конференціях або в спеціалізованих журналах. Другий тип дискурсу призначений для популяризації науки в певній галузі. Це випадок спеціалізованого журналу, що видається для широкого загалу. Цей тип спеціалізованого тексту

часто супроводжується фотографіями та малюнками, щоб зробити його зміст більш зрозумілим. Третій тип – це навчальний науковий дискурс, створений викладачем-дослідником для студентів, які навчаються у відповідній галузі. Підтримкою часто слугує посібник або книга, яка чітко пояснює основні лінії, структури та гравців у відповідній галузі.

– Прагматична мета тексту: це передбачає визначення «привілейованих» функцій тексту. Вони можуть бути такого порядку: «поділитися», «змусити повірити», «змусити дізнатися», «змусити зробити» або «змусити діяти». Такий аналіз допомагає викладачеві визначити домінуючу функцію в тексті, що вивчається;

– Гетерогенність текстів: Важливо знати різні форми гетерогенності в спеціалізованому тексті. Вони можуть бути лексичними, культурними, інтерактивними або інтертекстуальними. Метою такого типу дослідження є визначення ступеня діалогізму в тексті. Муаран вказує, що перехресне посилання на цю категорію з попередньою дозволяє визначити функцію гетерогенностей: наприклад, чи є це описовий/науково-популярний/діалогічний текст? [2, с. 63]

– Жанр тексту: це може бути розмова, лист, дебати, стаття, звіт, реклама тощо.

– «Об'єкти дискурсу», пов'язані з полем, про які йдеться в тексті. Об'єкти дискурсу – це предмети, дійові особи та реалії, пов'язані з позначеннями та характеристиками.

Ж-П. Кук та І. Грука виділяють три основні характеристики дискурсу спеціалізованих текстів. По-перше, вони вирізняються своєю правдивістю, яка гарантується ім'ям дослідника, його статусом і назвою його лабораторії або академічної установи. Необхідно також враховувати умови виголошення спеціалізованого дискурсу. Наприклад, у передмові до дисертацій вказується ім'я дослідника, а також психологічні та фінансові умови, в яких він проводив власне дослідження. Друга характеристика спеціалізованого дискурсу стосується використання займенників. В англійській мові в наукових текстах часто використовується займенник «я», тоді як у французькій мові дуже часто вживається займенник «ми», що створює проблеми з розумінням. Це пов'язано з різними значеннями цього займенника: справжня множина авторів (автор і його команда або автори), множина вимови (автор і читач) і, нарешті, значення скромності. Третьою характеристикою дискурсу є спеціальна лексика, що використовується [1, с. 278].

Здається, необхідно підкреслити ще одну характеристику спеціалізованого дискурсу, а саме його моносемічну природу. М. Тукіа виокремлює низку характеристик наукової лексики. По-перше, наукові тексти часто характеризуються лексемами, які невідомі неспеціалізованій публіці. Коли певні лексеми входять у повсякденну мову, вони втрачають свій квазімоносемічний статус [3, с. 42]. Так само лексика, яку часто називають «жаргоном», стосується спільноти фахівців.

У цьому контексті Ж. Він'єр стверджує: «З усіх ознак, які характеризують спеціалізовану мову, лексика, безумовно, є найбільш помітною» [4, с. 8]. Відправник і одержувач наукового тексту повинні належати до однієї мовної спільноти. Слід також мати на увазі, що наукова лексика є відкритою системою, оскільки вона підлягає постійному лексичному оновленню для позначення нових відкриттів і винаходів у відповідній галузі.

Вибір текстів для вивчення інструментальної французької мови значною мірою залежить від потреб та інтересів студентів, а також від їхніх попередніх знань. Найпростіші тексти – це ті, які можуть пробудити попередні знання студентів. До них відносяться ілюстровані тексти (реклама), тексти з дуже чіткою організацією дискурсу (опитування) або тексти на знайому студентам тему (наприклад, політичні чи економічні новини). Такі тексти здатні запустити процес осмислення, що призводить до перших висновків і формулювання гіпотез. У першій половині курсу викладач професійної французької мови надає перевагу текстам з франкомовної преси, зміст яких є доступним для студентів, які на цьому етапі можуть цікавитися різними фаховими галузями. Лише у другому семестрі вони стикаються зі спеціалізованими текстами, згрупованими за тематикою.

Що стосується питання про те, як підходити до спеціалізованих текстів, то викладач французької мови за професійним спрямуванням дотримується кількох рівнів глобального читання. Згідно з твердженням Муаран, глобальне читання дозволяє висунути перші гіпотези, визначити архітектуру тексту та зробити перші висновки. Це досягається завдяки розумовій діяльності спостереження, асоціації, порівняння та висновку [2, с. 54]. Викладач відповідає за розвиток цих навичок через діяльність студентів. Другий рівень читання зосереджується на основних моментах, які не є категорично визначеними, а залежать від мети читання. У такому тексті те, що цікавить одного студента, не обов'язково приверне увагу іншого. В методиці професійної французької мови викладач допомагає студентам висловити те, що вони хочуть знайти в тексті. Це призводить до вибіркового читання, яке, безумовно, пов'язане з метою студента.

У випадку комплексного читання це передбачає розуміння мікролінгвістики, елементів когезії та ідентифікації: автор, місце і час вимови, адресат (уявний або принаймні узагальнений) та носій (де опублікований текст). На цьому рівні читання студент може аналізувати лінгвістичні стратегії. Студенти також, здається, краще здатні здійснювати критичне читання. Викладання французької за професійним спрямуванням допомагає студентам читати самостійно, розвиваючи при цьому їхні критичні здібності. Підходячи до певного тексту, студенти, які

вивчають французьку за професійним спрямуванням, здатні читати його критично, встановлюючи постійний зв'язок між своїми попередніми знаннями та новими ідеями, що підіймаються в тексті. Професійне читання французької мови відрізняється від лінійного читання. Лінійне читання ґрунтується на послівному, построковому розумінні, що призводить до дослівного перекладу, перешкоджаючи побудові загального сенсу тексту.

Специфічні дискурсивні особливості спеціалізованих текстів мають бути предметом уваги викладача при плануванні занять, а також важливі для студента з точки зору продуктивності. Дискурс-аналіз займає центральне місце в роботі Муаран. Значну частину своїх робіт вона присвятила аналізу наукового та професійного дискурсу. У статті під назвою «Опис дискурсу, виробленого в професійних ситуаціях» Муаран вказує на важливість аналізу наукового та професійного дискурсу: «Виявити закономірності в межах однієї сфери та від однієї сфери до іншої, а також варіативність і лінгвістичні, прагматичні та культурні умови цієї варіативності – такою є мета опису дискурсу, що виникає в професійних ситуаціях, з метою розробки остаточних мовних програм. Це дає можливість інтегрувати вивчення комунікативних стратегій у навчання, що базується на цілях, визначаючи не типи дискурсу, а потенціал диверсифікації різного походження: ті, що пов'язані з культурним контекстом, ті, що пов'язані з професійними «позиціями» і «місцями», не нехтуючи при цьому тими, що пов'язані з самими мовними системами» [2, с. 61].

У мові за професійним спрямуванням знання того, як діяти, охоплює необхідність розуміння студентом різних контекстуальних параметрів цієї дії, професійної, педагогічної чи наукової, з метою набуття мовних навичок, пов'язаних з необхідними професійними або академічними завданнями. Таким чином, корпуси, складені для мови за професійним спрямуванням, становлять інституційні жанри, тобто жанри, які не підлягають або лише незначною мірою підлягають змінам. Професійні усні корпуси також підпорядковуються гендерно-специфічним правилам і є незвичними для викладачів мов і заплутаними для деяких студентів, які є більш чутливими до традиційного викладання.

Отже, аналіз курсу «Французька мова за професійним спрямуванням» дозволяє краще зрозуміти специфічні риси цієї мови: різноманітність студентів, специфічні потреби, обмежений час, економічна ефективність навчання та мотивація студентів. Ці особливості лежать в основі проблеми викладання французької мови за професійним спрямуванням, в якій студент відіграє ключову роль. Звідси випливає важливість складання профілю тих, хто вивчає французьку мову за професійним спрямуванням, щоб визначити їхні мовні потреби, цілі, категорії тощо. Метою кращого розуміння студентів "Французької мови за професійним спрямуванням" є розробка методології, яка буде краще адаптована до їхніх потреб.

Ресурси також мають бути контекстуалізовані (імітація використання мови в певній ситуації). Але ці дискурси є незвичними для викладачів мови і передбачають знання всіх питань, пов'язаних з професійною або академічною комунікацією: знання робочих протоколів і культурних кодів, характерних для різних спеціалізованих галузей. Дидактичний підхід також передбачає аналіз зібраного дискурсу та виявлення повторюваних дискурсивних і мовних форм, виділених мовцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Cuq J.-P., Gruca I. Cours de didactique du français langue étrangère et seconde, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 2002, 454 p. URL: <https://www.vlrom.be/pdf/031cuq.pdf> Дата перегляду : 15.11.2023).
2. Moirand S. Décrire des discours produits dans des situations professionnelles. *Publics spécifiques et communications spécialisées, Le Français dans le monde, Recherches et Application*, 1990, p. 52–62. URL: https://liseo.france-education-international.fr/index.php?lvl=notice_display&id=5144 (Дата перегляду : 25.11.2023).
3. Tukia M. Observations sur le vocabulaire, sur les marques d'énonciateur et sur la construction dans le discours scientifique », *Les Discours scientifiques ; Études de Linguistique Appliquée*, N° 51, 1983, p34-44. URL: https://www.researchgate.net/publication/340951016_LE_DISCOURS_SCIENTIFIQUE_ET_LA_MANIPULATION_DE_LA_LANGUE_DE_LA_SUBJECTIVITE_AU_DISCOURS_OBJECTIVE (Дата звернення: 12.12.2023).
4. Vigner G. Enseigner le français comme langue seconde. Paris: CLE international, DL 2001. 128p. URL : https://books.google.com.ua/books/about/Enseigner_le_fran%C3%A7ais_comme_langue_seco.html?id=bfyTQgAACAAJ&redir_esc=y (Дата звернення: 12.10.2023).

I. Klyufinska. Specific discourse of specialised foreign language texts for professional purposes. – Article.

Summary. *In the new context of international openness and rapidly growing prospects for exchange and cooperation, the demand for language learning for professional purposes has increased in various fields. The starting point for all these activities is the student. The student audience at a technical educational institution is not a specialist in a foreign language. In their professional or academic field, they learn a foreign language to achieve very specific goals in a particular area. For the teacher, the task is to make the ways in which the student learns effective, predictable and apprehensible. Understanding is an external, obvious and identifiable manifestation of learning or teaching activities.*

Key words: *professional foreign language, methods of teaching professional foreign language, discourse analysis, professional discourse.*

О. М. Копильна

доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ВІДТВОРЕННЯ АСОЦІАТИВНОГО ФОНУ АЛЮЗІЙ У ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. У статті розглядається проблема відтворення асоціативного фону алюзій. Аналізуються компенсаційні стратегії перекладу алюзій з позиції їх ефективності для збереження асоціацій алюзії та розкриття авторського задуму.

Ключові слова: алюзія, асоціативний фон, зовнішньотекстовий коментар, компенсаційна стратегія, пояснення.

Цитатний переклад не завжди забезпечує повне відтворення асоціацій алюзій. Тому перекладачеві потрібно віднайти засоби, які допомогли б реципієнту зрозуміти алюзію: заповнити чи компенсувати втрату асоціацій через розкриття смислу алюзії.

Алюзії обмеженої відомості потребують розкодування за допомогою пояснювального перекладу – експлікації алюзії, роз'яснення вертикального контексту через розширення горизонтального. Заповнення смислу може бути різної глибини, що обумовлюється розбіжностями між культурами.

This: woman, with her concerned face and her reminding words, was like the first and second murderers [11, с. 161].

Ця жінка зі своїм враженим виразом в очах і докірливими словами тривожила сумління, нагадувала йому драму Шекспіра: перший убивця, другий ... [2, с. 766] (натяк на персонажів з п'єси В. Шекспіра „Макбет”).

The proprietor of the hotel, Mr. McBeth, was to be the three Chinese monkeys [9, с. 194]. *Власник готелю містер Макбет мав уподібнитися трьом китайським статуеткам-мавпочкам – „нічого не бачу, нічого не чую, нічого не кажу”* [6, с. 265] (три китайських статуетки-мавпочки – образи східної міфології).

A cloud of embarrassment, governmental, detective and private, gathered over the disappearance. It was totally baffling, and connoisseurs of the inexplicable linked the whole business to that of the Marie Celeste [10, с. 201].

Чиновники, поліцейські, родичі, друзі й знайомі були спантеличені, а любителі незбагненого пригадували загадкове зникнення команди з бригаантини „Марі Селест” [5, с. 216].

В оповіданні „Загадка” Дж. Фаулза зникнення мільйонера Марнуса Філдінга порівнюється зі зникненням бригаантини Marie Celeste, яку було знайдено 1872 року між Варськими островами і Португалією без команди, без документів, але з піднятими вітрилами. Доля команди цього корабля залишилася однією з нерозгаданих загадок. У перекладі експліцитно відтворюється смисловий компонент. Перекладач урахував, що ця історія може бути не відома пересічному читачеві, тому вдався до внутрішньотекстових пояснень для збереження асоціативного фону і функціонального навантаження алюзивної назви. Без введення пояснення авторська іронія була б незрозумілою.

He has to see and to feel. Quite literally. The shadow of young girls in flower isn't enough [10, с. 39].

Вій має все бачити і відчувати. В буквальному розумінні. Йому не досить споглядати силуети молоденьких дівчат серед квітів [5, с. 39].

Читач не відчує присутності алюзії в тексті перекладу, де обігрується назва роману французького письменника М. Пруста “A l'ombre des jeunes filles en fleurs” („У затінку дівчат-квіток”). Алюзія не є асоціативним стимулом, тому читач перекладу не може співвіднести її з текстом-джерелом і не відчуває явного іронічного тону автора, тому в перекладі потрібно розкрити алюзію.

Внутрішньотекстовий коментар легше сприймається читачем, не порушуючи процес читання і не відволікаючи читача на примітки, коментарі, проте давати пояснення в самому тексті не завжди можливо, тому доводиться вдаватися до пояснень у примітках.

Цей прийом нерідко доводиться застосовувати під час перекладу гри слів, що базується на алюзії. Обігрування алюзій у художньому тексті дозволяє посилити асоціативність художнього образу,

актуалізувати культурний, історико-літературний контекст сприйняття тексту шляхом відсилання до прецедентної ситуації або тексту. Читачі зрозуміють і оцінять прийом, якщо мають необхідні фонові знання. Під час перекладу гри слів, що базується на алюзії неможливо уникнути певних втрат.

Once, when she had made a neat study of a horse-chestnut tree in the park, he [professor Angelini] declared she would become a second Rosa Bonheur [14, с. 638].

Так, одного дня, коли вона принесла йому з парку майстерно зроблений етюд каштанового дерева, він заявив, що з неї вийде друга Роза Бонер [1, с. 10].

Комплімент професора юній художниці створює гумористичний ефект. В англійському тексті наявна гра слів: *horse* (кінь)-*chestnut tree* (кінський каштан). Французька художниця Роза Бонер писала майже завжди тварин. У тексті перекладу не вдалося відтворити цю гру слів. Читачеві, який не має відповідної фонові інформації, важко зрозуміти гумор О. Генрі.

Turkey, I said, was our national bird but the joke translated so badly and they were so puzzled and suspicious that I said yes, we would probably declare war on Turkey [12, с. 86].

Я сказав, що напевно, бо **наш державний орел надто схожий на турецького півня**. Та по-італійському дотепу в мене не вийшло, і вони були видимо спантеличені й дивилися з недовірою, отож я сказав: так, мабуть, оголосимо війну і Туреччині [7, с. 81].

У тексті вжито гру слів *Turkey* – країна Туреччина і птах. Це алюзія на той факт, що національний герб США (the Eagle) насмішковано називають індичкою, коли 1782 року обирався національний герб США Б. Франклін та інші представники Конгресу хотіли обрати символ – the Wild Turkey. У перекладі алюзію не відтворено, і, відповідно, втрачаються всі асоціації і гумористичний ефект.

Щоб уникнути втрати асоціацій і забезпечити розуміння таких алюзій та їхніх функцій у творі перекладачеві нерідко доводиться реконструювати асоціативний фон компенсаційними прийомами: додаванням пояснень у тексті або зовнішньотекстового коментаря.

Roll Jordan, Roll! They used to yell that at fooball when you lugged the ball. ... Do you know the damned Jordan is really not much bigger than that creek down there below[...] Come on Jordan, pull yourself together. This is serious Jordan.[...] As Jordan goes so yo the bloody Israilites. The bridge, I mean. As Jordan goes, so goes the bloody bridge, other way around, really [13, с. 468].

Давай, Джордане, давай! Так кричали тобі, бувало, ше в школі, на футболі, коли м'яч був у тебе. А знаєш ти, що той паскудний Йордан¹ не набагато ширший за оцю річечку, що клекоче внизу?[...] Ну, Йордане, підтягнися. Тут справа серйозна, Йордане.[...]? Коли не буде Йордана, не буде й мосту, а краще сказати – навпаки [8, с. 480].

Гра слів базується на омонімії в англійській мові імені та річки: *Jordan* – *Jordan* (Джордан – Йордан). Відтворити цю гру слів практично неможливо. У перекладі подано примітку, що назва річки Йордан англійською вимовляється „Джордан”.

“Like the rose, he said. “Mighty like the rose. A rose is a rose is an onion.” “Thy onions are affecting thy brain, ” Agustin said. “Take care. ” “An onion is an onion is an onion, ” Robert Jordan said cheerily and he thought, a stone is a Stein is a rock is a boulder is a pebble [13, с. 318].

– Як троянда, – сказав він. – Зовсім як троянда! Троянда – це троянда – це цибуля. – Тобі цибуля в голову вдарила, – мовив Агустін. – Стережись. Цибуля – це цибуля – це цибуля, – весело сказав Роберт Джордан і подумки додав: „А камінь – це Stein – це скеля – це валун – це галька [8, с. 369].

Порівняння Августина цибулі з трояндою в романі Е. Гемінгвея “По кому подзвін” нагадує Джордану відомий вислів американської письменниці Гертруди Стайн, кумира молодих літераторів 20-х років: *a rose is a rose is a rose*. Продовжуючи це порівняння, він обіграє цей вислів і прізвище Стайн (Stein нім. ~ камінь). Е. Гемінгвей висловлює своє розчарування в авторитеті письменниці, що здавався йому непорушним. Така алюзія є семантико-синтаксичною (термін С. І. Походні), оскільки базується не тільки на семантичних зв'язках, а і на переносі синтаксичних конструкцій з однієї системи в іншу. Читач перекладу зрозуміє алюзію, гру слів, якщо він знає цей вислів і відчує з ним структурну паралель. Хоча структура і збережена в перекладі, пересічному читачеві складно декодувати алюзію, тому потрібний коментар.

Вважається, що недоцільно пояснювати чи коментувати алюзію, приховану асоціацію, а дати можливість читачеві самому встановити асоціативні зв'язки. В ідеалі інформація, на яку натякається в оригіналі, має залишатися імпліцитною і в тексті перекладу, тобто залишатися в підтексті. Однією з поширених помилок перекладача І. Левий називає прагнення експлікувати в тексті перекладу імпліцитний смисл, „пояснювати натяк, договорювати те, що письменник замовчав у оригіналі, – одне слово, дописувати

твір там, де і співвітчизникам автор не все розповів” [3, с. 135]. Роз’яснювальна тенденція перекладацької діяльності, яка призводить до експлікування тексту перекладу, не тільки переміщує фонову, імпліцитну інформацію у відкритий текст, а й суттєво змінює модальність висловлювання, призводить до зміни структури оригіналу або ускладнює її. „Розшифрування” алюзії спрощує її сприйняття читачем, порушується її структура, підвищується експліцитність чи спостерігається повна експліцитність, не притаманна їй в оригіналі. Розкриття і пояснення алюзії супроводжується додаванням елементів, замінами і перестановками, що призводить до розширення смислової структури висловлювання, збільшення обсягу тексту, іноді громіздкої структури речень. Надання алюзії експліцитного характеру привносить зміни у функціонування відрізка тексту: не зберігається основна функція алюзії – збагачення авторського тексту за рахунок тих значень, які додаються до нього з тексту-джерела. З точки зору художнього ефекту між вихідним текстом і текстом перекладу виникає асиметрія.

Пояснення, коментарі алюзії дещо ускладнюють читання, відволікаючи читача від тексту на пояснювальні деталі, що перериває процес читання твору, обмежує свободу сприйняття. Вони збіднюють смислову багатоплановість твору, перешкоджаючи тим самим “множинності сприйняття”. Коментар – штучний спосіб викликання читацької активності і руйнує задоволення від впізнавання і розгадки алюзії. Навіть докладний коментар не може передати всі асоціації, що викликає алюзія у англомовного читача, оскільки її смисл відкривається лише разом з виявленням контексту, з якого вона була взята. Кращою стратегією є внутрішньотекстові пояснення, хоча вони теж не можуть розкрити повністю всіх асоціацій.

Проте через відсутність будь-якого маркування маловідома алюзія нейтралізується в перекладі, і відповідно, не відбувається смислосбудування, що базується на зіставленні цитати з текстом-джерелом. Читач може її не помітити, тому в перекладі, особливо якщо він призначений для масового читача, навряд чи буде доцільно зберігати її без пояснень чи коментарів.

Під час обговорення права перекладача експлікувати текст оригіналу перекладознавці одностайні у визнанні потреби цього прийому, а іноді експлікація імпліцитного неминуча [4, с. 138]. Під час зміни адресату, а значить і соціокультурного контексту вихідного тексту, частина цієї інформації має бути експліцитно представлена в перекладі. Тільки за цієї умови можливе адекватне сприйняття і розуміння інформації адресатом тексту перекладу [3, с. 136].

Примітки, коментарі необхідні тоді, коли без них не обійтися для передачі змісту і художнього ефекту твору. Вони допомагають вирішити “неперекладні ситуації вихідного тексту” [3; 4]. Особливо потреба в них виникає при передачі культурної інформації, асоціацій, які часто без пояснень не можуть зрозуміти читачі оригіналу, не кажучи вже про читачів перекладу, оскільки сприйняття тексту, відірваного від його позатекстового “фону”, неможливе. Вони могли б допомогти читачеві зрозуміти і розібратися в глибокому смислі натяків, у національній і культурній специфіці, сприйняти інформацію у повному обсязі, наблизити оригінал до читача. За допомогою приміток перекладач моделює своєрідний мініфон, який орієнтує сприйняття тексту в потрібному напрямку. Крім того, вони сприяють розширенню аперцептивної бази читача, його пізнання в галузі іноземної культури і наступні перекладачі “зможуть розраховувати вже на більш інформованого читача” [3, с. 103]. Однак, перекладачам треба намагатися робити їх якомога менше, не зловживати ними, не коментувати кожен алюзію відносної відомості. Щоразу потрібно вирішувати, наскільки алюзія потребує приміток, хоча встановити межу знань читача не завжди можливо. Потрібно точно визначати акцент культурної інформації, оскільки семантично акцентована частина змісту залишається часом не розкритою, або, навпаки, акцентуються якісь другорядні ознаки, не релевантні в цьому контексті. Експлікація алюзії має бути правильною, оскільки пояснення алюзій сприяють підвищенню алюзивної компетентності читача.

Отже, щоб розкрити асоціації і глибокий зміст алюзій меншої відомості, під час перекладу доводиться застосовувати різні компенсаційні стратегії, зокрема внутрішньотекстові і зовнішньотекстові пояснення, які допомагають відтворити асоціативний фон.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генрі О. Вибрані оповідання: пер. з англ. М. Рябової. Харків-Одеса: Одесполіграф, 1930. 128 с.
2. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів: Власник; В зашморгу; Здаємо в аренду: пер. з англ. О. Тереха. Київ: Дніпро, 1988. 847 с.
3. Левый Иржи. Искусство перевода. М.: Прогресс, 1974. 398 с.
4. Тороп П. Тотальный перевод. Тарту : Тартус. ун-т, 1995. 220 с.
5. Фаулз Дж. Вежа з чорного дерева: пер. з англ. В. Ружицького, Д. Стельмаха. Київ: Дніпро, 1986. 276 с.

6. Фіцджеральд Ф. С. Великий Гетсбі. Ніч лагідна: пер. з англ. М. Пінчевського. Харків: Фоліо, 2003. 397 с.
7. Хемінгуей Е. Прощай, зброє. Старий і море: пер. з англ. В. Митрофанова. Київ: Дніпро, 1974. 574 с.
8. Хемінгуей Е. Фієста. По кому подзвін: пер. з англ. М. Пінчевського. Київ: Вища школа, 1984. 518 с.
9. Fitzgerald F. S. Tender is night. М.: Raduga Publishers, 1983. 400 p.
10. Fowles J. The Ebony Tower. London, Toronto, Sydney, New York: Granada Publishing, 1981. 304 p.
11. Galsworthy J. The Forsyte Saga. To Let. Book 3. М.: Progress Publisher, 1975. 256 p.
12. Hemingway E. A Farewell to Arms. М.: Progress Publishers, 1976. 320 p.
13. Hemingway E. For whom the bell tolls. М.: Progress Publishers, 1976. 458 p.
14. O. Henry. Collected stories. New York: Avenel Books, 1979. 843 p.

O. Kopylna. Reproducing associative background of allusions in translation. – Article.

Summary. *The article deals with the problem of reproducing associative background of allusions in translation. Compensation strategies of their translation are analyzed from the angle of their effectiveness in preserving their associative background and revealing the authorial conceptual purposes.*

Key words: *allusion, associative background, compensation strategy, explanation, hypertextual commentary.*

Т. В. Шадріна

доцент кафедри культурології та українознавства
Запорізький державний медико-фармацевтичний університет
м. Запоріжжя, Україна

ВІЧНИЙ МАНДРІВНИК: ТОПОСИ ДОМУ І ПАМ'ЯТІ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ МАХНА

Анотація. У статті вивчаються топоси «дому» та «пам'яті» у творчості В. Махна крізь призму його подорожей та трансформації ідентичності після переїзду з України до Нью-Йорка. З'ясовується еволюція понять «чужий» та «свій» у творах нью-йоркського періоду письменника.

Ключові слова: топос дому, топос пам'яті, свій, чужий, ідентичність, мотив мандрів.

У сучасному світі, де все більше спостерігається відкритість кордонів (культурних, національних, географічних), запущені механізми унітаризації, глобалізації, поглинення індивідуального загальним тощо. (Е)міграція стає дедалі доступнішою, а відтак змішування/взаємозаміна понять «свій» та «чужий» стає нормою. Якщо протягом усього існування людства чітке розмежування компонентів зазначеної антонімічної пари дозволяло зберігати групи (соціальні, культурні, релігійні, етнічні тощо) у межах визначених кордонів, то в нинішній ситуації відбувається відчутна переоцінка параметрів «свого» та «чужого/іншого» аж до майже цілковитого розмивання меж між цими поняттями. Саме ці зрушення привертають пильну увагу науковців до категорій «свій/чужий» у науковому дискурсі сьогодення.

Зазначена бінарна опозиція стає предметом дослідження в літературознавстві, філософії, культурології, соціології, політології тощо. У літературознавчій науці дихотомія «свій/чужий» вивчається в рамках імагологічного дискурсу, що є частиною компаративних студій. Співвідношення категорій свій/чужий цікаві для дослідників постмодерністських (Ж. Ліотар, Т. Гундорова), феміністичних (С. де Бовуар, Ю. Кристева), постколоніальних (Г. Бгабга, Е. Саїд, Т. Гундорова) та інших студій.

Поняття «свій» і «чужий» є важливими для емігрантського дискурсу, оскільки вони допомагають зорієнтуватися в чужій культурі і розібратися з явищами, невідповідними власній культурній традиції. На думку Т. Цимбал «відчуття специфіки «свого» формується в процесі усвідомлення і розуміння сутності «чужого». При відсутності «чужого» немає потреби і в самоототожненні і окресленні власної культурної ідентичності» [15, с. 131]. Дійсно для емігранта збереження власної національної та культурної ідентичності є запорукою менш болісного «включення» в нове соціокультурне середовище, що своєю чергою прискорює вкорінення на новому ґрунті.

Метою даного дослідження є вивчення топосів «дім» і «пам'ять» у творчості українського поета, письменника, перекладача Василя Махна крізь призму його подорожей і трансформацій національно-культурної ідентичності мистця, пов'язаних з його переїздом з України до США.

Актуальність цієї студії зумовлена насамперед необхідністю дослідження категорій свій/чужий у сучасному світі, де недооцінка виникнення ситуації ворожого зіткнення між «своїм» та «чужим» (на культурному, релігійному, соціальному ґрунті), недостатнє толерування «чужого» у зіставленні зі «своїм» здатні призвести до спалахів локальних та глобальних непорозумінь та військових конфліктів.

Новизна дослідження полягає у з'ясуванні особливостей семантичного навантаження топосів «дім» і «пам'ять» у різні періоди творчості українського поета Василя Махна.

Дослідники творчості Василя Махна називають його і «поетом пілігримом», і «поетом світу», і «номадичним поетом», і «мандрівним поетом» за його непосидючість, постійну жагу до мандрів, а 2000 року Махно і взагалі з маленького провінційного Тернополя переїхав до мегаполіса на березі Атлантики – Нью-Йорка. Близько трьох років пішло на при звичаювання до нового місця, на осягнення нових реалій, коли твій дім за «десять вулиць від океану», а коли поет «обжив» цей простір, йому раптом захотілося повернутися до невеликого затишного містечка в Україні.

Збірка «38 віршів про Нью-Йорк та дещо інше», перша книга, написана після переїзду, – це спроба письменника окреслити своє перебування в новому просторі й означити для себе межі міста (географічні,

соціокультурні), локалізуватися в ньому, розширитися довкола в прагненні створити власну версію мегаполіса. Ця книга декларує блукання автора «між світами і між культурами», засвідчує пошук нової поетичної мови, яка б відтворювала нове світобачення мистця [14, с. 122]. Наскрізні мотиви невизначеності, незахищеності, розгубленості створюють загальний мінорний настрій збірки, яка ніби продовжує книжку есеїв «Парк культури та відпочинку імені Гертруди Стайн». Саме в цей період у творчості Махна ключовими стають топоси дому і пам'яті.

З часом новий простір стає все більш затишним, набуває обрисів *свого*. Поступово виникає відчуття захищеності, осілості, дому. Тамара Гундорова у зв'язку з цим висловлює думку у передмові до збірки «Поет, океан і риба», що поет діаспори демонструє, з одного боку, нерозірвану пуповину з батьківщиною, а з другого, не може вже жити без нового світу. Таким чином, для В. Махна Нью-Йорк вже «в теплому хустрі», і хоч в «зимі нью-йоркській» так само холодно і вітряно, і в грудні «дощ з відра», але в «китайському ресторанчику імлавім» «приносять суп із курки це недорого», «зелений чай тут подають до страви», життя починає налагоджуватися і «шум океану все частіше висить у просторі твоїх слів» [6, с. 98, 113]. Махно за спостереженням науковиці, вже «почувається в місті вдома, вкорінюється в Нью-Йорк, освоює його локуси та ландшапти, будує свій дім буття» [1, с. 4].

Тобто творчість цього періоду засвідчує прагнення поета «вжитися» в новий часопростір: з одного боку, він чимдуж намагається розірвати зв'язки з покинутою батьківщиною (старим домом), а з другого – опирається не менш притягальним принадам Нью-Йорка (нового дому). Це період інтеграції в нове соціокультурне середовище, і одночасно – творчої трансгресії «на нову територію своєї поезії», як написав Б. Рубчак у передмові до книги поезій «Cornelia Street Café [13, с. 19].

І що більше новий простір відкривається поету для освоєння, розуміння, ословлення, то більше Махно сумує за своїм, рідним, яке невмолимо віддаляється і витісняється *чужим*, що поступово стає *своїм*.

Зрештою океан стає невід'ємною частиною життя В. Махна, оскільки фізично його новий дім знаходиться в межах цього локусу, водна стихія міцно проникає в творчу сферу і непомітно з часом стає частиною топосу дому поета, на що звертають свою увагу і літературознавиці Мініч та Демчук [7, с. 12].

У «нью-йоркських» текстах («Уздвож океану на ровері») Махна пам'ять про минуле дитинство, символом якого виступає полунична галявина, охоплює не тільки спогади самого автора. Письменник оповідає про полуничні поля на фермах Америки і ретранслює дитячі «полуничні спомини» через опис епізоду з фільму Інгмара Бергмана «Сунична галявина» (1957), але попри те, що в кожній людині є в житті своя «полунична галявина», де вона «вперше розкусила солодку суницю, сік якої забризкав білу дитячу сорочку», «і її неможливо відіпрати, бо це ваша пам'ять, вона з вами назавжди», ці картини з чужого дитинства геть не схожі на закарбовані в пам'яті самого Махна зі селища над Джуриркою, де полуниці називали «трускавки». І росли вони рясно тільки в одному саду, де дітлахи обриваючи їх вночі похапцем разом з листям і травою, закидали за пазуху, коли старий сторож засинав, а його пес десь зникав у своїх псячих справах. Ну хіба ще спогад про куплені на базарі в Чорткові ягоди, які насипали в скручений газетний конус і товкли в переповненому автобусі по дорозі додому так, що через газетний папір «через якийсь час проступали червоні плями роздушених полуниць і пахло полуничним сиропом». Червоні плями від полуниць і солодкий запах ягід – це, напевно, єдине, що поєднує дитячі спомини людей, котрі живуть на різних континентах, єдине спільне в *своєму* і *чужому* культурному просторі, але ж «той автобус завжди зупиняється на зупинці галявини дитинства й роздушених полуниць» і завжди повертає нас до «полуничної галявини пам'яті» [4, с. 15].

В одному зі своїх інтерв'ю Махно зізнається, що помалу Тернопіль стає для нього містом порожніх вулиць. І на питання «чи в Нью-Йорку випадають сніги» він сказав, що так.

Після переїзду Махно починає писати прозу. До арсеналу його прозових творів на сьогодні належать збірка оповідань «Дім у Бейтінг Голлов», роман «Вічний календар» та п'ять збірок есеїстики. «Дім у Бейтінг Голлов» складається з восьми оповідань, чотири з яких українські, чотири – нью-йоркські. Сюжети оповідань поєднують два магістральні топоси – Чортків і Нью-Йорк. Наскрізними для збірки є теми дому і пам'яті, вони утворюють своєрідну вісь, на яку нанизуються події, епізоди, факти, спогади, роздуми. Дім – це відправна точка подальших змін, тимчасовий прихисток в оповіданнях «Дім у Бейтінг Голлов», «Польський ровер, руска рама», дім як місце пам'яті постає в оповіданні «Соло для дрозда»; дім як психологічна категорія, яка відображає стан «екзистенційної бездомності» і для хлопчика з оповідання «Польський ровер, руска рама», і для емігрантів та їхніх дітей («Бруклін, 42 вулиця», «Капельюх, дактилі, сливи», «Коли на шию надівають вінок із сухих чорнобривців»). Тема переїзду, переміщення, призвичаювання до *чужого*, обживання *чужого* простору, що для В. Махна співвідноситься з моментами

власного життя, також пов'язана з домом. Цікаво, що навіть образ ромів, яких автор описує в одному з епізодів оповідання «На автобусній», подається як такий собі маркер бездомів'я і підпорядковується розкриттю основного задуму – теми тимчасовості, невизначеності, неприкаяності, кочівництва.

На думку О. Демчук «гостра потреба» триматися «рідних теренів» рельєфно проступає в поетичних творах Махна. [2, с. 209]. Саме творчість є тією ланкою, яка повсякчасно поєднує старий дім з новим: «уповздовж літер і сторінок – / до підземних криниць до небесних річок / викладаєш з паперу / міст» [6, с. 374]. Зв'язок з рідним простором забезпечують образи-спогади, ретроспекції минулих подій, пов'язані з українським періодом життя. Доволі часто ці спогади репрезентовані образами рідних людей, як-от: мама, батько, дід, вуйко Федь, прадід тощо. // «я люблю слова де мама ще молода [6, с. 307]; «в новенькім «газоні» – затягуючись раз до разу – / мій батько чекає на маму – на розі» [6, с. 205]; «я називатиму кожну пучку світла Іваном / я згадуватиму дрібниці яких – на жаль – небагато: / Сян біжить за тобою – а ти втікаєш від Сяну [6, с. 306].

За словами Гайдеггера мова – це дім, в якому ми мешкаємо, тому єдиний вихід для емігранта, який хоче зберегти свою ідентичність, – це плекати свій «дім». Сам В. Махно стверджує, що для нього не є проблемою те, що він пише українською, а отже – залишається тільки для України. «Річ в тому, що і поезія, і проза, вони базуються на дуже делікатних стосунках письменника з мовою. А ці делікатні стосунки можуть бути лише тоді, коли мова для тебе є природною. Коли вона не є природна, то це одразу відчутно» [8].

Метафора дому повсякчасно з'являється в назвах його книг та окремих творів: «Дім на сімох вітрах» – вірш, «Одновітрильний дім» – збірка поезій, «Дім у Бейтінг Голлов» – збірка оповідань. В інтерв'ю «Українській правді» поет сказав: «Я думаю, що дім – це те, що завжди в тобі. Для мене дім це не тільки стіни, будинок, двір... Хоча це теж важливо. Але дім – це щось з іншої категорії. Коли тобі атмосферно зручно біля близьких друзів чи приятелів – оце для мене дім» [8].

За словами Махна «Одновітрильний дім» – це домівка, яку він створив і в якій мешкає в Нью-Йорку в безпосередній близькості від океану, а отже з огляду на його прагнення вічного руху в пошуках сенсів саме пошук лежить в основі творчості мистця, є її живим імпульсом і водночас стрижнем. Метафора дому-одновітрильника розкривається через мотив пошуку, адже на переконання поета дім має перебувати у вічному русі.

Поет екстраполює на свого ліричного героя почуття самотності, неприкаяності, пошуку дому як місця прихистку, стабільності, вкоріненості. У вірші «Диптих про поезію» він написав: «важливо йти додому – увійти в дім – мати дім / звикнути до предметів до запахів до себе» [6, с. 53]. В інтерв'ю Юлії Починок під назвою «А дим Вітчизни? А пуповина?» поет зізнався, що дім для нього – це і мова, і поезія, що міста Тернопіль і Нью-Йорк мають особливий статус у його житті та біографії. Водночас дім – це також місце пам'яті. Втративши його, людина ризикує забути про власний рід: «Дім, якому ми завдячуємо життям і смертю, перестає бути просто місцем, в якому ти спиш чи снідаєш, дивишся з вікна на дощ, переставляєш меблі, народжуєш дітей, чіпляєш фотографії чи змітаєш по кутках павутиння. Дім завжди, особливо в Україні, майже сакральне місце для кількох поколінь однієї родини, принаймні *наш дім* був таким» [4, с. 33]. В есеї «Дім» автор розмірковує, чи треба продавати дідівський будинок у маленькому містечку Базар, в якому він виріс і який дістався йому в спадок. У ньому ніхто не живе і він поступово руйнується й занепадає. Утім, письменник має намір залишити його як місце пам'яті.

Дім як пам'ять про минуле дитинство як втрачений рай згадується в романі «Вічний календар»: «Дім, – продовжував говорити мул-санітар, – у нашій пам'яті, Червонобоке Яблуко. Він з'являється нам не часто, так, як густа трава і квіти на весняних лугах. А те, що ми бачимо зараз, буде нашою майбутньою пам'яттю. Так влаштовано це життя» [5, с. 332].

Мотив мандрів є наскрізним у творчості В. Махна, а отже поет створює багато образів, пов'язаних із переїздами, міграцією, проте відправною точкою в нього завжди залишається дім, оскільки за його висловом головним простором життя завжди є дім, принаймні для того, хто у зв'язку з переїздами, змінював його часто.

Письменник зізнається, що питання втрати для нього – це також питання дому. «Я завжди собі ставлю питання: де мій дім? Інколи мені здається, що він на підшві моїх черевиків. Або у валізі. І це відчуття постійно тебе переслідує. Ти не можеш від цього відійти, бо ти розумієш, що жити на дві країни неможливо. Ось це система втрат. І коли ти зважаєш ці шальки, або коли ці роздуми проходять крізь тебе, вони і створюють цей момент письма» [11].

Часто у творах В. Махна за картинами буденності, які диктує його нова заокеанська реальність, за пошуками сутності поезії та місця поета в світі проступає стан неприкаяності, некоріненості, що видає вічний пошук поета своєї ідентичності на новій батьківщині, нерідко – у зіставленні себе минулого (у Тернополі) і теперішнього

(у Нью-Йорку), з рефлексіями щодо травматичності свого досвіду переїзду. Особливо гостро це відчувається у «перехідних» книгах Махна, які демонструють стан психологічного та творчого зламу («38 віршів про Нью-Йорк та дещо інше», «Дім у Бейтінг Голлов» тощо). Поет шукає відповіді на важливі питання: «Що означає мати дім для вічного мандрівника? Чи можливо взагалі знайти дім, якщо ти перебуваєш в екзистенційному стані мандрівника? Чи змінюється уявлення про дім протягом життя з набуттям досвіду? І чи не є дім для кожного з нас лише спогадом з дитинства, до якого ми волимо весь час повертатися завдяки нашій пам'яті?»

Ліричний герой, котрий в якийсь момент відчуває себе скрізь чужинцем, усвідомлює, що причиною цього є не лише зміна локусу проживання, але й самотність, відчуття екзистенційної некоріненості, що своєю чергою призводить до відчуженості й неприкаяності: «все нормально – мені не пороблено / я зарив – наче лис – під Тернополем / серце» [6, с. 315]. Поет розуміє, що він став іншим, і попри те, що він так само ідентифікує себе українцем, ці рядки для нього звучать радше як своєрідна спроба аутопсихотерапії.

Сучасний мандрівник зближується з емігрантом, утрачаючи міцні зв'язки з домом та подеколи перетворюючись на громадянина світу або номада, який «втільнює безкінечні переміщення, перманентну відірваність від місця і бездомність, відчуженість від будь-якого просторового локусу» [3, с. 127].

Постійне гойдання маятника між реальністю та уявним світом допомагає усвідомити, що кордони стираються, залишаючи тільки внутрішні кордони, що локуси та ландшафти неважливі, оптика одночасно наведена на увесь безмежний світ, зітканий із мозаїки фрагментів повсякдення, осколків вражень, подій та спогадів. Поет-мандрівник повсякчасно шукає себе в цих фрагментах буття, створює себе із деталей подорожей, спогадів, спостережень, пам'яті, різноманітних культурних кодів та знаків. У сучасному світі мандри та еміграція часто ототожнюються, поняття дому також зазнає змін. Тепер дім може бути менш сталою категорією, але акцент у творчості письменника-мандрівника саме на травматичному розриві з домом, а не власне на факті переїзду. Пошук нового дому дорівнює пошукові нового себе у зміненому часопросторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гундорова Т. «Василь Махно, або як стати американським поетом». Передмова до: Махно В.І. Поет, океан і риба. Харків: Фоліо, 2019. С. 3–14.
2. Демчук О. Український етнотип як самообраз у поетичних текстах Василя Махна. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, Том 33 (72) № 1 Ч. 2. 2022. С. 209.
3. Калинюшко О. Мандри як еміграція: літературний персонаж у пошуках самоідентичності (збірка оповідань Василя Махна «Дім у Бейтінг Голлов») Філологічні науки. Літературознавство. 1(326), 2016. С. 127–132.
4. Махно В. Уздовж океану на ровері. Київ: Yakaboo Publishing, 2020. 133 с.
5. Махно В. Вічний календар. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 624 с.
6. Махно В. Поет, океан і риба : вибрані вірші (1993–2018). Харків : Фоліо, 2019. 496 с.
7. Мініч Л., Демчук О. Вербалізація концепту «океан» у поетичній творчості Василя Махна. Закарпатські філологічні студії. Випуск 22. Том 2. С. 9-12. – URL: http://www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/22/part_2/1.pdf.
8. На дві країни. Як український письменник Василь Махно живе в Америці. Українська правда. 02.05.2018. – URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2018/05/2/230691/> (дата звернення 30.07.2023).
9. Павлова О. "Писання – це очищення мови від зайвих слів". – URL: https://gazeta.ua/articles/culture/_pisannya-ce-ochischennya-movi-vid-zajvih-sliv-vasil-mahno/666053.
10. Поезія, подорожі, дружба та війна. Дискурс навколо творчості Василя Махна. В.Махно, Б.Задура. – URL: <https://zbruc.eu/node/114432>.
11. Поезія сьогодні фіксує час змін. К. Казімірова. – URL: <https://craftmagazine.net/vasyl-makhno>.
12. Починок Ю. Василь Махно: «А дим Вітчизни? А пуповина?». Українська літературна газета. 3 листопада, 2012. С. 8.
13. Рубчак Б. «Мандрівник, іноді риба». Передмова до Василя Махно. Cornelia Street Café. Нові та вибрані вірші 1991–2006. Київ: Факт, 2007. С. 7–22.
14. Старшова О. На перехресті простору і часу: простори Нью-Йорка в поезії Василя Махна. Мовознавство. Літературознавство. С. 120-127. – URL: http://aphn-journal.in.ua/archive/39_2021/part_3/21.pdf.
15. Цимбал Т. Між двох культур: проблема збереження національної ідентичності в умовах імміграції. Наук. зап. нац. ун-ту «Острозька академія». Сер. Філософія : зб. наук. пр. Острог, 2009. Вип. 5. С. 130–138.

T. Shadrina. The eternal traveler: topos of home and memory in the works of Vasil Makhno. – Article.

Summary. The article studies the topos of "home" and "memory" in V. Makhno's works through the prism of his travels and identity transformation after moving from Ukraine to New York. The evolution of the concepts of "foreign" and "own" in the works of the New York period of the writer is clarified.

Key words: topos of home, topos of memory, own, foreign, identity, motive of travels.

Розділ 3

Стоматологія та фармація. Медицина та громадське здоров'я

Д. Д. Гордовенко

*аспірант кафедри анестезіології, інтенсивної терапії
та медицини невідкладних станів
Міжнародний гуманітарний університет,
лікар-анестезіолог
Клініка Святої Катерини
м. Одеса, Україна*

О. О. Тарабрін

*доктор медичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри анестезіології, інтенсивної терапії та медицини невідкладних станів,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБИ З ПОДВІЙНОЮ ЛОКАЛЬНОЮ ГІПОКСІЄЮ ВЕРХНЬОЇ КІНЦІВКИ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЮ ТРОМБОНЕБЕЗПЕЧНОСТІ У ХВОРИХ НА АТЕРОСКЛЕРОЗ БРАХІОЦЕФАЛЬНИХ СУДИН, ЩО ПЛАНУЮТЬСЯ ДО ОПЕРАТИВНОГО ВТРУЧАННЯ НА СОННИХ АРТЕРІЯХ

Анотація. Стеноз сонної артерії (ССА) є однією з основних причин гострого ішемічного інсульту, який складає приблизно 20% випадків.

Існує багато методів оцінки системи гемостазу, в тому числі у пацієнтів з ССА, що дозволяють розробити тактику профілактики та корекції тромботичних ускладнень, включаючи периоперативний етап лікування, проте існують також функціональні методи оцінки ризику тромбоземорагічних ускладнень, такі як подвійна локальна гіпоксія верхньої кінцівки, які за допомогою тромбоеластографії дають можливість розрахувати ступінь ризику тромбоземорагічних ускладнень.

Проба з ПЛГ верхньої кінцівки дає змогу здійснювати оцінку резерву компенсаторних можливостей усіх ланок системи гемостазу.

За мету дослідження поставлено визначення ризику тромбонебезпечності при виконанні проби подвійної локальної гіпоксії (ПЛГ), як тест-стимул для хворих на атеросклероз коронарних артерій (АКА) з метою оцінки резервних можливостей системи гемостазу.

Показники системи гемостазу реєструвались за допомогою НПТЕГ. Отримані результати показали, що у хворих на ССА система гемостазу характеризується вираженими змінами гемокоагуляційного потенціалу всіх його компонентів.

Узагальнено, що при проведенні ішемічної проби у хворих на АКА декомпенсований тип реакції на пробу визначався ПЛГ верхньої кінцівки.

Ключові слова: гостре порушення мозкового кровообігу, інсульт, каротидна ендартеректомія, стеноз коронарних артерій, коагуляція, система гемостазу, каротидна ендартеректомія, стеноз сонної артерії.

Вступ. Стеноз сонної артерії (ССА) є однією з основних причин гострого ішемічного інсульту, який складає приблизно 20% випадків [1]. Неврологічна судинна територія, яка підлягає ураженню через стеноз сонної артерії – це передній кровообіг мозку, що викликає такі симптоми, як геміплегія, дисфазія або втрата зору.

Гостра неврологічна ішемія або амавроз фугакс можуть бути проявом симптоматичного захворювання, і пацієнтів, які мають прояви неврологічного дефіциту, таким чином, слід негайно направити до відділення невідкладної допомоги або обговорити безпосередньо з судинною хірургічною службою. Іншим клінічним сценарієм для ССА є безсимптомне захворювання, яке може бути діагностоване після виявлення каротидного шуму або як випадкова знахідка при візуалізації [2].

ССА пов'язаний з розвитком атеросклеротичної бляшки у внутрішній сонній артерії (ВСА), яка має локалізацію як на шії (екстрачерепна), так і всередині черепа (інтрачерепна). Атеросклероз за своєю природою є хронічним захворюванням артерій, пов'язаним з накопиченням холестерол-ліпідів-кальцію в стінках артерій. Оскільки це, як правило, багатосистемне захворювання, пацієнти з ССА також будуть схильні до ризику ішемічної хвороби серця або ішемією периферичних артерій і навпаки.

Неврологічна ішемія може бути наслідком розриву бляшки ВСА та подальшої емболізації атеросклеротичного матеріалу, який проходить у мозок, викликаючи артеріальну оклюзію [3]. Гостра неврологічна ішемія включає синдроми транзиторної ішемічної атаки (ТІА) та інсульту, що описані в таблиці 1. Ці симптоми неврологічного дефіциту залежать від уражених судинних ділянок, що кровопостачаються відповідними судинами, як описано в таблиці 2. Розподіл ішемії та симптоми ССА, як правило, є симптомами переднього кровообігу (включаючи середню мозкову артерію або передню мозкову артерію) або артерію сітківки (яка є ранньою гілкою ВСА).

Таблиця 1

Неврологічні ішемічні синдроми

Синдром	Діагностичний критерій
Транзиторна ішемічна атака (ТІА)	Клінічні критерії: ішемічні неврологічні симптоми, які повністю зникають протягом 24 годин після початку. Радіологічні критерії: наявність ішемічних неврологічних симптомів без ознак інфаркту на візуалізації центральної нервової системи (ЦНС)
Інсульт	Клінічні критерії: ішемічні неврологічні симптоми, що зберігаються протягом >24 годин Радіологічні критерії: наявність інфаркту при візуалізації ЦНС.

Таблиця 2

Судинні ділянки, що беруть участь у неврологічній ішемії

Ділянка кровообігу	Судини, що приймають участь у кровопостачанні	Загальні клінічні симптоми та ознаки
Передній кровообіг	Внутрішня сонна артерія Передня мозкова артерія Середня мозкова артерія Артерія сітківки	Контралатеральний геміпарез – слабкість, що залучає обличчя, верхню кінцівку та/або нижню кінцівку з протилежного боку, коли задіяна півкуля мозку. Контралатеральна геміпарестезія – аномальне або порушене відчуття, що залучає обличчя, верхню кінцівку та/або нижню кінцівку на протилежному боці, коли задіяна півкуля мозку. Дисфазія – втрата здатності говорити. Іпсилатеральна моноокулярна втрата зору – повна втрата зору в одному оці. Це може бути перехідним (амавроз фугакс) або постійним.
Задній кровообіг	Хребетна артерія Базиллярна артерія Артерії мозочка Задня мозкова артерія	Гомонімна геміанопсія – втрата поля зору в правій або лівій половині обох очей. Атаксія кінцівок і ходи – втрата координації кінцівок і некоординована ходьба. Запаморочення – відчуття від обертання, пов'язане з нудотою та блювотою. Параліч черепного нерва – дисфункція черепних нервів III–XII.

ССА зазвичай не викликає неврологічних симптомів у задньому кровообігу, оскільки емболії з ВСА переважно потрапляють у передній кровообіг в результаті анатомії та гемодинаміки вертебро-базиллярного кола [4].

Атеросклероз брахіоцефальних судин має декілька варіантів перебігу, наведені у таблиці 3.

Інструментальні методи діагностики, що використовуються для верифікації діагнозу:

Кольорова доплерографія залишається дослідженням першої лінії захворювання сонної артерії, оскільки це недорогий, неінвазивний метод, який, як було показано, є точним при оцінці ступеня стенозу в порівнянні з ангіографічним вимірюванням [8]. Основним недоліком методу є те, що точність тесту залежить від досвіду та здібностей сонолога.

Комп'ютерна томографія (КТ) ангіографія може бути вторинним способом візуалізації, який особливо корисний для хірургічного планування.

Лікування стенозу сонної артерії:

Золотим стандартом лікування симптоматичного захворювання є каротидна ендартеректомія (КЕА), основною метою операції є мінімізація ризику рецидивуючого інсульту від нестабільної бляшки, при цьому операція не впливає на результат початкового інсульту. Існує ряд знакових випробувань, які показали користь КЕА у симптоматичних пацієнтів [9].

КЕА – це операція, яка передбачає відкрите оперативне втручання на каротидній артерії з подальшим видаленням атеросклеротичної бляшки та реконструкцією артерії. Найбільш значущим ускладненням є періопераційний інсульт, що виникає зі швидкістю трохи вище 2% [10].

Подальше спостереження після КЕА це доплер судин, приблизно на позначці 4–6 тижнів, а інший на позначці шести місяців. Ці сканування використовуються для оцінки рестенозу сонної артерії. Якщо ці ранні сканування є нормальними, ризик розвитку пізнього рестенозу низький [10; 11].

Було виявлено, що пацієнти, які перенесли операцію та медичну терапію, мають ризик рецидиву інсульту 9–15%, який значно знизився в порівнянні з ризиком >25% лише з медичною терапією [5; 12].

Для симптоматичних пацієнтів зі стенозом $\leq 49\%$ операція не принесла ніякої користі [9].

Якщо розглядається хірургічне втручання, воно повинно відбутися протягом двох тижнів після початкової події, рекомендація, яка базується на двох великих випробуваннях – Північноамериканському симптоматичному КЕА та Європейському дослідженні каротидної хірургії [12].

Окрім направлення до судинної хірургічної служби, лікування антитромбоцитарною терапією також має важливе значення для зниження ризику подальших неврологічних подій від нестабільної атеросклеротичної бляшки.

Лікування безсимптомного ССА та хронічної оклюзії сонної артерії полягає в модифікації способу життя та антитромбоцитарній терапії, лікування статинами. Раціональний підхід з точки зору загальної практики полягає в тому, щоб направити безсимптомних пацієнтів зі стенозом ВСА >80% для нетермінового судинного хірургічного огляду для розгляду операції [13].

Інструментальні методи діагностики системи гемостазу.

Існує багато методів оцінки системи гемостазу, в тому числі у пацієнтів з ССА, що дозволяють розробити тактику профілактики та корекції тромботичних ускладнень, включаючи періопераційний етап лікування, проте існують також функціональні методи оцінки ризику тромбогеморагічних ускладнень, такі як подвійна локальна гіпоксія верхньої кінцівки, які за допомогою тромбоеластографії дають можливість розрахувати ступінь ризику тромбогеморагічних ускладнень.

За мету проведення цієї проби поставлена оцінка реакції системи гемостазу у відповідь на створення в одній ділянці судинного русла тріади вірховського тромбоутворення:

- а) зупинення кровотоку;
- б) ушкодження судинної стінки;
- в) зміна реологічних властивостей крові.

Основне завдання даної функціональної проби полягає в появі можливості визначення меж гемостазу, характеру та тривалості реакцій пристосування та компенсації.

Проба з ПЛГ верхньої кінцівки дає змогу здійснювати оцінку резерву компенсаторних можливостей усіх ланок системи гемостазу.

Мета. Визначити ризик тромбонебезпечності при виконанні проби подвійної локальної гіпоксії (ПЛГ), як тест-стимул для хворих на атеросклероз коронарних артерій (АКА) з метою оцінки резервних можливостей системи гемостазу.

Таблиця 3

Варіанти перебігу атеросклерозу брахіоцефальних судин

Симптоматичний стеноз сонної артерії	Безсимптомний стеноз сонної артерії	Хронічна оклюзія сонної артерії
Пов'язаний з епізодом неврологічної ішемії, який стався протягом попередніх шести місяців і був пов'язаний з гемодинамічно значущим стенозом ІСА (тобто стенозом >50%). Природна історія полягає в тому, що пацієнти часто мають один або кілька попередніх ТІА/с до інсульту. Неоголошені інсульти відносно рідкісні, [3; 5] на відміну від кардіоемболічної хвороби, яка часто викликає інсульт з самого початку [6]	Це наявність гемодинамічно значущого ССА який не спричинив епізод неврологічної ішемії за попередні шість місяців.	Хронічна оклюзія сонної артерії у пацієнтів без гострих неврологічних ішемічних симптомів, як правило, є доброякісним станом. Загальний ризик інсульту з судини в основному пом'якшується, оскільки емболії не можуть бути перенесені в внутрішньочерепний кровообіг без кровотоку через судину [7]

Матеріали та методи. Реакцію системи гемостазу вивчали у здорових добровольців ($n = 20$) та хворих на атеросклероз сонних артерій (АСА) ($n = 10$) для проведення функціональної проби у вигляді визначення відповіді на подвійну локальну гіпоксію (ПЛГ) верхньої кінцівки за допомогою низькочастотної п'єзоелектричної тромбоеластографії (НПТЕГ).

У даній пробі для дослідження системи гемостазу як тест-подразник використовується подвійна локальна гіпоксія верхньої кінцівки, що досягається шляхом оклюзії артеріальних і венозних судин верхньої кінцівки тривалістю 5-6 хв з інтервалом 20-25 хв. Показники системи гемостазу реєструються за допомогою НПТЕГ до і після проведення проби.

Результати. Після використання подвійної локальної гіпоксії (ПЛГ) у здорових добровольців можна виділити 2 типи відповіді СГ:

компенсований, субкомпенсований і декомпенсований у пацієнтів з ССА.

У хворих на ССА СГ характеризується вираженими змінами гемокоагуляційного потенціалу всіх його компонентів.

При порівнянні результатів отримано такі дані: статистично значуще ($p < 0,05$) підвищення константи активності тромбіну на 14,25 %; збільшення індексу ІКД на 16,43%; ІПЗ на 25,73%, збільшення максимальної щільності згустку МА на 9,53%.

Висновки. Проба з ПЛГ верхньої кінцівки може бути використана як тест-стимул для хворих на АКА з метою оцінки резервних можливостей ГС. При проведенні ішемічної проби у хворих на АКА декомпенсований тип реакції на пробу визначався ПЛГ верхньої кінцівки. Атеросклероз брахіоцефальних артерій є складною темою. Переважна демографічна група пацієнтів, до яких лікарі загальної практики будуть залучені, будуть ті, хто протікає безсимптомно. Медикаментозне управління може бути порівнянне за ефективністю з хірургічним управлінням. Крім того, багато пацієнтів з ССА матимуть інші форми атеросклеротичної хвороби, а початок антикоагулянтної та антиагрегантної терапії також допоможе уповільнити прогресування цих інших небезпечних для життя захворювань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Benjamin EJ, Virani SS, Callaway CW, et al. Heart disease and stroke statistics – 2018 update: A report from the American Heart Association. *Circulation* 2018;137(12):e67–492. doi: 10.1161/CIR.0000000000000558.
2. Tarabrin O., Shcherbakov S., Gavrychenko D., Saleh O., Lyoshenko I., Kushnir O. Can we use the low-frequency piezo-electric tromboelastography for diagnosis coagulation disorders? *European Journal of Anaesthesiology*. 2013. 30(51). 92.
3. Dodick DW, Meissner I, Meyer FB, Cloft HJ. Evaluation and management of asymptomatic carotid artery stenosis. *Mayo Clin Proc* 2004;79(7):937–44. doi: 10.4065/79.7.937.
4. Golledge J, Greenhalgh RM, Davies AH. The symptomatic carotid plaque. *Stroke* 2000;31(3):774–81. doi: 10.1161/01.str.31.3.774.
5. North American Symptomatic Carotid Endarterectomy Trial Collaborators, Barnett HJM, Taylor DW, et al. Beneficial effect of carotid endarterectomy in symptomatic patients with high-grade carotid stenosis. *N Engl J Med* 1991;325(7):445–53. doi: 10.1056/NEJM199108153250701.
6. Arboix A, Oliveres M, Massons J, Pujades R, Garcia-Eroles L. Early differentiation of cardioembolic from atherothrombotic cerebral infarction: A multivariate analysis. *Eur J Neurol* 1999;6(6):677–83. doi: 10.1046/j.1468-1331.1999.660677.
7. Hackam DG. Prognosis of asymptomatic carotid artery occlusion: Systematic review and meta-analysis. *Stroke* 2016;47(5):1253–57. doi: 10.1161/STROKEAHA.116.012760.
8. Wardlaw JM, Chappell FM, Best JJ, Wartolowska K, Berry E, NHS Research and Development Health Technology Assessment Carotid Stenosis Imaging Group. Non-invasive imaging compared with intra-arterial angiography in the diagnosis of symptomatic carotid stenosis: A meta-analysis. *Lancet* 2006;367(9521):1503–12. doi: 10.1016/S0140-6736(06)68650-9.
9. Rothwell PM, Eliasziw M, Gutnikov SA, et al. Analysis of pooled data from the randomised controlled trials of endarterectomy for symptomatic carotid stenosis. *Lancet* 2003;361(9352):107–16. doi: 10.1016/S0140-6736(03)12228-3.
10. Reddy RP, Karnati T, Massa RE, Thirumala PD. Association between perioperative stroke and 30-day mortality in carotid endarterectomy: A meta-analysis. *Clin Neurol Neurosurg* 2019;181:44–51. doi: 10.1016/j.clineuro.2019.03.028.
11. Kallmayer M, Tsantilas P, Zieger C, et al. Ultrasound surveillance after CAS and CEA: What's the evidence? *J Cardiovasc Surg (Torino)* 2014;55(2 Suppl 1):33–41. PMID: 24796896.

12. Group ECSTC. Randomised trial of endarterectomy for recently symptomatic carotid stenosis: Final results of the MRC European Carotid Surgery Trial (ECST). *Lancet* 1996;351(9113):1235–43.

13. Naylor AR, Ricco JB, de Borst GJ, et al. Editor's choice – Management of atherosclerotic carotid and vertebral artery disease: 2017 clinical practice guidelines of the European Society for Vascular Surgery (ESVS). *Eur J Vasc Endovasc Surg* 2018;55(1):3–81. doi: 10.1016/j.ejvs.2017.06.021.

D. Hordovenko, O. Tarabrin. Use the test with double local hypoxia of the upper extremity for studying stage of thromb threat in patients with atherosclerosis of brachiocephalic vessels undergoing carotid artery surgery. – Article.

Summary. Carotid artery stenosis (CAS) is a common condition encountered in general practice. It represents one of the major causes of acute ischaemic stroke, accounting for approximately 20% of cases. There are many methods of assessing the hemostasis system, including in patients with CAS, which allow to develop tactics for the prevention and correction of thrombotic complications, including the perioperative stage of treatment, but there are also functional methods for assessing the risk of thrombohemorrhagic complications, such as double local hypoxia of the upper extremity, which with the help of thromboelastography, it is possible to calculate the degree of risk of thrombohemorrhagic complications. A test with DLH of the upper limb makes it possible to evaluate the reserve of compensatory capabilities of all links of the hemostasis system. **Goal:** to determine the risk of thrombophlebitis when performing the double local hypoxia (DLH) test as a test stimulus for patients with atherosclerosis of the coronary arteries (AKA) in order to assess the reserve capabilities of the hemostasis system. Indicators of the hemostasis system are recorded using LFPTEH. The obtained results showed in patients with CSA, HS is characterized by pronounced changes in the hemocoagulation potential of all its components. In general, when conducting an ischemic test in patients with AKA, the decompensated type of response to the test was determined by DLH of the upper limb.

Key words: Acute cerebrovascular accident, stroke, carotid endarterectomy, carotid artery stenosis, coagulation, hemostatic system, carotid endarterectomy.

О. В. Завгородня

*провідний науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
м. Київ, Україна*

В. О. Мєдінцев

*науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
м. Київ, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИНТЕТИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ СЕРЕДОВИЩ

***Анотація.** Показано можливості теоретико-множинного методу опису процесів для концептуалізації синтетичних навчальних середовищ, а також активності агентів у цих середовищах.*

***Ключові слова:** синтетичне навчальне середовище; компоненти середовища; знання в середовищі; інформаційно-комунікативні технології; психологічні взаємодії.*

Вступ. Зміни в змісті і методах освіти сьогодні значною мірою зумовлено використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), і зміни ці майже радикальні. Розширення можливостей доступу до різноманітних джерел знань сприяє розширенню можливостей навчання. Трансформації «освітнього ландшафту» створюють синергізм між формальною освітою в навчальних закладах та іншими формами навчання, відкривають нові перспективи для експериментів та інновацій [10; 12].

Зазначені трансформації освітнього ландшафту переважно відбуваються завдяки розробкам в межах досліджень спеціалізованих синтетичних середовищ. Такі середовища є багатофункціональними системами, у яких взаємодіють реальні об'єкти і змодельовані за допомогою ІКТ. Одним з різновидів таких середовищ є синтетичні навчальні середовища (в англійській літературі – Synthetic Learning Environment), в яких суб'єкт навчального процесу значною мірою функціонує як оператор-дослідник, використовуючи технічні засоби для набуття знань, умінь і компетенцій [6; 7]. Будь-яке синтетичне навчальне середовище є частиною природного та культурного середовища проживання агентів, зокрема й навчального середовища учнів. Опис їх активності в цих середовищах, з урахуванням численних взаємодій, є важливим теоретико-методологічним завданням психологічної науки та суміжних із нею наук. На сьогодні розроблено різні теоретичні моделі для опису взаємодій в межах синтетичних середовищ. Наприклад, в [8] синтетичне середовище визначено через його склад: людино-комп'ютерний інтерфейс та властивості, що полегшують учням взаємодію з комп'ютером, доступ до носіїв знань. Сформувався і активно розвивається науковий напрямок «психологія середовища», що досліджує психологічні процеси, які відбуваються між людьми і штучним / природним середовищем [13]. У зв'язку з актуальністю вивчення чинників середовища обговорюються й загальніші психологічні питання, зокрема: чи існує межа між довіллям і людиною в проживанні, а також і в синтетичному досвіді, набутому через пристрої віртуальної, змішаної і доповненої реальності? [5]. Разом зі зростанням затребуваності синтетичних середовищ формується розуміння необхідності переходу до їх більш чіткого опису, що можна спостерігати і в психолого– педагогічних дискурсах, орієнтованих на вивчення і розробку освітніх середовищ. Таких розробок поки небагато і вони менш затребувані, ніж нові технічні рішення в цій галузі. Тому видається доцільним подальше опрацювання концептуальних засад висвітлення психологічних аспектів проблематики синтетичних навчальних середовищ.

Мета статті – обґрунтувати та запропонувати варіант концептуалізації синтетичних навчальних середовищ та процесів психологічних взаємодій агентів у цих середовищах. Досягнення означеної вище мети передбачає: аналіз інтерпретацій поняття «середовище» у контексті проблеми концептуалізації нових

організаційно-методичних форм освіти; розробку методологічного інструментарію для досягнення якомога чіткішого опису синтетичних навчальних середовищ; аналіз взаємодій агентів у цих середовищах.

Виклад основного матеріалу. Раніше Г. О. Баллом і В. О. Медінцевим було досліджено напрямки раціонального використання сучасних ІКТ для подолання низки труднощів у сфері наукової комунікації, а також було запропоновано принципи аналізу взаємодій у культурному просторі особи [1; 4] та ін. Тепер для концептуалізації синтетичних навчальних середовищ (СНС) та активності агентів у цих середовищах видається доцільним використання більш досконалої і універсальної теоретичної моделі процесів взаємодій [2; 11]. Згідно з цією моделлю, усі можливі процеси за участю множини агентів на будь-якому часовому відрізку (етапі) можуть бути розглянуті як зміни, яких зазнають агенти, водночас кожен із них є як змінюваним, так і регулятором змін. Для опису комплексу загальних і конкретних організаційно-методичних форм освіти все частіше використовують терміни «простір», «ландшафт», «середовище». Актуальні в останні десятиліття поняття «віртуальне середовище» і «віртуальна реальність» мають подвійний зміст: ними позначають і набір синтетичних середовищ, і сукупності створених людиною предметів, комп'ютерних пристроїв, і результат їх роботи – сформований ними в особи або групи осіб синтетичний перцептивний просторовий образ. Водночас складається парадоксальна епістемічна ситуація навчання через обман сприйняття. Як не дивно, на цей аспект використання віртуальних середовищ звертають недостатньо уваги [9]. Автори зазначеної роботи прямо говорять про те, що віртуальні середовища «обманюють» сприйняття заради того, щоб «... репрезентувати істину, яка може навчати, тренувати, розважати і надихати» [9; 1337]. Але в контексті нашої теми важливо те, що в цитованій праці поняття середовища отримало також конотацію реальності (віртуальне середовище = віртуальна реальність). Про важливість проблематики концептуалізації поняття «середовище» свідчать приклади, коли обраний варіант трактування цього поняття суттєво впливає на побудову теоретичного дискурсу. На сьогодні зберігається невизначеність у науковому трактуванні середовища [12]. В освітніх наукових дисциплінах при розробках нових методів навчання, зокрема побудові та використанні синтетичних навчальних середовищ, бажаними є чіткіші концептуалізації середовищ.

Психологічні взаємодії в синтетичних навчальних середовищах. Подолати деякі із зазначених вище суперечностей у розумінні синтетичних навчальних середовищ і активності агентів у цих середовищах можна, якщо розглядати *середовище як множину компонентів, з якими агент взаємодіє або має можливість взаємодії*. Наприклад, якщо учню при виконанні ним навчального завдання надано можливість взаємодії з різними носіями знань (людьми, ІКТ-пристроями), то множина таких носіїв є для нього синтетичним навчальним середовищем. Оскільки одним з основних завдань навчання є отримання учнем знань та їх систематизація, то доречно використання поняття «знаннєве середовище» для позначення доступної учню множини елементів знань. Використовуючи графічну презентацію перетину множин, можливо відобразити композиційно різні знаннєві середовища – як варіанти *відношень* (у математичному розумінні) знаннєвих середовищ, а також зміни останніх (Рис. 1). На Рис. 1, за аналогією з діаграмою Ейлера – Венна (схематичне зображення всіх можливих відношень множин), показано, що множина елементів знань учня (виділено кольором) є підмножиною певних (як приклад, трьох) знаннєвих середовищ: осіб, медіазасобів, ІКТ-пристроїв та ін. Варіанти *а, б, в* відрізняються потужністю множин (кількістю їх елементів), величинами спільних областей (перетинів множин) і числом спільних елементів множин знань учня і трьох вказаних вище знаннєвих середовищ. Збільшення обсягу знань учня може відбуватися різною мірою (порівн. збільшення обсягу знань учня у випадках *а-а1, б-б1* та *в-в1*), водночас можуть відбуватися зміни інших знаннєвих середовищ. Окреслений схематизм стосується як процесів стихійного (у повсякденному житті), так і спланованого процесу оволодіння особою новим знанням. Сконструйоване за певними принципами *навчальне середовище*, зокрема СНС, упродовж виконання навчального завдання стає *знаннєвим середовищем* учня. В межах СНС можливі взаємодії між усіма його компонентами, проте психологічними вважатимемо взаємодії, у яких хоча б один учасник є людиною, у якої в результаті впливу інших компонентів СНС відбуваються психологічні зміни.

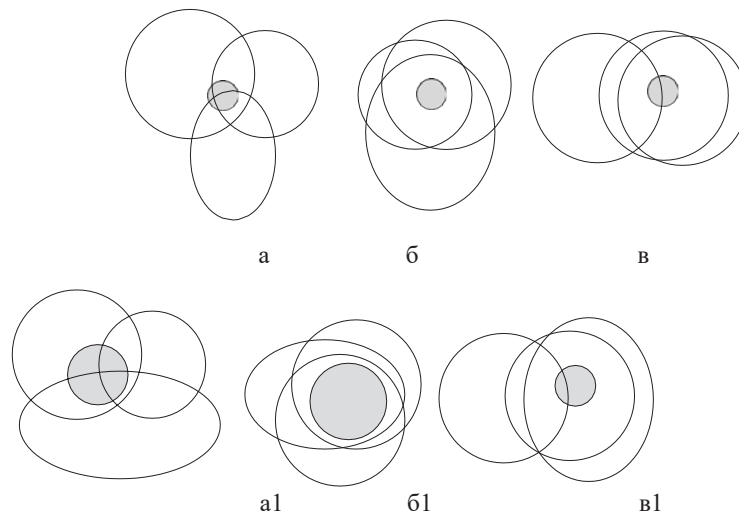

Рис. 1. Варіанти відношень множин знань учня та доступних йому знаннєвих середовищ

Для учасників взаємодії у будь-якому навчальному середовищі важливими також є особистісні складові впливу, охарактеризовані нами в контексті взаємин учитель-учень, а також діалогічний характер таких взаємодій [3]. У СНС матеріал навчальних завдань, як правило, складають інструкції / коментарі вчителя і певний набір ІКТ- пристроїв з необхідним програмним забезпеченням. Своїми інструкціями, коментарями та оцінками вчитель може по-різному впливати на психологічний стан учня (наприклад, посилюючи інтерес до досліджуваного, мотивуючи учня або навпаки, демотивуючи, підриваючи впевненість в собі). Слід враховувати складність взаємодії та взаємовпливу означених агентів СНС, інтегруючи досвід психодинамічних, когнітивно-біхевіоральних та феноменологічних підходів до проблеми психологічного впливу [3]. Результатами процесів взаємодії є зміни не тільки учня (активізація пізнавальної потреби, інтересу, освоєння їм нового знання, набуття нових компетенцій) – а й компонентів СНС. При аналізі активності учня в навчальних і знаннєвих середовищах (див. вище) візьмемо також до уваги те, що їх компоненти при взаємодії виявляють властиві їм види активності. Дії учня і вчителя є результатом їх психічної активності, у діях ІКТ- пристроїв здійснюються закладені в них можливості пристроїв та програмного забезпечення. У структурі агентів можна виокремити типологічно загальні складові: операціональні (когнітивна і метакогнітивна регуляція – у психіці людини, програмне забезпечення – в ІКТ-пристроях) і знаннєві (структура пам'яті – у психіці людини; блоки пам'яті, сховища даних тощо – в ІКТ-пристроях).

Для концептуалізації процесів психологічних взаємодій агентів у СНС ми використали універсальну теоретичну модель [2], згідно з якою всі можливі процеси за участю певної множини агентів на будь-якому часовому відрізку (етапі) можуть бути розглянуті як зміни, яких зазнають агенти. Водночас кожен з них є як змінюваним, так і регулятором змін. (Мовою математики всі теоретично можливі процеси між агентами можуть бути представлені як точки математичного простору відображень; у запису відображень є три компоненти – функція, прообраз, образ). З урахуванням прийнятого нами визначення СНС (див вище) будемо вважати, що для учня таким середовищем є множина агентів – учителів та ІКТ-пристроїв, – з якими можливі процеси взаємодії, коли кожен з агентів у цих процесах може бути джерелом, результатом та регулятором змін.

У ході виконання навчального завдання можливі взаємодії учня з передбаченими та непередбачуваними в процесі навчання компонентами СНС. Розглянемо три види процесів, результатом яких є зміни зміни в різних компонентах психіки учня, чинниками яких є складові СНС, та знаннєвих середовищ (процеси 1–3).

1. Учитель, виконуючи регулюючу функцію, формує або коригує навчальний матеріал, який використовується в навчальному завданні, а також склад використовуваних учнем ІКТ-пристроїв, і, почасти, їх інформаційний зміст. У такий спосіб учитель створює передумови для сприйняття і розуміння учнем нових знань й набуття нових компетенцій. Своїми інструкціями, коментарями та оцінками вчитель не тільки сприяє виконанню навчального завдання, а й може вплинути на психологічний стан учня (наприклад, підвищуючи його самооцінку).

2. ІКТ-пристрої регулюють межі можливих змін та інтенсивність зорово– слухового образу фрагментів навчального матеріалу, який сприймається учнем, що сприяє, зокрема, тому чи іншому емоційному забарвленню сприйняття матеріалу учнем, акцентує його увагу на певних складових завдання, ставить

перед учнем проблему вибору подальших дій тощо. Крім того, зазначена регуляція полягає в трансформації інструкцій учителя відповідно до можливостей ІКТ-пристроїв.

3. Учень певною мірою регулює відбір із запропонованих учителем та ІКТ-пристроями матеріалів, необхідних для виконання навчального завдання, якими він в ході роботи збагачує своє знання середовища. Цей процес регуляції може супроводжуватися зміною характеру сприйняття навчального матеріалу, спрямованої на матеріал уваги, залученням вольових зусиль для його розуміння та ін. СНС та знання середовища постійно змінюються – у різних своїх складових, тією чи іншою мірою (наприклад, як на Рис.1). Джерелами таких змін є різні культурні процеси – зростання наукового знання та обсягу його представленості в інформаційному середовищі, розвиток ІКТ у всіх їх апаратурних та програмних складових та ін. Вплив на ці процеси з боку учня та вчителя навряд чи піддається виміру, проте можливо досліджувати зміни компонентів конкретних синтетичних навчальних середовищ за час виконання навчального завдання.

Розглянемо ще дві групи процесів. Спочатку – процеси, у результаті яких у ході виконання учнем навчального завдання психологічних змін зазнає вчитель (процеси 4–6).

4. Учень регулює зміни психологічного стану вчителя, зокрема, через якість виконання навчальних завдань, які оцінює вчитель. Наслідком зазначеної регуляції також можуть бути зміни емоційного стану і мотивації вчителя. Регуляція учнем використання ІКТ-пристроїв відображається також на мотивації та поведінці вчителя, виявляється в його схваленні / несхваленні дій учня, у рішенні надати допомогу порадою або дією та ін.

5. Учитель, регулюючи дії учня та використання ним ІКТ-пристроїв, після завершення заняття рефлексує свої дії щодо учня та функціонування ІКТ-пристроїв, а потім формує висновки про ефективність своїх дій, зокрема щодо необхідності вдосконалення тих чи інших компонентів навчального завдання.

6. Учитель рефлексує, як ІКТ-пристрої регулюють дії учня, і формує свої висновки про здібності учня ефективно використовувати ці пристрої. Водночас ІКТ-пристрої тією чи іншою мірою зумовлюють / регулюють послідовність дій учителя, впливають на його психологічний стан.

Зміни, зумовлені функціонуванням СНС, можуть відбуватись і в ІКТ-пристроях, які є його складовими (процеси 7–9).

7. Учень керує ІКТ-пристроями – змінює їх налаштування і режими роботи під час виконання навчальних завдань – орієнтуючись на вказівки вчителя.

8. Учитель своїми рекомендаціями і діями регулює використання учнем ІКТ-пристроїв, зокрема вносить зміни в їх програмне забезпечення та налаштування під час виконання навчального завдання.

9. ІКТ-пристрої своєю конструкцією та програмним забезпеченням регулюють та задають алгоритми їх використання учнем та вчителем.

Для кращого розуміння використовуваного методу опису процесів наведемо більш детальне трактування пункту 9, де йдеться про два процеси. В одному вчитель при *підготовці* навчального завдання – на основі своїх знань, навчальних і виховних цілей – здійснює підготовку ІКТ-пристроїв, вносить у них зміни; межі та можливі способи цих змін задано конструкцією зазначених пристроїв. У другому процесі учень при *виконанні* навчального завдання – на основі своїх знань і розуміння поставленої мети навчального завдання – вносить зміни в ІКТ-пристрої, здійснюючи з ними певні операції (відповідаючи на тестові запитання, виконуючи творчі та ін. завдання, здійснюючи пошук в інформаційних ресурсах) також в межах можливостей цих пристроїв.

Слід відзначити, що компоненти СНС (для учня такими є вчитель та ІКТ-пристрої) самі можуть бути розглянуті як середовища. До «середовищних» властивостей учителя можна зарахувати ті складові його психіки, використання яких не передбачено, проте є можливим за певних умов функціонування навчального середовища. Наприклад, учень може поставити питання, зокрема несподівані, звернутись за практичною допомогою і отримати її. За подібною схемою можуть бути розглянуті і «середовищні» властивості ІКТ-пристроїв, оскільки способи управління ними, їх програмне забезпечення та можливості доступу до інформаційних ресурсів є значно ширші, ніж це може бути передбачено. Тому в учня є можливість застосовувати не тільки ті елементи знання середовищ, використання яких передбачено в процесі виконання навчального завдання, а й багато інших. Чи буде він використовувати такі можливості – і якщо буде, то якою мірою – залежить від його вибору і компетентності, СНС лише створює для нього такі широкі можливості.

Висновки. У результаті стрімкого розвитку ІКТ стало можливе широке використання в психологічній практиці та освітньому процесі розробок за тематикою синтетичних середовищ. Водночас успіхи

в удосконаленні ІКТ– складових середовищ і в поширенні їх використання на нові предметні області досліджень істотно перевершують досягнення в концептуалізації освітніх і навчальних середовищ, а також процесів психологічних взаємодій, що здійснюються в їх межах. Методологія досліджень цього напрямку формується переважно стихійно, тому в ній зберігаються концептуальні суперечності і нечіткості. До числа останніх належать питання концептуального опису синтетичного навчального середовища, різних чинників його психологічного впливу на учня та змін, яких воно зазнає, – тобто опису процесів взаємодії агента з середовищем. Висвітлення психологічних аспектів зазначеної проблематики вимагає опрацювання різних варіантів концептуалізації синтетичного навчального середовища, а також процесів психологічних взаємодій, що здійснюються в його межах. Концептуалізацію психологічних взаємодій у синтетичних навчальних середовищах базовано на теоретико-множинному методі опису процесів. Зазначена концептуалізація полягає у визначенні ключових понять (середовище; знаннєве, навчальне та синтетичне навчальне середовища) і способу деталізації процесів психологічних взаємодій у синтетичному навчальному середовищі. Зокрема синтетичне навчальне середовище розглядається як множина компонентів, з якими учень взаємодіє або має можливість взаємодії, активно використовуючи їх (зокрема технічні засоби) для збагачення своїх знань. Компоненти синтетичних навчальних середовищ запропоновано розглядати як носіїв множин елементів знання (знаннєвих середовищ), доступних учню в процесі виконання навчального завдання. У запропонованому варіанті концептуалізації психологічних взаємодій враховано різноманітні їх конфігурації. Розглянуто ймовірні варіанти відносин знаннєвого середовища учня та інших знаннєвих середовищ (з урахуванням їх змін) в процесі виконання навчальних завдань. У процесах психологічних взаємодій з компонентами навчального середовища відбувається збагачення і реструктуризація знаннєвого середовища учня. У процесі виконання навчального завдання можуть відбуватися зміни самого синтетичного навчального середовища. Запропоновано трактування трьох видів процесів психологічних взаємодій, у результаті яких відбуваються зміни в різних компонентах синтетичного навчального середовища.

Перспективи подальших досліджень. Крім розглянутих варіантів складу синтетичного навчального середовища учня (один учитель, кілька ІКТ-пристроїв), можливі й інші, зокрема групові, форми навчання за участю ряду фахівців-викладачів. Запропонована концептуалізація психологічних взаємодій та трактування синтетичного навчального середовища дає змогу і для таких випадків моделювати зміни всіх окреслених компонентів, досліджувати їх на етапах розробки, використання, вдосконалення різних варіантів синтетичного навчального середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г., Медінцев В. Методологічні питання вдосконалювання наукової комунікації з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2011. № 2 (22). С. 11–19. doi: 10.33407/itlt.v22i2.457.
2. Балл Г., Медінцев В. Системний опис культурних процесів та його психологічне застосування. *Технології розвитку інтелекту*. Том 1, № 7, 2014.
3. Завгородня О. Особистісні аспекти впливу викладача на студента. *Нові реалії сучасної України та світу*: кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. С. 31–46. https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/mon_28.08.2023.pdf
4. Медінцев В. Матриця культурного простору особи. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Житомир. Вид-во ЖДУ імені І. Франка, Том II. Психологічна герменевтика. Випуск 7. 2011. С. 58–78.
5. Aguilera J. The synthetic experience as an exoskeleton of the mind. *Technoetic Arts*, 2012. 9 (2-3): 271–276.
6. P. Blumschein P. Synthetic Learning Environment. In: Seel N. M. (eds) *Encyclopedia of the Sciences of Learning*. Springer, Boston, MA. 2012. P. 81–87. doi: 10.1007/978-1-4419-1428-6_384
7. Cannon-Bowers J. A., Bowers C. A. Synthetic learning environments. In J. M. Spector, M. D. Merrill, J. van Merriënboer, & M. P. Driscoll (Eds.), *Handbook of research on educational communications and technology* (3rd ed). Mahwah: Lawrence Erlbaum, 2008. P.957–996.
8. Frank G. A., Helms R. F., Voor D. Determining the right mix of live, virtual, and constructive training. *Proceedings of the Interservice Industry Training, Simulation and Education Conference*. Arlington, VA: NDIA, 2000. P. 1268–1277.
9. Hale, K. S., Stanney K.M. *Handbook of virtual environments: Design, implementation, and applications* (second edition). K. S. Hale, K.M. Stanney (Eds) Boca Raton, FL: CRC Press, 2015. P. 1337–1346.
10. Hubal R., Parsons T. Synthetic environments for skills training and practices. *The Sciences of Learning and Instructional Design: Constructive Articulation Between Communities* Edited by Lin Lin, J. Michael Spector. Routledge, 2017. P. 153–185.

11. Medintsev V. Towards a Framework for Unifying Research in Theoretical Psychology. *Integr. psych. behav.* 6, 2023. P. 1-17. doi:10.1007/s12124-023-09790-z
12. Overskeid G. Do We Need the Environment to Explain Operant Behavior? *Front. Psychol.* 2018. 9:373. P. 21–30. doi:10.3389/fpsyg.2018.00373.
13. Sörqvist P. Grand Challenges in Environmental Psychology. *Front. Psychol.* 2016. 7:583. P. 61–71. doi:10.3389/fpsyg.2016.00583.

O. Zavhorodnia, V. Medintsev. Psychological dimensions of the functioning of synthetic learning environments. – Article.

Summary. *The possibilities of the set-theoretic method of describing processes as a conceptualized tool for synthetic learning environments, as well as the activity of agents in these environments, are outlined.*

Key words: *synthetic learning environment; components of the environment; knowledge environment; information and communication technologies; psychological interactions.*

Н. С. Половян

*доцент кафедри організації вищої освіти,
управління охороною здоров'я та гігієни
Донецький національний медичний університет
м. Лиман, Донецька область, Україна*

СУЧАСНИЙ СТАН СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

***Анотація.** Питання реформування системи охорони здоров'я, впровадження програм медичних гарантій, програми реімбурсації, проблеми фінансування системи охорони здоров'я потребує додаткового вивчення та відповідного правового врегулювання.*

***Ключові слова:** система охорони здоров'я, E-health, Національна служба здоров'я України, реформи охорони, реімбурсація лікарських засобів.*

В Україні продовжується реформування системи охорони здоров'я. Із 2018 року запроваджено реалізацію державних гарантій медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій для первинної медичної допомоги, а починаючи з квітня 2020 року – для всіх видів медичної допомоги. Відбулися масштабні зміни з реорганізації закладів охорони здоров'я у комунальні некомерційні підприємства, впроваджено електронну систему охорони здоров'я (E-health); завершено кампанію з вибору пацієнтом лікаря та підписання декларації.

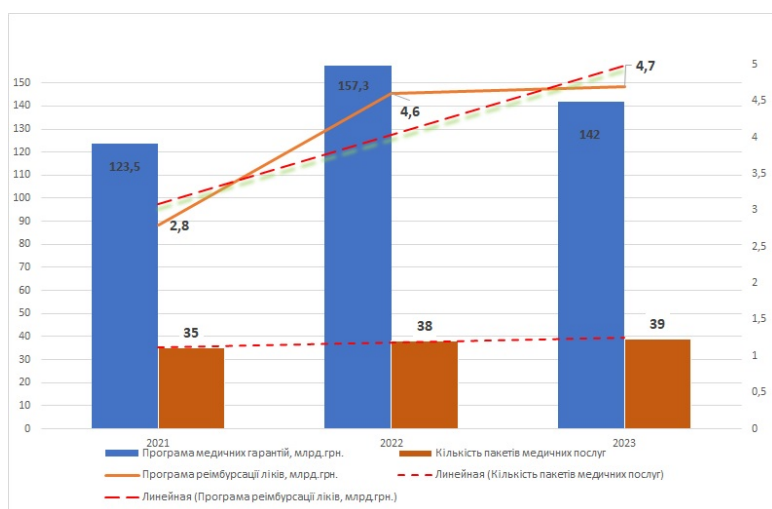
Програма медичних гарантій для населення діє для всіх видів допомоги: первинної, спеціалізованої, високоспеціалізованої, екстреної, паліативної, медичної реабілітації та реімбурсації ліків. Держава фінансує такі послуги через Національну службу здоров'я України (НСЗУ). Медичні заклади як первинного так і вторинного рівня укладають договори з НСЗУ. Для цього були створені комунальні некомерційні підприємства, які оснащені комп'ютерами, підключені до інформаційної медичної системи для підключення до національної системи електронного здоров'я eHealth.

Також з 2017 року в Україні почали впроваджувати Програму реімбурсації лікарських засобів «Доступні ліки», щоб запобігти неправильному та нераціональному застосуванню ліків, а також підвищити доступність якісних, ефективних та безпечних лікарських засобів. Світовий досвід свідчить, що реімбурсація лікарських засобів спонукає населення відходити від практики самолікування, замінюючи її походом до лікаря, сприяє більш ефективнішому фармацевтичному забезпеченню населення та робить використання державних коштів прозорим. З 1 квітня 2019 вона перейшла під адміністрування Національної служби здоров'я і стала частиною Програми медичних гарантій. У рамках програми реімбурсації пацієнти, що мають серцево-судинні захворювання, діабет II типу чи бронхіальну астму, можуть отримати лікарські засоби безоплатно або з незначною доплатою. Паперові рецепти змінені електронними, а маршрут пацієнта – зрозумілішим та зручнішим [1].

Нами проаналізовано як змінювалось фінансування Програми медичних гарантій та Програми реімбурсації лікарських засобів за останні 3 роки, результати представлені на рисунку 1.

Складність і водночас масштабність реформи охорони здоров'я полягає в тому, що вона здійснювалася паралельно з процесами децентралізації, а у 2020 році Україна, як і весь світ, увійшла в пандемію COVID-19. Головними чинниками високого рівня неінфекційних захворювань є ризикована поведінка людей (нездорове харчування, низька фізична активність, куріння, зловживання алкоголем), обумовлена неналежним усвідомленням власної відповідальності за своє здоров'я, та недостатня профілактична робота (особливо на рівні первинної медичної допомоги). Поширені серед молоді шкідливі звички, а також безвідповідальна сексуальна поведінка молодих людей є одними з ризиків поширення ВІЛ-інфекції та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом тощо.

Ще одним визнаним Всесвітньою організацією охорони здоров'я чинником ризику для здоров'я населення, що призводить до збільшення захворюваності та смертності у світі, є забруднення повітря, понад 80 відсотків захворювань тією чи іншою мірою залежать від якості повітря.

	2021	2022	2023
Програма медичних гарантій, млрд.грн.	123,5	157,3	142,0
Програма реімбурсації ліків, млрд.грн.	2,8	4,6	4,7
Кількість пакетів медичних послуг	35	38	39

Рис. 1. Розвиток Програми медичних гарантій з 2021 по 2023 рік

(Джерело: розроблено автором з використанням даних офіційного сайту НЗСУ)

Низький рівень усвідомлення цінності здоров'я як власного капіталу, не достатня просвітницька складова для населення з питань здорового способу життя, перебування переважної більшості населення в умовах соціально-економічної нестабільності призводять до створення несприятливих умов для підтримки здорового способу життя.

На етапі розвитку суспільства головна мета уряду полягає у досягненні не тільки високої тривалості життя населення, а й у забезпеченні гідного рівня життя громадян, забезпечення їх якісної та медичної допомоги. Проблема збереження та зміцнення здоров'я громадян є однією з пріоритетних напрямів у соціально-економічній політиці України. Однак досягнення поставлених цілей неможливе без розвитку та покращення системи охорони здоров'я. Головною метою охорони здоров'я є поліпшення здоров'я населення та його якості життя.

При цьому система охорони здоров'я знаходиться на стику соціальної та економічної сфери, інакше кажучи, вона є соціально-економічним інститутом. З одного боку, охорона здоров'я повинна надавати доступні, якісні, безкоштовні медичні послуги широким верствам населення та задовольняти їх потреби, з іншого – у системі охорони здоров'я також спостерігаються риси економічної галузі, пов'язані з фінансуванням, розподілом ресурсів, наданням платних медичних послуг тощо [2, с. 174].

Ще в довоєнні роки в Україні накопичилось багато проблем, що безпосередньо стосуються сфери охорони здоров'я та медичних послуг в цілому, які набувають все більшого ступеня важливості та значущості. Так, підтримка здорового способу життя українців стала основним стратегічним завданням для держави, яка безпосередньо пов'язана із питанням національної безпеки нашої країни. Зазвичай забезпечення здоров'я населення прийнято розглядати у ключі двох найважливіших аспектів: соціальний – якість та рівень життя, економічний – здатність до відтворювальної праці.

Однак нині організація діяльності системи охорони здоров'я набула певної самостійності, у тому числі й політичної, особливо в умовах адміністративної реформи. Здоров'я – стан будь-якого живого організму, у якому він загалом і його органи здатні повністю виконувати свої функції; відсутність недуги, хвороби. Охорона здоров'я людини – одна з функцій держави. У світовому масштабі охороною здоров'я людства займається Всесвітня організація охорони здоров'я. Очевидно, що у всьому світі здоров'я є найважливішим пріоритетом для кожної окремо взятої людини, але, на жаль, у багатьох країнах даної проблематики приділяється мало часу, сил і коштів, а більшість зусиль припадає на вирішення економічних проблем, таких як безробіття, низькі заробітні плати і т. д. Без жодного сумніву, збереження і підтримання високого рівня здоров'я громадян – головне завдання будь-якого сучасної держави [2, с. 175–176].

Саме з цієї причини сьогодні існує низка програм, які здатні забезпечити зростання такого багатозначного показника, як здоров'я населення, і ці програми не завжди беруть свій початок у системі охорони

здоров'я. «Умови, в яких люди зростають, живуть, працюють і старіють» мають сильний вплив на те, як вони живуть і вмирають. Освіта, житло, їжа та зайнятість – все це впливає на здоров'я. Усунення нерівності у цих сферах усуне нерівність у щодо здоров'я.

В Україні рівень розвитку охорони здоров'я значно відстає від розвинених країн. Так, бюджетні витрати на охорону здоров'я у 2020 р. у США становили 17%, у Швейцарії – 12,3%, у Німеччині – 11,2%, у Швеції – 11% тощо., у той час, як в Україні у 2018-2020 рр. частка видатків бюджету на охорону здоров'я становила 3,2-4,6%. Найбільше підвищення бюджетних витрат на охорону здоров'я в Україні спостерігалось в 2020 році, коли була гостра необхідність закупівлі додаткового медичного обладнання, оплати праці медичних працівників, пов'язаних з пандемією COVID-19.

Однією з показових характеристик охорони здоров'я є матеріально-технічна оснащеність. У 2019 р. кількість будівель, займаних медичними організаціями, дорівнювала 11 019 од., а у 2020 р. їх кількість скоротилося на 1334 од., тобто темп зростання склав 95,7%. При цьому позитивна динаміка спостерігається щодо кількості будівель, оснащених пандусами, витягами, звуковою та світловою індикацією, вказівниками Брайля та кнопками виклику медичного персоналу – їх кількість збільшилась на 335, 145, 360, 711, 935 од., відповідно.

Негативною характеристикою системи охорони здоров'я в Україні є технічний стан будівель медичних організацій (рис. 2) [2, с. 177].

Так, із 7,3 тис. амбулаторних будівель у 2018 р. у задовільному стані було 86,8%, 11,8% будівель вимагали капітального ремонту. У 2019 р. кількість будівель у задовільному стані знизилася до 76,7%, а питома вага будівель, що потребують капітального ремонту, становила 20,3%. У 2020 р. питома вага будівель, що вимагають капітального ремонту, склала 22,4%, а питома вага будівель у задовільному стані – 75,7%. У стаціонарних умовах у 2018 р. з 2,1 тис. будівель у задовільному стані перебувало 81,4%, 16,7% вимагали капітального ремонту У 2019 р. ці показники склали 75,8% та 21,6%, у 2020 р. – 75,1% та 22,4%.

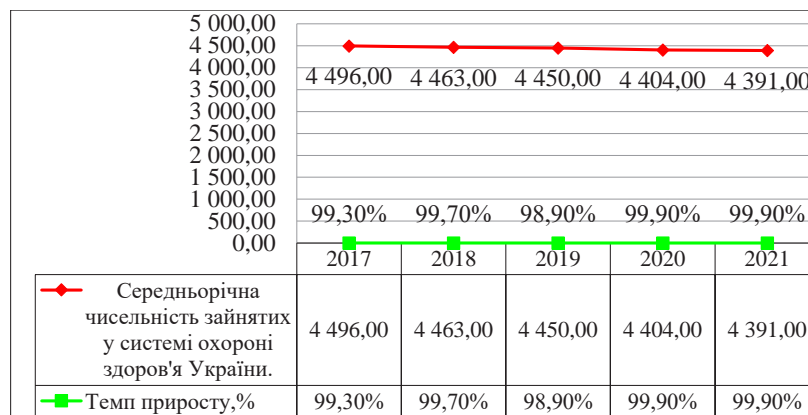

Рис. 2. Середньорічна чисельність зайнятих у системі охорони здоров'я України

Медична система – це не лише великий державний механізм, будівлі лікарень, аптек, пологових будинків, не тільки сучасне обладнання. Медична система – це насамперед люди. Далі розглянемо кадрову складову системи охорони здоров'я. На рисунку 2 представлено динаміку середньорічної чисельності зайнятих у системі охорони здоров'я України.

За аналізований період кількість зайнятих у охороні здоров'я планомірно знижувалося. У 2017 р. кількість зайнятих становило 4 496 тис. чол., а 2021 р. цей показник склав 4391 тис. чол., таким чином темп зростання за цей період склав 97,8%.

Також серед основних проблем охорони здоров'я України лікарі з різних регіонів наголошують на недостатньому фінансуванні охорони здоров'я з боку держави, велике навантаження на лікарів, дефіцит лікарів вузьких спеціальностей, погане оснащення лікарень сучасним обладнанням та нестачу часу на прийом одного пацієнта (рис. 3).

Підсумки багатьох років реформ не дали приводу для оптимізму, так як якість і обсяг медичних послуг, здоров'я населення України продовжують погіршуватись.

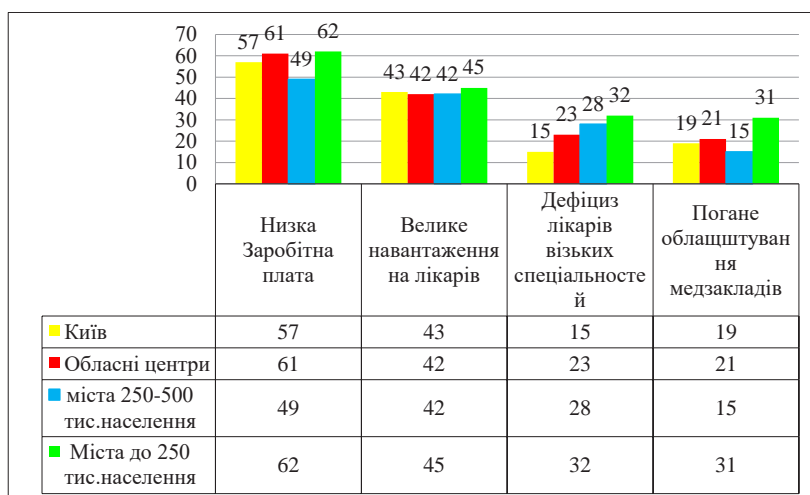

Рис. 3. Основні проблеми охорони здоров'я з позиції лікарів серед різних типів населених пунктів, %

Високі показники, що в кілька разів перевищують у розвинених країнах світу, залишаються рівні смертності материнської та дитячої, а також у працездатних віках, особливо чоловіків. Медичні установи страждають від нестачі обладнання та ліків, у багатьох випадках потребують реконструкції та модернізації. Не секрет, що в багатьох лікарнях пацієнт повинен сам забезпечити себе ліками, харчуванням і навіть білизною.

В багатьох країнах світу вже давно перейшли на модель обов'язкового страхування громадян. В Україні поки що наявність страхового полісу – особиста та добровільна справа кожного. Така ситуація є прийнятною на тлі вітчизняної медицини – безкоштовної. Та вона далеко не завжди здатна надати необхідні умови та задовольнити існуючі потреби.

Інертність законотворчих процесів і фрагментність проведення реформ в галузі охорони здоров'я призвели до виникнення таких негативних явищ як погіршення демографічної ситуації, зниження якості медичної допомоги, поширення корупції. Одним з шляхів виходу з існуючої ситуації є впровадження системи обов'язкового медичного страхування і побудова нової системи фінансового забезпечення, заснованої на принципах багатоканального фінансування [3].

І одна з найважливіших проблем – незадоволеність і стурбованість населення, яке зростає, скептично ставиться до реформ у галузі охорони здоров'я. У пресі можна зустріти багато негативної інформації про роботу системи охорони здоров'я, а от позитивних прикладів не так уже й багато [2, с. 180–181].

Таким чином, аналіз сучасного стану системи охорони здоров'я в Україні показав, що на даний момент є безліч проблем, які перешкоджають отриманню якісної, повноцінної, доступної та своєчасної медичної допомоги населенням. До цих проблем належить насамперед неолік фінансування охорони здоров'я з боку держави та використання виділених коштів не за призначенням, внаслідок чого спостерігається скорочення кількості медичних установ (особливо у сільській місцевості), низькі заробітні плати у великих містах та глибинках, підвищення рівня зносу будівель, які займають медичні організації та ін. Всі ці фактори призводять до незадоволеності зайнятих у охороні здоров'я своїми умовами праці, а пацієнтів – якістю медичних послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна служба здоров'я України: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://nszu.gov.ua/pro-nszu> (дата звернення 05.11.23).
2. Гладун З. С. Державне управління в галузі охорони здоров'я : монографія. Тернопіль : Укрмедкнига, 1999. 312 с.
3. Карпишин Н.І. Обов'язкове медичне страхування в Україні: проблеми та перспективи. *Економіка: проблеми теорії та практики* : зб. наук. праць. у 4-х томах. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ. 2004. Т. 1, вип. 190. 302 с.

N. Polovyan. The current state of the health care system in Ukraine. – Article.

Summary. *The issues of healthcare system reform, implementation of medical guarantee programmes, reimbursement programmes, and healthcare financing require further study and appropriate legal regulation.*

Key words: *healthcare system, E-health, National Health Service of Ukraine, healthcare reforms, reimbursement of medicines.*

В. М. Соколов

доктор медичних наук, професор,
заслужений діяч науки та техніки України,
академік інженерних наук України,
завідувач кафедри променевої діагностики, терапії,
радіаційної медицини та онкології
Одеський національний медичний університет
м. Одеса, Україна

О. О. Долгушин

асистент кафедри променевої діагностики, терапії,
радіаційної медицини та онкології
Одеський національний медичний університет
м. Одеса, Україна

КЛІНІКОПАТОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАЦІЄНТІВ ІЗ ЛІМФОМОЮ/ЛЕЙКОЗОМ ШЛУНКА ТА ПОРАЗКИ КИШЕЧНИКА

Анотація. Лімфопроліферативні захворювання – це група онкологічних патологій, що виходять із лімфоїдної тканини. Вони можуть бути гострими чи хронічними, легкими чи важкими. Лейкопенія – це одне з лімфопроліферативних захворювань, яке виникає через нестачу лейкоцитів у крові.

Неходжкінська лімфома (НХЛ) є злоякісним захворюванням лімфатичної системи, посідає 10-те місце за поширеністю та 11-те – у структурі смертності від злоякісних патологій у світі. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у 2012 р. у світі зареєстровано 385 741 випадок захворювання на НХЛ, що становить 2,7% [1] від загальної кількості хворих. Від НХЛ у світі у 2012 р. померло 199 670 осіб, а це 2,4% від загальної кількості померлих від онкологічних захворювань [2]. В Україні в 2015 р. зареєстровано 2092 [3] хворих НХЛ. Захворюваність становить 5,8 на 100.

У цьому дослідженні проведено ретроспективний аналіз діагностичних зображень екстранодальних лімфом шлунка у 68 осіб, виконаних за допомогою КТ у стандартних умовах із внутрішньовенним контрастуванням. Оцінювали ступінь поширення злоякісного процесу в шлунку та на прилеглі органи, структуру лімфопроліферативного процесу, товщину стінки, складчастість слизової оболонки, стан зовнішнього контуру та прилеглої клітковини, наявність та розміри лімфовузлів черевної та грудної порожнини.

Лімфома шлунка є найбільш поширеною локалізацією екстранодальних лімфом, складаючи 25% всіх таких лімфом, 50% всіх лімфом шлунково-кишкового тракту, але становить лише 1-5% всіх злоякісних новоутворень шлунка 1-3,8.

Зазвичай первинна лімфома шлунка виникає у дорослих на 6-му десятилітті життя без явної гендерної схильності. (9). Вторинна лімфома шлунка відповідає демографічним характеристикам основної лімфоми.

Виділяють три різних типи лімфоми шлунка (7, 8).

MALT-лімфома низького ступеня злоякісності: 60% всіх первинних лімфом шлунка.

Первинні спорадичні лімфоми: переважна більшість є В-клітинні неходжкінські лімфоми.

Вторинне ураження шлунка системною лімфомою (зазвичай високого ступеня тяжкості).

Лімфома, асоційована зі слизовою оболонкою (MALT), тісно пов'язана з *Helicobacter pylori* (85–98% випадків). Це лімфоми низького ступеня злоякісності, які можуть регресувати після лікування *Helicobacter*.

Зазвичай лімфома шлунка демонструє виражене потовщення стінки шлунка (2–4 см) з великим латеральним поширенням пухлини (тобто вздовж стінки шлунка), що є підслизовим поширенням.

У деяких випадках підслизове поширення охоплює більшу частину шлунка, надаючи йому вигляду пластичного лініту. Таке велике ураження пристінкової стінки може також поширюватися через воротар в дванадцятипалу кишку і вище стравохід.

Незважаючи на таке велике ураження, лімфома рідко призводить до обструкції вихідного відділу шлунка 3 або інвазії перигастральної жиркової клітковини.

Маса зазвичай гомогенна по ослабленню, але може містити вогнищеві ділянки низької щільності, що свідчать про некроз.

Часто спостерігається велике заочеревинне та локальне збільшення вузлів.

Ключові слова: первинні спорадичні лімфоми, вторинне ураження шлунка лімфомою, лімфома, асоційована зі слизовою оболонкою, лімфома низького ступеня злоякісності.

Матеріали та методи. Нами було проведено дослідження для виявлення первинної локалізації ураження та визначення його залучення до патологічного процесу у 68 хворих. Середній вік обстежених пацієнтів 60 років.

Результати досліджень. При комп'ютерно-томографічному дослідженні шлунка локальні та дифузні форми НХЗЛ виявлялися на зрізах у вигляді потовщення стінки (понад 8 мм), деформації стінок як по зовнішньому, так і внутрішньому контурам. У цьому поразка шлунка який завжди супроводжувалося регіонарною лімфоаденопатією. Найчастіше в області воріт шлунка та печінки визначалися множинні дрібні пакети збільшених лімфовузлів до 6–8 мм у діаметрі.

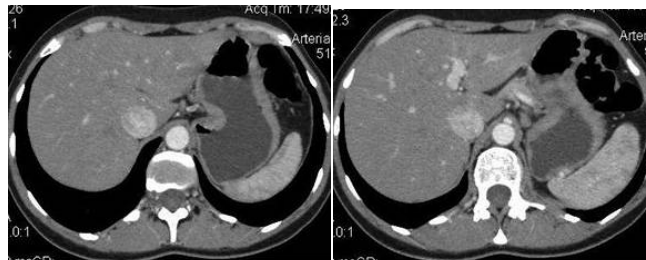

Рис. 1. Лімфома шлунка

На КТ визначається виражена інфільтрація слизової оболонки та підслизового шару, кардіального та субкардіального відділів шлунка з потовщенням слизової оболонки шлунка, чітко простежується межа слизової від інтактного, тонкого та рівного підслизового та м'язового шару.

Рис. 2. КТ органів черевної порожнини. Жінка 62 роки. Первинна лімфома шлунка. Наявність субепітеліальної маси в антральному відділі шлунка (А). Регіонарна лімфоаденопатія (В)

Поразка кишечника. Серед лімфом екстранодального характеру найчастіше зустрічаються неходжкінські пухлини ШКТ. Зазвичай подібна локалізація пухлинного процесу носить вторинний характер, будучи результатом метастазування лімфоми із селезінки та інших внутрішньоорганічних структур. Лімфома кишечника є неоднорідне утворення різних розмірів і щільності.

Вона розвивається з лімфоїдної тканини підслизового шару стінки кишки, проростає в слизову оболонку з утворенням виразок і може проростати в серозну оболонку. Лімфоїдна поразка кишечника характеризується широко розставленими складками, а від тиску збільшених прилеглих лімфовузлів характерна картина так званого «частоколу» складок.

Рис. 3. Поразка тонкої кишки

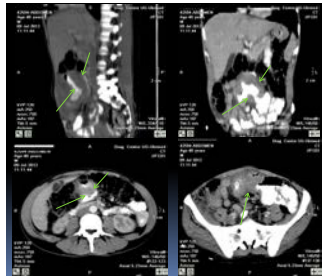

Рис. 4. Ураження товстої кишки Збільшення лімфовузлів брижі

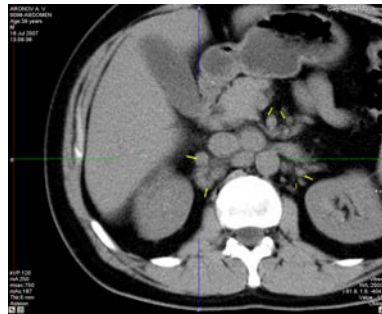

Рис. 5. Збільшені поперекові та міжкишкові л/у

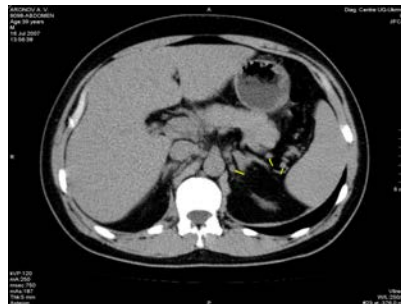

Рис. 6. Збільшені поперекові та міжкишкові л/у

Рис. 7. Збільшені поперекові та міжкишкові л/у у бічній апроєкції

Рис. 8. КТ – фронтальна реконструкція. Значно збільшено групу внутрішньочеревних лімфовузлів. Великі конгломерати (> 1.5-2.0 см) локалізуються біля воріт печінки, селезінки, парапанкреатичної клітковині, вздовж великих судинних структур: аорти, нижньої порожнистої та комірної вени

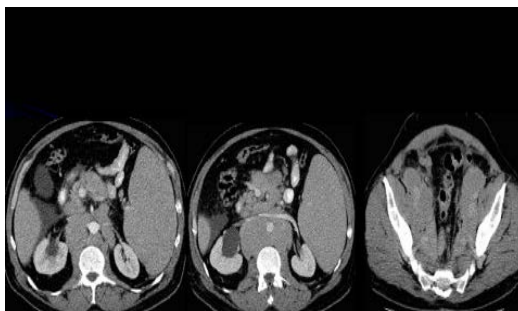

Рис. 9. Хворий М., 72 років. **Діагноз: Malignant Lymphoma.** Широка поразка черевних, тазових і парааортальних л/у

Висновки. КТ одна із провідних методів діагностики НХЗЛ. Її висока інформативність дозволяє рекомендувати СКТ як основний метод діагностики уражених абдомінальних лімфовузлів та поразки кишечника.

При виявленні пакетів збільшених л/вузлів обов'язково слід проводити огляд прилеглих органів: печінки, селезінки та інших органів, визначати їх розмір, щільність.

Збільшені л/вузли найчастіше розташовуються вздовж великих судин та воріт печінки, селезінки, нирок.

Застосування СКТ дозволяє також визначити ефективність лікування (хіміо- та променевої терапії).

Оцінюючи чутливість та специфічність даних КТ, можна відзначити чутливість в оцінці стану абдомінальних лімфовузлів, що дорівнює 96%, а специфічність – 92%.

ЛІТЕРАТУРА

1. Toma P, Granata C, Rossi A et-al. Multimodality imaging of Hodgkin disease and non-Hodgkin lymphomas in children. *Radiographics* 2007; 27 (5): 1335–54.
2. Choi W, Weisenburger D, Greiner T et al. A new immunostain algorithm classifies diffuse large Bcell lymphoma into molecular subtypes with high accuracy. *Cancer Res* 2009; 15:5494–5502.
3. Snuderl M, Kolman O, Chen Y et al. Bcell lymphomas with concurrent lymphoma. *Am J Surg Pathol* 2010; 34:327–340.
4. Connors JM. Positron Emission Tomography in the Management of Hodgkin Lymphoma *Hematology*. 2011:317–322.
5. Adonis Manzella, Paulo Borba-Filho, Giuseppe D'Ippolito, and Marcella Farias. Abdominal Manifestations of Lymphoma: Spectrum of Imaging Features. *Radiology* 2013
6. Rashidi A et al: Primary adrenal lymphoma: a systematic review. *Ann Hematol*. 92(12)4583-93, 2013
7. Frampas E. Lymphomas: Basic points that radiologists should know. *Diagn Interv Imaging* 2013; 94 (2): 131–44.
8. В. М. Соколов, Г. М. Рожковська, В. М. Цвіговський, Т. К. Дорофєєва, О. А. Корсун, О. О. Долгущин, О. М. Діус, О. Д. Слюсаренко, А. С. Арбатська Ретроспективний аналіз діагностичних зображень лімфопроліферативних захворювань. *Одеський медичний журнал*. 2024.

V. Sokolov, O. Dolhushyn. Clinicopathologic features of patients with gastric lymphoma/leukemia and intestinal lesions. – Article.

Summary. Non-Hodgkin's lymphoma (NHL) is a malignant disease of the lymphatic system, ranks 10th in prevalence and 11th in the structure of mortality from malignant pathologies in the world. According to the World Health Organization, in 2012, 385,741 cases of NHL were registered in the world, which is 2.7% [1] of the total number of patients. 199,670 people died from NHL in the world in 2012, which is 2.4% of the total number of deaths from cancer [2]. In Ukraine in 2015, 2,092 [3] NHL patients were registered. The incidence is 5.8 per 100.

This study performed a retrospective analysis of diagnostic images of gastric extranodal lymphomas in 68 subjects performed using CT under standard conditions with intravenous contrast. The degree of spread of the malignant process in the stomach and adjacent organs, the structure of the lymphoproliferative process, the thickness of the wall, the folds of the mucous membrane, the condition of the external contour and adjacent tissue, the presence and sizes of lymph nodes in the abdominal and thoracic cavity were evaluated.

Key words: primary sporadic lymphomas, secondary lymphoma of the stomach, lymphoma associated with the mucous membrane, low-grade lymphoma.

О. С. Сулов

*викладач кафедри анестезіології, інтенсивної терапії
та медицини невідкладних станів
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

О. О. Тарабрін

*доктор медичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри анестезіології, інтенсивної терапії
та медицини невідкладних станів
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТЕСТІВ СИСТЕМИ ГЕМОСТАЗУ У ПАЦІЄНТОК, ХВОРИХ НА ЕНДОМЕТРІОЗ

Анотація. За даними ВООЗ на 2023 рік, у тій чи іншій формі це захворювання вражає близько 10% жінок репродуктивного віку у всьому світі, що налічує приблизно 190 мільйонів осіб. Наразі ураження генітальним та екстрагенітальним ендометріозом входить у сімку основних причин безпліддя, а сучасні схеми діагностики безпліддя включають у себе моніторинг патології навіть при відсутності маніфестації клінічної картини – а саме тазового болю, болю при статевому акті, сечовипусканні або дефекації, порушення менструального циклу.

Відкритою залишається проблема порушень системи регуляції агрегатного стану крові (РАСК) у таких пацієнток: дані наявних досліджень контроверсійні, подекуди суперечать одні одним, а методи оцінки гемостатичного потенціалу різняться від стандартної коагулограми до високотехнологічних витратних досліджень. Одним з перспективних, невитратних засобів є застосування низькочастотної п'єзоелектричної тромбоеластографії (НПТЕГ), що неодноразово доводив свою ефективність у численних дослідженнях. За відсутності технологічних можливостей, у практиці використовується експрес-метод Лі-Уайта, зазначений у національних протоколах.

Мета дослідження. Виявити та за наявності продемонструвати кореляцію між методами оцінки системи РАСК за допомогою НПТЕГ та пробою Лі-Уайта.

Матеріали та методи. У дослідженні прийняли участь 34 пацієнтки, котрі надійшли на лікування з приводу підтвердженого діагнозу ендометріозу. 16 пацієнток обстежили за допомогою методу НПТЕГ; у 18 пацієнток оцінку вихідного стану гемостазу проводили за допомогою експрес-методу Лі-Уайту.

Результати дослідження. Показники за НПТЕГ статистично достовірно не відрізнялися від таких у пацієнток, яким проводився тест Лі-Уайта; однак, результативність проведення тесту вища у групі НПТЕГ, як і репрезентативність отриманих результатів.

Висновки. Обидва тесту з оцінки стану системи РАСК продемонстрували себе достовірними та ефективними при правильному методологічному виконанні. Незважаючи на вищезазначене, метод НПТЕГ демонструє ряд переваг: більш просту методологію проведення для дослідника; графічне та цифрове відображення даних з можливістю збереження; потенціал для серійної реєстрації досліджень з метою побудови стратегії терапії.

Ключові слова: НПТЕГ, експрес-тест Лі-Уайта, гемостаз, ендометріоз, анестезіологія, гінекологія.

Вступ. За даними ВООЗ на 2023 рік, у тій чи іншій формі це захворювання вражає близько 10% жінок репродуктивного віку у всьому світі, що налічує приблизно 190 мільйонів осіб [1]. Наразі ураження генітальним та екстрагенітальним ендометріозом входить у сімку основних причин безпліддя, а сучасні схеми діагностики безпліддя включають у себе моніторинг патології навіть при відсутності маніфестації клінічної картини – а саме тазового болю, болю при статевому акті, сечовипусканні або дефекації, порушення менструального циклу.

Відкритою залишається проблема порушень системи регуляції агрегатного стану крові (РАСК) у таких пацієнток: дані наявних досліджень контроверсійні, подекуди суперечать одні одним [2; 3],

а методи оцінки гемостатичного потенціалу різняться від стандартної коагулограми до високотехнологічних витратних досліджень. Одним з перспективних, невитратних засобів є застосування низькочастотної п'єзоелектричної тромбоеластографії (НПТЕГ), що неодноразово доводив свою ефективність у численних дослідженнях. За відсутності технологічних можливостей, у практиці використовується експрес-метод Лі-Уайта, зазначений у національних протоколах.

Матеріали і методи. Методи оцінки стану системи РАСК порівнювалися у групі, яку склали 34 пацієнти. Критеріями включення до дослідження стали: наявність підтвердженого діагнозу генітальний ендометріоз; попередня терапія з приводу вказаного захворювання стандартними консервативними методами; необхідність у проходженні хірургічного лікування з приводу генітального ендометріозу. Критеріями виключення з дослідження були: наявність супутньої патології, терапія якої може впливати на стан системи РАСК; тютюнопаління.

Оцінка системи гемостазу за допомогою НПТЕГ проводилася за стандартом для цього методу. Забір крові для дослідження в однакових умовах за стандартною методикою з кубітальної вени. Вивчення системи гемостазу та реологічних властивостей крові апаратно-програмним комплексом, призначеним для безперервної реєстрації основних параметрів процесу утворення згустка крові та його лізису.

Принцип дії приладу полягає в реєстрації в'язкісних характеристик крові або плазми в процесі її згортання шляхом вимірювання енергії згасання коливань механічного резонансного елемента (зонда), що знаходиться в досліджуваній пробі, вміщеній у термостатичну кювету. Збуджувальний п'єзоелектричний перетворювач приводить до плоских звукових коливань зонда із заданою амплітудою. Механічна енергія згасання коливань зонда, яка залежить від зміни характеристик досліджуваного середовища, перетворюється прийомним п'єзоелектричним перетворювачем в електричний потенціал і реєструється потенціометром. При цьому вимірювання досліджуваних характеристик проби відбувається безперервно. Прилад забезпечує виведення на ПК графіка зміни опору досліджуваного середовища коливанням зонда, закріпленого на віброелектричному датчику, а відповідне програмне забезпечення гарантує розрахунок відповідних амплітудних і хронометричних параметрів.

Оцінка стану системи РАСК за експрес-методом Лі-Уайта виконується за наступною модифікованою методикою, описаною у Протоколі № 205 від 24.03.2014 р. Описана методика наступним чином: 2 мл крові з ліктьової вени беруть в невелику, суху скляну пробірку (приблизно 10 мм x 75 мм). Пробірку утримують в зжатому кулаці для підтримання температури тіла (+ 37°C). Через 4 хвилини пробірку обережно нахилиють, щоб з'ясувати – чи утворився згортку крові. Потім повторюють це кожену хвилину до моменту формування згортку, коли пробірку можливо повністю перевернути дном догори. Реєструють час початку та повного утворення згортку. Після цього, пробірку розташовують у штативі і перегортають кожні 30 хвилин. Лізис згортку раніше 2 годин вказує на активацію фібринолізу. Відсутність формування згортку через 7 хвилин або наявність м'якого згортку, що руйнується, вказує на можливу недостатню кількість факторів згортання крові.

Результати дослідження. Отримані показники НПТЕГ дозволяють говорити про посилення ферментативної та неферментативної ланок системи фібринолізу, на що вказують зміни у МА та ІРЛЗ (табл. 1).

Таблиця 1

Результати дослідження у пацієток з генітальним ендометріозом при проведенні НПТЕГ

Показник	Результат (n=16)
Агрегатний стан крові (A0)	232,24±15,33
Час контактної фази коагуляції (Rt1)	2,33±0,14
Інтенсивність контактної коагуляції (ІКК)	84,32±1,01
Константа тромбінової активності (КТА)	15,23±0,32
Час згортання крові (t3)	8,45±0,18
Інтенсивність коагуляційного драйву (ІКД)	21,11±0,60
Інтенсивність полімеризації згустку (ІПЗ)	14,44±0,42
Максимальна щільність згустку (МА)	525,42±30,50
Інтенсивність ретракції та лізису згустку (ІРЛЗ)	16,43±0,40

Таблиця 2

Результати експрес-тесту за Лі-Уайтом у пацієток з генітальним ендометріозом

Показник	Результат (n=15)
Час формування згортку, с	339±27
Час фібринолізу згортку, хв	103±8

Дані експрес-тесту за Лі-Уайтом статистично не відрізняються, характеризуються помірним пришвидшенням лізису згортку і наведені у таблиці 2. Варто зазначити, що троє з пацієнок були виключені з дослідження у зв'язку з порушенням правил проведення тесту лаборантом задля збереження чистоти дослідження.

Висновки

1. У дослідженні продемонстровані переваги методів НПТЕГ перед стандартним експрес-тестом Лі-Уайта щодо оцінки стану гемостатичного потенціалу.

2. Незважаючи на відсутність статистично достовірної відмінності у результатах, метод НПТЕГ більш наочно, контрольовано та ергономічно подає дані.

3. За допомогою НПТЕГ можна оцінити низку додаткових параметрів, що можуть містити важливу інформацію при встановленні діагнозу пацієнту з порушенням системи РАСК.

4. Однак, варто зазначити, що більша доступність експрес-тесту за Лі-Уайтом, співрозмірність отриманих даних з більш точним методом та наявність його як рекомендації у національних протоколах України дозволяють використовувати отримані в ході дослідження дані як підставу для діагностики порушень у гемостатичному потенціалі пацієнок, хворих на генітальний ендометріоз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дані статистики ВООЗ за 24 березня 2023 р. WHO Endometriosis. Посилання <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/endometriosis> (дата останнього входу: 12.11.2023 р.).
2. Sugiura-Ogasawara, Mayimi et al. Endometriosis and Recurrent Pregnancy Loss as New Risk Factors for Venous Thromboembolism during Pregnancy and Post-Partum: The JECS Birth Cohort. *Thromb Haemost.* 2019 Apr;119(4):606-617. [PubMed] doi: 10.1055/s-0039-1677733. Epub 2019 Feb 5.
3. Wieggers, H.M.G. et al. Risk of venous thromboembolism in women with endometriosis. *Thrombosis Research.* 2022 Aug 01;217:104-106. <https://doi.org/10.1016/j.thromres.2022.07.014>

O. Suslov, O. Tarabrin. Comparative analysis of functional tests of the hemostatic system in patients with endometriosis. – Article.

Summary. According to WHO data for 2023, the disease under consideration somehow affects about 10% of women of reproductive age worldwide, which is approximately 190 million people. Nowadays, genital and extragenital endometriosis is one of the seven main causes of infertility, and modern infertility testing schemes include monitoring of pathology even in the absence of clinical manifestations, namely pelvic pain, pain during intercourse, urination or defecation, and menstrual irregularities.

The problem of disorders of the blood coagulation system (BCS) in such patients remains open: the available research data are contradictory, sometimes contradicting, and the methods for assessing hemostatic potential vary from standard coagulation to high-tech costly tests. One of the most promising, inexpensive tools is the use of low-frequency piezoelectric thromboelastography (LFPT), which has repeatedly proven its effectiveness in numerous studies. In the absence of technological capabilities, the rapid Lee-White method specified in national protocols is used in practice.

Research purpose is to identify and, if available, demonstrate the correlation between the methods of assessing BCS using LFPT and the Lee-White method.

Materials and methods. The study involved 34 patients who were admitted for treatment for a confirmed diagnosis of endometriosis. 16 patients were examined via LFPT; the baseline hemostasis was assessed in 18 patients via the Lee-White rapid test.

Research results. The LFPT indicators were not significantly different from those of patients subject to the Lee-White test; however, the test performance was higher in the LFPT group, including the representativeness of the results.

Conclusions. Both tests for assessing BCS have proven to be reliable and effective upon proper methodological implementation. Despite the above, LFPT demonstrates a set of advantages: a simpler methodology for the researcher; graphical and digital display of data an option of file saving; the potential for serial registration of studies to build a therapy strategy.

Key words: LFPT, rapid Lee-White test, hemostasis, endometriosis, anesthesiology, gynecology.

Розділ 4

*Гуманітарні та соціальні науки.
Педагогіка та психологія.
Культура і мистецтво*

С. Б. Артеменко

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології

Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана

м. Київ, Україна

СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ НА ЗАСАДАХ ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ (НА ПРИКЛАДІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІОЛОГІЯ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЕКОНОМІЧНА ЖУРНАЛІСТИКА»)

Анотація. У статті досліджуються особливості викладання дисципліни «Соціологія» на основі створення міждисциплінарних зв'язків для студентів спеціальності «Економічна журналістика» на прикладі розробки індивідуальної роботи з метою формування іншомовної комунікативної компетенції.

Ключові слова: предметно-мовне інтегроване навчання, іншомовна комунікативна компетентність, індивідуальна робота, викладання дисципліни «Соціологія».

Актуальність теми. Глобальні виклики сучасності та навчання здобувачів у вітчизняній системі вищої школи в умовах надзвичайного стану вимагає суттєвих реформ в освітній сфері з метою ефективної адаптації до вимог міжнародної академічної сфери. При цьому розвиток у студентів іншомовної комунікативної компетенції, зокрема, покращення у них ефективності вивчення іноземної мови, також формування у здобувачів вищої освіти теоретико-прикладних навичок виступають суттєвими факторами у реалізації вище означеної мети. В цьому контексті викладання навчальних курсів на засадах інтегративного підходу у вищих навчальних закладах сприятиме зростанню якості вищої освіти, забезпеченню її інноваційного характеру та результативності, більш ефективній підготовці майбутніх фахівців загалом. Це також сприятиме покращенню у студентів фахової англійської комунікації, формування навичок системного аналізу у дослідженні соціальних об'єктів, плідному використанні методології інтегрованих дисциплін для вирішення прикладних професійних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика предметно-інтегрованого навчання у вищій школі відображена в роботах таких вітчизняних науковців: Н. Євтушенко, Ю. Соболев, В. Ільченко, І. Письменна, Н. Яременко, О. Даналій, А. Хабюк, Г. Беленька та багато інших. Однак поза увагою цих науковців залишається вивчення організації занять у вищих навчальних закладах на засадах інтегративного підходу для студентів економічних та соціо-гуманітарних спеціальностей в контексті їх ефективного розвитку іншомовної комунікативної компетенції.

Тому **метою статті** виступає дослідження особливостей організації викладання соціо-гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах на засадах інтегративного підходу на прикладі формування індивідуальних завдань з дисципліни «Соціологія» для студентів спеціальності «Журналістика», освітньо-професійної програми «Економічна журналістика» бакалаврського рівня навчання з метою покращення їх професійної англійської комунікації.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні інтегративні технології проведення навчальних занять у вищій школі позитивно зарекомендували себе під час викладання іноземних мов для студентів різних спеціальностей та програм навчання. При цьому сутність інтегративного підходу CLIL (Content and Language Integrated Learning), який був заснований в американській системі освіти, полягає у поєднанні мовного і фахового навчання в педагогічному процесі. Звідси цей підхід сприяє імплементації кращих зарубіжних дидактичних практик в освітню систему України й дозволяє ефективно його застосовувати у навчальному процесі для викладання різних дисциплін соціо-гуманітарного циклу для здобувачів вищої освіти нефілологічних спеціальностей.

Необхідно підкреслити, що на думку вітчизняної вченої І. Письменної, на сьогодні методичними принципами об'єднання навчальних предметів виступають: опора на знання з багатьох предметів;

взаємозв'язок у змісті окремих дисциплін; зближення однорідних дисциплін; розвиток загальних рис для ряду предметів. При цьому однією з показових форм міжпредметної інтеграції, на думку дослідниці, виступає така форма, як розробка нових форм занять (заняття з міжпредметними зв'язками, інтегроване заняття, бінарне заняття) тощо [1].

На нашу думку, чи не найбільш доступною у виконанні та ефективною формою реалізації інтегративного викладання є розробка індивідуальної роботи для здобувачів вищої освіти нефілологічних спеціальностей. Вона має органічно поєднувати міжпредметні зв'язки різних соціо-гуманітарних дисциплін спеціальності «Економічна журналістика» й бути організованою викладачем згідно з принципів науковості, доступності, логічності, універсальності та системного підходу, спрямованою на розвиток у студентів різних теоретико-прикладних навичок, що сприятиме зростанню мотивації до навчання у здобувачів вищої освіти загалом.

Розглянемо детальніше розглянемо приклад викладання дисципліни «Соціологія» для здобувачів журналістського фаху на засадах інтегративного підходу з метою підвищення якості освіти, зростання результативності вивчення іноземної мови в межах навчального процесу. В цьому контексті індивідуальна робота в межах вище означеної дисципліни має містити навчальні теми, які сприятимуть формуванню міждисциплінарних зв'язків у студентів бакалаврського рівня навчання та розвитку іншомовної комунікативної компетенції. Таким чином, засадничою умовою формування міждисциплінарних зв'язків в індивідуальній роботі з дисципліни «Соціологія» виступають такі обов'язкові дисципліни у навчальному плані здобувачів спеціальності «Журналістика», освітньо-професійної програми «Економічна журналістика», як «Іноземна мова», «Соціоекономіка», «Соціологія», «Макроекономіка», «Бізнес-економіка», «Соціоекономічна журналістика: медіапрактикум», «Економічна журналістика: медіапрактикум», «Сучасний медіатекст», «Сучасна медіа-проблематика», «Економічна медіаналітика», «Аналітико-публіцистичні дані» та вибіркових дисциплін: «Міжнародна економіка (англійською мовою)», «Іноземна мова для медіа професіоналів», «Сучасне українське суспільство: соціальний аналіз» [2].

Наочним прикладом ефективної організації індивідуальної роботи на засадах інтегрованого підходу може виступати індивідуальне завдання з дисципліни «Соціологія» для студентів спеціальності «Економічна журналістика» на тему: «Особливості вживання сталих виразів з англійської мови у висвітленні економіки України в умовах російсько-української війни в американській пресі». Основою для здійснення інтеграції тем навчальних дисциплін виступає робоча навчальна програма дисципліни «Соціологія», яка розроблена для студентів освітньо-професійної програми «Економічна журналістика», спеціальності «Журналістика» [3], таким чином проблематика соціологічної науки логічно пов'язується з тематичними розділами вище означених інтегрованих дисциплін.

Зауважимо, що метою індивідуальної роботи на засадах інтегрованого підходу виступає оволодіння сталими виразами з англійської мови (collocations), які визначають специфіку, характерні ознаки економіки як соціального інституту, її сутнісні характеристики та властивості, основні засади, принципи, перспективи функціонування у вітчизняному соціумі в умовах російсько-української війни 2022-2024 року на прикладі теоретичного аналізу особливостей їх вживання та перекладу у популярній щоденній американській пресі, зокрема, «The New York Times» та «The Washington Post».

Завданнями індивідуальної роботи на засадах міжпредметних зв'язків виступають:

- формування навичок системного підходу у дослідженні соціально-економічних явищ та процесів;
- розвиток академічного світогляду, творчого й критичного мислення;
- навички пошукової роботи та організація наукового дослідження;
- коректно використовувати інформацію із англійськомовних наукових джерел та вміти працювати з фаховою англійськомовною літературою соціально-економічного, філологічного, журналістського профілю;
- збільшення у студентів обсягу активного й пасивного запасу лексико-граматичного компоненту з англійської мови;
- володіти інструментарієм медіакритики й ефективних журналістських стратегій висвітлення сучасних економічних проблем.

Підкреслимо, що в процесі виконання індивідуальної роботи на засадах інтегрованого підходу у здобувачів вищої освіти формується система загальних, фахових компетентностей та програмних результатів навчання згідно з вимогами освітньо-професійної програми «Економічна журналістика» на бакалаврському рівні навчання [4].

Звідси загальні компетентності, які здобувають студенти в процесі виконання індивідуальної роботи, є такими:

- здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях,

- здатність до пошуку та оброблення інформації з різних джерел;
- навички використання інформаційних та комунікаційних технологій;
- здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;
- здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства прав і свобод людини і громадянина в Україні;

- здатність спілкуватися державною мовою;

- здатність спілкуватися іноземною мовою;

В процесі виконання індивідуальної роботи студенти здобувають наступні *фахові компетентності*:

- здатність формувати інформаційний контент;

- здатність до впровадження безпечної медіадіяльності;

- здатність виявляти закономірності та особливості розвитку суб'єктів економічних відносин;

- розуміння механізмів та інструментів регулювання соціально-економічних відносин;

- здатність аналізувати й структурувати соціально-економічні, організаційні проблеми на макро-, мікрорівнях.

Програмні результати навчання є такими:

- застосовувати знання зі сфери предметної спеціалізації для створення інформаційного продукту для проведення інформаційної акції;

- виконувати пошук, оброблення та аналіз інформації з різних джерел;

- виокремлювати у виробничих ситуаціях факти, події, відомості, процеси, про які бракує знань, і розкривати способи та джерела здобування тих знань;

- оцінювати діяльність колег з точки зору зберігання та примноження суспільних і культурних цінностей і досягнень;

- вільно спілкуватися з професійних питань, включаючи усну, письмову та електронну комунікацію, українською мовою;

- вільно спілкуватися з професійних питань, включаючи усну, письмову та електронну комунікацію, іноземною мовою;

- генерувати інформаційний контент за заданою темою з використанням доступних, а також обов'язкових джерел інформації;

- використовувати необхідні знання й технології для виходу з кризових комунікаційних ситуацій на засадах толерантності, діалогу й співробітництва;

- усвідомлювати основні особливості сучасної світової та національної економіки, інституційної структури, напрямів соціальної, економічної та зовнішньоекономічної політики держави;

- здійснювати управління економічними процесами та соціальним розвитком у сфері медіабізнесу шляхом дослідження соціально-економічних проблем та розвитку пропозицій щодо їх вирішення [4].

Зауважимо, що для виконання даної індивідуальної роботи викладачу необхідно ознайомити здобувачів освіти з особливостями й труднощами перекладу фахової літератури з соціології [5; 6] та економіки й надати відповідні навчально-освітні матеріали для розуміння студентами специфіки й тенденцій соціально-економічного розвитку України в сучасних умовах загалом [7].

Висновки. На основі вище сформульованого можна стверджувати, що індивідуальна робота студентів, яка організована на засадах інтегрованого підходу, виступає ефективним інноваційним педагогічним інструментом для покращення якості освіти й підвищенню фахової англомовної комунікативної компетентності.

Інтегровані освітні технології сприяють розвитку у здобувачів вищої освіти нефілологічних спеціальностей розгалуженої системи загальних й фахових компетенцій та результатів навчання; критичного й креативного мислення, навичок використання системного підходу у дослідженні різних об'єктів, встановлення цілісних зв'язків між соціальними явищами та процесами, звідси формування цілісної наукової картини світу; також здійснюють активізацію науково-пошукової, навчально-пізнавальної діяльності на основі ефективного застосування здобувачами освіти методології міждисциплінарних досліджень й підвищують їх мотивацію до навчання в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Письменна І. І. Імплементція зарубіжного досвіду щодо використання принципів інтегрованого навчання у вищій школі / І. І. Письменна // Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія. – 2019. – № 1. – С. 169–175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduer_2019_1_22 (дата звернення: 15.04.2024).

2. Навчальний план освітньо-професійної програми «Економічна журналістика» ухвалений Вченою радою «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (протокол № 12 від 25.05.2023 р.) – Режим доступу до ресурсу: https://kneu.edu.ua/g-files/index.php?file=1lencFy6RHF_6DBc9StyMo9yGWvc96oUPW (дата звернення: 15.04.2024).
3. Робоча програма навчальної дисципліни: «Соціологія». 2022 рік. Освітньо-професійна програма: Економічна журналістика». URL: https://drive.google.com/drive/folders/1ChBVT3uLZHTXnnMkbU_QlSuqP8_krdzyG (дата звернення: 15.04.2024).
4. Освітньо-професійна програма «Економічна журналістика» (затверджена Вченою радою «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» протокол № 9 від 29.04.2021 р.). URL: https://kneu.edu.ua/ua/kaf_fupstap/Cociologij/ksoc_OP_bak/ksoc_OP_egbak/776767/ (дата звернення: 15.04.2024).
5. Artemenko S. The main difficulties in the scientific translation of sociological concepts in teaching of the discipline of «Sociology» in English // Лінгвістичні та методологічні аспекти викладання іноземних мов професійного спрямування України: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції 29–30 березня 2023 р. / За заг. ред. О.М. Акмалдінової. Київ : НАУ, 2023. С. 11–12.
6. Артеменко С. Б. Специфіка перекладу міжмовних омонімів у англomовній фаховій літературі з соціології. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XLII-ої Міжнародної науково-практичної конференції* (с. 291–293). 7 березня, 2024, Мілан, Італія: ВАДНД.
7. Чалюк Ю. О. Глобальні соціально-економічні наслідки російсько-української війни. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-54> (дата звернення: 15.04.2024).

S. Artemenko. Features of organization of the individual work on the foundations of an integrated approach in higher school (on the example of teaching the discipline “Sociology” for students of the specialty “Economic Journalism”). – Article.

Summary. The article examines the peculiarities of teaching the discipline «Sociology» on the basis of creating interdisciplinary connections for students of the specialty «Economic journalism» on the example of elaborating an individual work to form a foreign-language communicative competence.

Key words: subject-language integrated training, foreign-language communicative competence, individual work, teaching the discipline «Sociology».

М. В. Богуславський
аспірант, асистент кафедри Дизайну та основ архітектури
Національний університет «Львівська політехніка»
м. Львів, Україна

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ УВАГИ КОРИСТУВАЧІВ У МУЛЬТИМЕДІЙНОМУ ДИЗАЙНІ

Анотація. У зв'язку із збільшенням конкуренції у сфері мультимедійного дизайну виникає необхідність вдосконалення знань про увагу та методів її конструювання при розробці дизайнерської програми для тих чи інших мультимедійних платформ.

Ключові слова: вміст, увага, залучення, інтерфейс, дизайн, мультимедіа.

Мета статті: виявити особливості концентрування уваги користувачами мультимедійних інтерфейсів та способи її моделювання для тривалого залучення у те чи інше імерсивне середовище. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні авторського методу селективного диференціювання. Наукова новизна полягає в уточненні знань закономірності утримання уваги користувачів тих чи інших мультимедійних платформ, залежно від їх дизайну та наповнення. Висновки. В процесі дослідження теми було розроблено авторський метод дослідження концентрації уваги користувачами мультимедієзованих інтерфейсів, який було названо методом селективного диференціювання. Його зміст пов'язаний із вивченням мотивацій користувачів комп'ютерних ігор призначених для молодшого віку, залишатись в межах певного інтерфейсного поля одного дизайнерського рішення. Застосування цього методу дало можливість окреслити рефлексію щодо феномену "втому уваги", під якою розуміється втома від її напруженої концентрації. Передбачувано, це відбувається внаслідок використання насичених дизайнерських вирішень, котрі сприймаються як засоби залучення уваги, але можуть поступово стати причиною її відвернення. З огляду на це, встановлено, що для успішної залученості та утримання взаємодії користувача в межах одного дизайнерського вирішення інтерфейсу, варто розробляти мультимедійний вміст так, щоб зусилля спрямовані на зосередження уваги періодично коливались від більш інтенсивних до менш інтенсивних. У практичному плані це може проявлятися в ранжуванні аудіо-візуального контенту від складнішого до простішого. Прикладами останнього можуть бути, верстви наївного мистецтва, дитячих малюнків, схематичних зображень тощо.

Актуальність теми пов'язана із зростаючою конкуренцією у сфері мультимедійного дизайну і необхідністю пошуків нових науково обґрунтованих методів забезпечення тривалої присутності користувачів в межах одного інтерфейсного рішення. Відтак виникає необхідність вдосконалення знань про увагу та методів її конструювання при розробці дизайнерської програми для тих чи інших мультимедійних платформ. Додатковим фактором, який актуалізує вагу проблематики уваги, у даному контексті, є явища інформаційної сингулярності, котра значною мірою сприяє розсіянню залученості та відчуття фрустрації. В зв'язку із цим напрямок конструювання шляху уваги під час виконання проектів дизайну мультимедійних платформ може стати окремим міждисциплінарним напрямком із залученням когнітивістики та психології.

Аналіз джерел, який був проведений у рамках даної роботи, свідчить про те, що феномен уваги як такий, має досить розвинену наукову рефлексію, та є предметом багатьох праць різного рівня. Тим не менше тематика моделювання руху уваги засобами мультимедійного дизайну є відносно новим напрямком, який набув достатньої дискурсивної ваги. Базовою основою тут служать дослідження, котрі сконцентровані на увазі як антропологічному феномені. Наприклад роботи Б. Шола «Об'єкт та увага» [1], Б. Хомела, К. Чепмена та інших «Ніхто не знає що таке увага» [2], С. Ватзла «Природа уваги» [3] в якій автор розглядає проблему одиниці виміру уваги, В. Салівана та Д. Лі «Природа та увага» [4], С. Серрано та Н. Сміта «Чи можна інтерпретувати увагу» [5], Е. Ангелопулуса та А. Діаса «Працююча пам'ять, увага та їх взаємозв'язок: Теоретичний огляд» [6].

Більший інтерес в рамках тематики даної статті являють собою роботи, котрі пов'язують увагу з візуальними і аудіо ефектами і образами. До них належать роботи М. Турато В. Мацца, К. Умільта

«Перехресна об'єктна увага: вплив слухових об'єктів на візуальну обробку», де розкривається тема залежності уваги до візуальних образів від їх звукового супроводження [7], С. Хе, П. Каванага та Дж. Інтрилігатор «Роздільна здатність уваги», в якій вивчається фільтрування інформації, котра усвідомлюється та звертає на себе увагу [8], К. Сакаї та Ю. Міяшіта «Візуальні образи: взаємодія між відновленням пам'яті та фокусною увагою», в якій наводяться поняття «вікна уваги», «візуальної цілі» та «ментального зображення» [9]. У роботі Дж. Байнтон «Увага і зорове сприйняття» робиться спроба надати наукове обґрунтування різні режими роботи уваги, під час яких сприймається один або кілька об'єктів [10].

Метою статті є виявлення особливостей концентруваці уваги користувачами мультимедійних інтерфейсів та способи її моделювання для тривалого залучення у те чи інше імерсивне середовище.

Виклад основного матеріалу. Стратегія формування творчих підходів у сфері мультимедійного дизайну знаходиться під сильним впливом феномену інформаційної сингулярності, котра, значною мірою, змінює поведінку людини в цифровізованому оточенні. Виникнення різних пропозицій реальностей, та поява конкуренції між ними є також продовженням специфічних економічних стосунків, які формуються у кіберпросторі. Відтак, одним із головних пріоритетів мультимедійного дизайну є забезпечення якомога довшого перебування користувача у межах однієї інтерфейсної рамки, що дає змоги продавати товари та послуги, а також формувати відповідні уявлення про стиль життя. Прикладом таких комплексних мультимедійних платформ можуть бути метавесвітні середовища масштабу міста [11], які, також можуть генеруватись на основі сучасних теоретичних уявлень про урбаністичну морфологію [12]. В зв'язку із цим особливою цінністю набуває категорія уваги, з якою пов'язана поведінкова модель відвідувача імерсивного середовища, а вона, у свою чергу знаходиться у прямому зв'язку із особливостями дизайнерського рішення [13]

Перспективним напрямком розвитку віртуального середовищного дизайну є моделювання шляху уваги користувача, яке оперте на науково обґрунтовані знання і експериментальне підтвердження. Це дасть змогу оперти дизайнерське проектування на надійну емпіричну основу, а також дасть дискурсивний інструментарій для обґрунтування тих чи інших вирішень. В цьому контексті питання уваги пов'язане як із механізмом її концентрації так і розконцентрації. Якщо у актуальному дискурсі перший має певну рефлексивну базу, то щодо другого залишається багато не визначених проблем і сама постановка питання про розконцентрацію уваги є проблематизованою. Тому важливим напрямком подальших досліджень є явище «втоми уваги» [14] вивчення якого, ймовірно, дозволить краще вивчити та концептуалізувати механізми конструювання шляху уваги у мультимедійному дизайні. До найважливіших завдань тут можна віднести: а) конституювання поняття «втоми уваги», як частини професійного дискурсу, що також включає в себе розуміння процесів, котрі ведуть до втрати елементами інтерфейсу привабливих якостей; б) виявлення тих властивостей об'єкту переорієнтації які відрізняють його від попереднього що призвів до втоми; в) виявлення ймовірних закономірностей у їх візуальних та змістових характеристиках.

З метою розв'язання цих завдань було розроблено власний метод, котрий означено як метод селективного диференціювання. Він полягає у вивченні вибору користувачів комп'ютерних ігор для цільової аудиторії молодшого віку, котрі довгий період часу перебувають в межах однієї дизайн-концепції для мультимедійної платформи. З практичної точки зору, цей метод полягав у аналізі поведінки двадцяти п'яти дітей, які довший час користувались ігровими платформами режиму «від першої особи» протягом більше однієї години на день. Остання умова була взята з огляду на те, що вона свідчить про успішну початкову адаптацію та достатній рівень залучення, а тому дана сукупність факторів відповідає умовам виникнення «втоми уваги» і пошуку альтернативи формату імерсивного залучення.

Разом із тим, було взято до уваги той факт, що час залучення, значною мірою може залежати від індивідуальних рис, і триває від кількох днів до кількох тижнів. До тривалішого залучення схильні діти інтравертного типу, а діти з екстравертним типом характеру більш схильні до мінливості уваги. . Необхідно також враховувати, і специфіку залученості, котра впливає з різниці поведінки та уваги котра пов'язана з індивідуальним та груповим типом залученості в ігри.

Отримані результати вивчення показують, що спосіб вибору альтернативи має значний вплив на висновки, зокрема наявні закономірності, що стосуються явища «втоми уваги». Особливу увагу слід звернути на складність гри. Дослідження свідчить, що тривале занурення у складну гру викликає не стільки «втому уваги», скільки «функціональну» втому від постійного використання складної навігаційної системи та високо розвиненого візуально-інтерактивного змісту. Тому пошук альтернативи включає у себе перехід до простіших взаємодійних структур, які, залишаючи гру в той же спосіб, полегшують взаємодію користувача.

Отже, можна зробити висновок, що «втома уваги» може також трактуватися як втома від надмірної концентрації. Щоб успішно залучати користувача і підтримувати його зацікавленість у рамках одного інтерфейсу, важливо змінювати мультимедійне наповнення таким чином, щоб рівень зусиль, необхідних для концентрації уваги, варіювався з часом від великого до меншого. Практично це може виражатися у зміні аудіо-візуального змісту від складного до простого, наприклад, у формі наївного мистецтва, дитячих малюнків, схематичних зображень і т. д.

Якщо згідно задуму може виникнути взаємодія тривалого і однотипного характеру, наприклад, при розробці інтерфейсів текстових редакторів, можна розглянути два альтернативних підходи до навігації. Один – з використанням традиційної системи піктограм і підписів, інший – з розширеними піктограмами та використанням штучного інтелекту для детальнішого оброблення матеріалу, такого як виділення пропозицій заміни фрагментів тексту, попередження про автоплагіат, форматування відповідно до вимог тощо. Однак застосування цього принципу в інших мультимедійних форматах вимагає додаткового вивчення та дизайнерського впровадження.

Висновки. 1) Окреслено коло найважливіших завдань напрямку конструювання шляху уваги у мультимедійному дизайні серед яких: а) конституювання поняття «втоми уваги», як частини професійного дискурсу, що також включає в себе розуміння процесів, котрі ведуть до втрати елементами інтерфейсу привабливих якостей. б) виявлення тих властивостей об'єкту переорієнтації які відрізняють його від попереднього що призвів до втоми, в) виявлення ймовірних закономірностей у їх візуальних та змістових характеристиках.

2) Розроблено спеціальний метод, який названо методом селективного диференціювання. Його суть полягає у вивченні того, як користувачі комп'ютерних ігор для дітей тривалий час залишаються в межах одного інтерфейсу. Ми виявили, що «втома уваги» може бути результатом напруженої концентрації. Тому для залучення та утримання уваги користувачів рекомендується розробляти мультимедійний контент так, щоб рівень зусиль на концентрацію періодично змінювався від великого до меншого. Це може виявитися в зміні аудіо-візуального наповнення, наприклад, використання наївного мистецтва, дитячих малюнків, схематичних зображень і т. д.

ЛІТЕРАТУРА

1. Scholl, B. J. Objects and attention: The state of the art. *Cognition*. 2001. Vol. 80(1–2), P. 1–46.
2. Hommel, B., Chapman, C. S., Cisek, P., Neyedli, H. F., Song, J. H., & Welsh, T. N. No one knows what attention is. *Attention, Perception, & Psychophysics*. 2019. 81, 2288–2303.
3. Watzl, S. The Nature of Attention. *Philosophy Compass*, 2011. 6(11), pp. 842–853. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2011.00433.x>.
4. Sullivan, W. C., & Li, D. Nature and attention. *Nature and psychology: Biological, cognitive, developmental, and social pathways to well-being*, 2021. P. 7–30.
5. Serrano, S. and Smith, N. A. Is Attention Interpretable? *arXiv (Cornell University)*. 2019. doi:<https://doi.org/10.48550/arxiv.1906.03731>
6. Angelopoulou, E., & Drigas, A. Working memory, attention and their relationship: A theoretical overview. *Research, Society and Development*, 2021. 10(5), e46410515288-e46410515288.
7. Turatto, M., Mazza, V. and Umiltà, C. Crossmodal object-based attention: Auditory objects affect visual processing. *Cognition*, 2005. 96(2), pp.B55–B64. doi:<https://doi.org/10.1016/j.cognition.2004.12.001>.
8. He, S., Cavanagh, P. and Intriligator, J. Attentional resolution, *Trends in Cognitive Sciences*, 1997. 1(3), pp. 115–121. doi:[https://doi.org/10.1016/s1364-6613\(97\)89058-4](https://doi.org/10.1016/s1364-6613(97)89058-4).
9. Sakai, K., & Miyashita, Y. Visual imagery: an interaction between memory retrieval and focal attention. *Trends Neurosci*, 1994. 17(7), 287–289.
10. Boynton, G. M. Attention and visual perception. *Current opinion in neurobiology*, 2005. 15(4), 465–469.
11. Франків Р. Простір присутності у проєктах метавесвітної нерухомості. Архітектурний та мистецький аспекти. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Архітектура". 2023. № 5 (1). – С. 204–208.
12. Idak Y. Establishment and development of morphology as a basic science and its potential in the theory of urban planning. *Architectural Studies*, 2021. 7 (2), p. 173–181. doi: <https://doi.org/10.23939/as2021.02.173>
13. Javadi, E., Gebauer, J. and Mahoney, J. The Impact of User Interface Design on Idea Integration in Electronic Brainstorming: An Attention-Based View. *Journal of the Association for Information Systems*, 2013. 14(1), pp. 1–21. doi:<https://doi.org/10.17705/1jais.00322>.
14. Lohse, K.R. and Sherwood, D.E. Defining the Focus of Attention: Effects of Attention on Perceived Exertion and Fatigue. *Frontiers in Psychology*, [online] 2011. 2. doi:<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2011.00332>.

M. Boguslavskyi. Some aspects of user attention modeling in multimedia design. – Article.

Summary. In connection with the increase in competition in the field of multimedia design, there is a need to improve knowledge about attention and methods of its construction when developing a design program for certain multimedia platforms.

Key words: content, attention, engagement, interface, design, multimedia.

А. П. Данилевич

*асистент кафедри етнології та краєзнавства
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА СТАНОВЛЕННЯ ПОГЛЯДІВ СТЕПАНА НОСА (ДО 195-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ НАРОДНОГО ЛІКАРЯ)

***Анотація.** Охарактеризовано інтелектуальне оточення етнографа, його спілкування з українськими громадськими діячами, письменниками, вченими-істориками та етнографами, які справили значний вплив на становлення поглядів та світогляду Степана Носа. Він підтримував тісні зв'язки з А. Метлинським, П. Кулішем, О. Лазаревським, Л. Глібовим, О. Марковичем, О. Коваленком, М. Білозерським, П. Житецьким, М. Симоновим, П. Чубинським, О. Кониським, М. Коваленком та ін. Особливою теплотою вирізняються стосунки С. Носа з П. Кулішем та М. Вовчком. Їх об'єднувала спільна любов до українського фольклору, усної народної творчості, української мови, народних традицій та звичаїв.*

***Ключові слова:** С. Ніс, оточення, культура, етнографія, народний лікар, фольклор, усна народні творчість.*

Ім'я українського етнографа, фольклориста, письменника, громадського діяча, народного лікаря Степана Даниловича Носа сьогодні стає відомим широкому загалу українців через значну увагу науковців – істориків, етнографів, літературознавців до його наукової спадщини, аналізу її проблематики, змістового насичення, реконструкції його життєвого та творчого шляху.

Історіографія вивчення наукового доробку Степана Носа пройшла понад 120-річний шлях розвитку: від перших згадок про етнографа ще за його життя та біографічних публікацій відразу після смерті С. Носа – до сучасних наукових праць різного жанру: енциклопедично-довідкових статей [7, с. 275; 12, с. 420; 13, с. 558; 24], аналітичних розвідок у періодиці та окремих виданнях [1; 5; 8; 25; 28], виступах на конференціях і читаннях [3; 4; 11], окремих фрагментах у загальноісторичних дослідженнях з історії розвитку вітчизняної етнокультурної традиції та українського фольклору [15; 22; 23], спеціальних медичних часописах [9; 10] тощо.

Вважаємо за доцільне усю історіографію вивчення життєвого шляху та творчості С. Д. Носа систематизувати за трьома періодами: перший – 1850–1917 рр.; другий – 1918 – кін. 1980-х рр.; третій – поч. 1990-х рр. – до сьогодні. Хронологічні межі першого періоду охоплюють дорадянську історіографію; другий обмежується усім радянським періодом; третій період припадає на добу незалежності України, який відрізняється найбільш активною увагою дослідників до постаті Степана Носа.

Зазначимо, що за життя С. Носа про нього не було розлогих наукових аналітичних розвідок, проте час від часу в журнальній та газетній періодиці з'являлися короткі згадки про етнографа.

Важливу роль у становленні Степана Носа як фольклориста, етнографа, народознавця, лікаря та письменника відіграло наукове оточення, спілкування з українською письменницькою елітою, громадськими діячами, щирими патріотами – українцями, серед яких було чимало однодумців, порадників і друзів.

Відомо, що з студентських років С. Ніс збирав усну народну творчість, був залюблений в українську пісню і проніс це крізь усе життя. На ґрунті захоплення українською старовиною він у різні роки підтримував тісні зв'язки з А. Метлинським, П. Кулішем, О. Лазаревським, Л. Глібовим, О. Марковичем, О. Коваленком, П. Чубинським, О. Кониським, М. Коваленком та багатьма іншими науковцями, етнографами, фольклористами, громадськими діячами, редакторами періодичних видань.

Їхні стосунки справляли потужний взаємовплив на розвиток інтелектуального рівня всіх учасників, становлення наукових та світоглядних орієнтирів, обрання життєвих позицій тощо. Не всі їхні ідеї і погляди витримали перевірку часом, проте ми можемо прослідкувати їхню еволюцію, вплив окремих історичних подій на їх зміну або інтерпретацію.

Довголітня дружба поєднувала С. Носа з П. Кулішем. Вони познайомилися у червні 1860 р., коли П. Куліш був у Чернігові, зустрівся з С. Д. Носом і був захоплений цією людиною: «Дуже приємна

людина – Ніс... Це ім'я буде в нас безсмертне. Це така людина, якої й історик, і поет найбільше потребують. Між народом він свій, без найменшої натягненості. Супроти його я вже джентельмен, тобто відрізаний від народу недостатністю народного виховання. Він учиться в народу, і чудесно вчиться. Вищого за нього немає етнографа» [30, с. 22–23; 21, с. 97–98] – це була найвища похвала. Залишилося багаторічне листування П. Куліша з С. Носом, що підтверджує, що вони завжди зберігали дружні стосунки. Відомо, що у листі від 2 жовтня 1890 р. П. Куліш звернувся до С. Носа як професійного лікаря з проханням надіслати йому народний рецепт «запорозької припарки» від сухого кашлю [27, с. 21–22], оскільки вірив у цілющі властивості народних ліків.

Добрим ставленням до П. Куліша відповідав і С. Д. Ніс. У спогадах українського поета Мусія Кононенка, з яким товаришував С. Ніс, знаходимо згадку про оцінку особи П. Куліша С. Носом, висловлену орієнтовно у 1886–1887 р.: «Єдиний у нас великий знавець народної української мови – Куліш. Правда він і мене вважає тямущим в народній словесності, та я, бачте, не наловчусь, Ви б сказали, не упражняюсь в цьому ділі і не пишу стільки, як Куліш» [15, с. 30]. Досліджуючи творчість С. Д. Носа, привертає увагу його листування з П. Кулішем за 1860–1892 рр., яке опубліковане у «Киевской старине» з подачі М. Чалого, який повідомляє про те, що Степан Ніс відомий як знавець українського фольклору, що він ще з студентської лави збирав народні думи, пісні і сам їх виконував «сильним баритоном» [27, с. 8].

У підбірці листів є 19 кореспонденцій, серед яких 3 телеграми П. Куліша до С. Носа. Їхній текст свідчить про тепле ставлення П. Куліша до етнографа. Він звертається до нього «Коханий приятелю», «Пане отамане курінний», «Високоповажний земляче», «Жива душе», «Любий земляченку Носе-Доброносе», «Дорогий мій басолюбнику й танцюристу», «Коханий чумаче», «Голубе мій буркотливий», «Любий Буй-Туре неВсеволоде» та багато ін., причому у зверненнях не повторюється.

У листах обговорюється чимало життєвих питань, проблем видавничої справи, наукових тем, зокрема йдеться про підготовку до друку історії русько-української літератури львівського професора О. М. Огоновського. Побіжно П. Куліш просить С. Носа «скомпонувати й власну автобіографію» [27, с. 17].

Останні листи П. Куліша датуються початком 1895 р.; автор листа розповідає С. Носу про свою роботу з перекладу Біблії, зазначає, що до кінця 1895 р. планує повністю закінчити переклад [27, с. 28]. Безперечно, спілкування з Пантелеймоном Кулішем відіграло вирішальну роль і значною мірою вплинуло на наукове і творче життя С. Носа. Українська народна творчість стала для етнографа джерелом вивчення старовини, давньої історії, легенд, поезії, мови. У першому опублікованому листі Куліша до Носа від 15 липня 1860 р., Пантелеймон Олелькович пише: «Чув я через люде, що Ви, пане курінний, написали про чумаків, та й дуже гарно. То прошу ж Вас – присилайте скоріше в «Основу...» [27, с. 8], а після виходу його книги «У всякого народа своя природа (Путешествие к родному пепелищу)» [17] писав у листі від 13 червня цього ж року: «Книжечку Вашу про те, що в кожного народа своя природа, читали ми з великою вподобою. Таким, як Ви, мусить бути врач, коли хоче бути знахарем...» [27, с. 15].

А у 1890 р. у листі П. Куліш пише: «поновлюю обіцянку мою – зредагувати ваші стіхотвори, як вернусь на битий культурний шлях. Перепущу їх через віялку, не жаліючи праці й часу...» [27, с. 20].

Щира дружба поєднувала С. Д. Носа із громадським діячем, педагогом, письменником, публіцистом, ученим – шевченкознавцем Олександром Яковичем Кониським (1836–1900). Залишилися листи С. Носа до О. Кониського, підготовлені до друку М. Возняком, що яскраво демонструють їхні стосунки і спільні інтереси [16, арк. 72–76].

Коли 13 лютого 1873 р. у місті Києві в приміщенні Державного банку відбулося офіційне відкриття Південно-західного відділу Російського Географічного товариства, до його складу від Чернігівської губернії увійшов і С. Д. Ніс [14, с. 411]. Це дало йому змогу близько познайомитися із В. В. Тарновським, Л. О. Милорадовичем, О. І. Ханенком, О. М. Лазаревським та ін. діячами та науковцями. За роки своєї діяльності Відділ перетворився на потужний науково-дослідний центр, у якому вивчалися етнографічні, фольклорні, культурні особливості життя українського народу. Так, етнографічним та фольклорним напрямом займалися І. Новицький, М. Левченко, М. Вербицький і М. Юзефович, з якими С. Ніс мав досить дружні відносини. Степан Данилович гостював у Юзефовича, де познайомився із І. С. Аксаковим, який вивчав у той час українські ярмарки. Про цю зустріч С. Д. Ніс написав у своїх спогадах; він згадав про те, як у М. В. Юзефовича в присутності І. С. Аксакова він виконував «різні малоросійські пісні, щоб ознайомити іменитого гостя з їхніми наспівами. Це настільки вразило присутніх, серед яких був і відомий багатий місцевий землевласник М. А. Рігельман, що А. Метлинський разом із останнім висунули бажання видати з нотами українські пісні, задля чого запросили чеха Голі для покладення їх на ноти, які і були передані їм, всього здається 200» [26, с. 512].

Л. В. Мохір, досліджуючи діяльність Південно-західного відділу Російського Географічного товариства зазначає, що для опрацювання записів С. Д. Носа у Відділі була організована спеціальна комісія, до якої входили В. Антонович, Ф. Вовк, М. Драгоманов, Я. Новицький, В. Беренштам та ін. етнографи та фольклористи, які систематизували пісні за змістом (напр. Ф. Вовк і Я. Новицький досліджували родинні пісні; В. Антонович – політичні; М. Драгоманов і В. Беренштам – мистецтво і навчання) [14, с. 412–413].

Багато пісень і розвідок С. Д. Носа потрапили до В.П. Науменка, дійсного члена Відділу. Загалом, саме молодші учасники Південно-західного відділу Російського Географічного товариства – П. Чубинський, М. Драгоманов, С. Ніс і О. Кониський – задавали тон і тримали працездатність цієї установи. На жаль, тільки 3,5 роки проіснувала ця інституція, а після Емського указу (інколи наз. «Закон Юзефовича»), вона припинила своє існування.

З Олександром Кониським С. Носа також єднали наукові інтереси та дружні стосунки, про що яскраво свідчить їхнє листування. У ж. «Україна» за 1927 р. було опубліковано 6 листів С. Носа до О. Кониського за період від 28 листопада 1861 р. (перший лист) до 14 квітня 1863 р. (шостий лист) [2]. В них йдеться про відкриття недільної школи, на яку слід зібрати гроші; про підготовку О. Марковичем до друку приказок і прислів'їв; про пожертвування на купівлю українськомовних книжок; про «Чернігівський листок», який видавав Л.Глібов; про плани заснувати Чернігівське історичне товариство [2, с. 120–121]. У вересні 1862 р. він пише, що «Основа» «кашляє», тобто близько її закриття, а у листі від 14 квітня 1863 р. йдеться про повісті Квітки-Основ'яненка, про постановку (з партитурою) Наталки-Полтавки тощо. Підпис: «Щирий земляк доброхітний Стецик» [2, с. 124].

Як і С. Ніс, О. Кониський друкувався у ж. «Основа», в якому виступав під псевдонімом «Переходовець». Проблематика його праць подібна до тем, які хвилювали Носа: здобуття освіти рідною мовою, відкриття недільних шкіл, підготовка підручників з історії та географії.

Щирі симпатії єднали С. Носа з Марком Вовчком. Майже однолітки (Марія Вілінська була на 4 роки молодша), вони обидва вивчали і записували український фольклор, усну народну творчість, народну мову та звичаї. З С. Д. Носом Марко Вовчок познайомилася у 1851 р., коли вперше відвідала Київ. В одному з листів до свого чоловіка – Опанаса Марковича, який на початку 1860-х років жив у Чернігові, Марко Вовчок писала: «Що робить Ніс?... Поклонись від мене цьому славному чоловіку Носу. Чи не варить він меду, як колись у Києві?». Постійно передавав вітання письменниці через О. Марковича та І. Дорошенка і С. Д. Ніс [6, с. 13]. Марко Вовчок була захоплена співом Степана Носа, знання ним незліченної кількості українських народних пісень, прислів'їв, говірок, казок, легенд, народних прикмет тощо.

Багаторічний дослідник творчості Степана Носа журналіст Іван Дудко пише, що С. Ніс розповсюджував на Чернігівщині і Полтавщині книги – метелики з творами М. Вовчка, зокрема і книжечку «Народні оповідання», яка побачила світ у грудні 1857 р. До неї увійшли оповідання «Козачка», «Сестра», «Сон», «Свекруха» та ін., які у 1858–1859 р. були перекладені на російську мову і надруковані у журналі «Русский вестник». Всі ці оповідання не просто високо цінував С. Д. Ніс, а й багато в чому наслідував манеру письма та літературного стилю М. Вовчка, проте не копіював їх, а зберігав власну особливість викладення матеріалу, використання у творах народних говірок, прислів'їв, побутових прикмет, які Степан Ніс чудово знав і які супроводжують усі праці етнографа.

Іван Дудко пише, що спільні фольклористичні риси творчості Марка Вовчка та Степана Носа одразу ж помітила тодішня критика. Так, московська газета «День» в № 23 за 1862 р. підкреслювала, що слідом за Марком Вовчком пішли Ганна Барвінок, М. Номис (М. Т. Симонов), Степан Ніс та інші [6, с. 13].

Принагідно слід констатувати, що якщо М. Вовчок використовувала фольклорний матеріал для написання художніх творів, то С. Д. Ніс застосовував українсько-фольклорну спадщину при підготовці праць з медицини та лікарської справи, традиційної національної кухні, рецептури народних страв та технології їх приготування.

Однорумцями С. Носа у справі збирання фольклору були М. Білозерський (1833–1896), О. Маркович (1822–1867), М. Номис (1823–1901) та ін. етнографи. Псевдонім М.Номис належав українському фольклористу, етнографу, письменнику і педагогу Матвію Терентійовичу Симонову. Він друкувався в «Основі», закінчив із срібною медаллю I відділення (словесне) філософського факультету Київського університету св. Володимира (1847), отримав ступінь кандидата (1848). Викладав у Ніжинській, Немирівській гімназіях, був урядовцем у Санкт-Петербурзі, з 1873 р. – директор гімназії у Лубнах, згодом мировий суддя. До його збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864 р.) С. Ніс також подав свій матеріал, який був опублікований.

Це був період відродження національних культур, їх взаємодії та взаємопроникнення. В першій половині – середині XIX ст. ці процеси проходять інтенсивно, що змінює духовне обличчя слов'янських

країн. І в особах С. Носа, П. Куліша та ін. діячів доби яскраво відображаються загальні тенденції з чітко вираженим фольклорним спрямуванням [30, с. 24].

На 1890-ті рр. припадає листування Степана Носа з багатьма громадськими діячами, фольклористами, письменницькою елітою та науковцями. Серед респондентів Олександр Васильович Шишацький – поет та етнограф, земляк Степана Носа. Збереглося три листи С. Д. Носа до О. В. Шишацького за 1857–1858 рр. [29], в яких йдеться про отримання книжок С. Носом, про підготовку друкування О. Бодяньським пісень, про видання О. Шишацьким нової книги «Українська квітка». Є у фондах ІР НБУВ і два листи С. Д. Носа до М. І. Костомарова (один за січень 1884 р. з Конотопа), другий з Люцина [20], в яких етнограф, вибачаясь за те, що потурбував М. Костомарова, просить його надіслати адресу, за якою буде виставка, на яку С. Д. Ніс хоче (на прохання майстринь-вишивальниць) надіслати українські вишиванки та інші художні вироби на зразок «вышитой рубахи по народному вкусу – женской». Він ділиться з Миколою Івановичем своїми нагальними справами, пише, що готує свої твори до друку, зокрема серед них нарис «Як качка плаває у пана на помості» [20, арк. 1]. У другому листі йдеться про мандрівку С. Д. Носа пароплавом по Дніпру, зустріч з друзями і знайомими у Києві, збір багатого етнографічного матеріалу, який він відправив М. К. Чалому. Принагідно він повідомляє М. Костомарова, що у М. К. Чалого вийшла друком монографія про Т. Шевченка. Він докладно аналізує зміст твору, пише, що у нього «Замечательная глава посвященная влиянию на Т. Шевченко Варвары Николаевны Репниной...» [20, арк. 1–2].

Також Степан Ніс пише, що у Чернігові він прочитав книгу про листування Л. Барановича з духовними особами та гетьманами (у перекладі з польської мови), зазначає, що ці листи були віднайдені в бібліотеці семінарії м. Чернігова.

Наявний один лист С. Д. Носа до П. І. Житецького [19, арк. 1], в якому йдеться про «старовинний циганський документ...», з якого треба зняти копію. Зберігся і лист до О. С. Лашкевича, в якому етнограф повідомляє про те, що він надіслав в журнал «Киевская старина» для друку свою розвідку про Прилуцького полкового суддю [18]. Окрім атрибутованих листів є чимало до невідомих осіб, зокрема п'ять листів «Пану Оленьку» за підписом «Добро-Ніс», в яких також вирішуються проблеми про друкування праць.

Отже, дослідження життєвого шляху етнографа та визначення чинників, що вплинули на його світогляд дають підстави дійти наступних висновків: на всіх етапах життєдіяльності вчений збирав український народний фольклор, вивчав традиції та звичаї українського народу, опікувався збереженням пам'яток української культури.

Творча співпраця та дружні стосунки поєднували Степана Носа з багатьма істориками, етнографами, громадськими діячами, про що свідчить його листування з П. Кулішем, О. Кониським, П. Житецьким, М. Вовчком, М. Костомаровим та ін. відомими вченими – істориками, етнографами та фольклористами, яких об'єднала любов до української національної культури, бажання зберегти народні традиції для нащадків. Спілкування з ними, вирішення спільних питань, обговорення власних інтересів та творчих проєктів, безперечно, відіграло вирішальну роль у житті Степана Носа і впливало на становлення його світоглядних позицій, творчих планів, оціночних критеріїв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бріцина О.Ю. Фольклорно-етнографічна діяльність С.Д. Носа. *Народна творчість та етнографія*. 1980. № 1. С. 67–70.
2. Возняк М. З життя чернігівської громади в 1861-1863 рр. (Листи Леоніда Глібова й Степана Носа до Ол. Кониського). *Україна*. 1927. Кн. 6. С. 114–124.
3. Данилевич А.П. Архівні документи про етнографічну діяльність Степана Носа (1864–1911). *Чотирнадцять джерелознавчі читання, присвячені 170-річчю створення Київської археографічної комісії*. Київ, 2013. С. 93–96.
4. Данилевич А.П. Архівні документи про фольклорно-етнографічну діяльність Степана Носа. *П'ятнадцять джерелознавчі читання, присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки*. Київ, 2014. С. 75–77.
5. Данилевич А.П. Український етнограф і фольклорист С.Д. Ніс. *Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. К.: НПУ, 2002. Вип. XLIX (49). С. 224–230.
6. Дудко І. Збирач скарбів народних Степан Ніс. *Городня*, 2014. 36 с. (281).
7. Єкельчик С. Ніс Степан Данилович. *Малий словник історії України*. К.: Либідь, 1997. С. 275.
8. Засс Р. Незвичайної долі звичайна історія. *Дзвін*. 1991. № 12. С. 120–124.
9. Кіцера О. Славний чоловік Ніс. *Мистецтво лікування*. 2015. № 3–4. С. 73–74.
10. Кіцера О., Кіцера Р. Лікарі в житті Тараса Шевченка. *Жіночий лікар*. 2012. № 4. С. 63–66.

11. Клопот В. Внесок С.Д. Носа в національно-культурне життя Чернігівщини. *Матеріали науково-практичної конференції «Другі флорівські читання»*. Чернігів, 2011. С. 31–36.
12. Коваленко О.Б. Ніс Степан Данилович. *Енциклопедія історії України: У 10-ти тт. Т. 7: Мл-О.* – К.: Наукова думка, 2007. 784 с.
13. Кудрицький А.В. Носа С.Д. могила. *Чернігівщина. Енциклопедичний довідник*. К.: УРЕ, 1990. С. 558.
14. Мохір Л.В. Історико-краєзнавчі дослідження Південно-Західного відділу в Чернігівській губернії. *Сіверщина в історії України*. 2013. Вип. 6. С. 411–416.
15. Нахлік Є., Нахлік О. Пантелеймон Куліш між Параскою Глібовою і Горпитою Ніколаєвою: Біографічно-культурологічне дослідження; з додатком невідомого листування. Львів, 2009. 319 с.
16. Ніс С. Листи до О.Я. Кониського (1861 р.). Архів відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ф. 77. оп. I. Спр. 125. арк. 72–76.
17. Ніс. С.Д. У всякого народа своя природа. (Путешествие к родному пепелищу). – Чернигов: Тип. губерnsk. правления, 1888. – 31 с.
18. Нос С.Д. Лашкевичу О.С. листопада 17, 1889 р. з Чернігова в Київ. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Ф. III. Спр. 9559. 2 арк.
19. Нос С.Д. Житецькому Павлу Івановичу. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Ф. I. Спр. 48644. Письмо. 1 арк.
20. Нос С.Д. Костомарову Николаю Івановичу. Письмо из Люцина в [...]. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Ф. XXII. Спр. 231. 2 арк.
21. Петров В. Романи Куліша. *Вітчизна*. 1991. № 6. – С. 97–98. (324).
22. Побідаш І.Л. Видавнича діяльність Леоніда Глібова. *Поліграфія і видавнича справа*. 2002. № 39. С. 47–51.
23. Побідаш І.Л. Леонід Глібов – організатор та видавець газети «Чернігівський листок». *Наукові записки Інституту журналістики*. К. 2004. Т. 17. С. 55–60.
24. Середенко Г., Грищенко П. Степан Данилович Ніс: Рекомендаційний бібліографічний покажчик. Чернігів, 2000. 5 с.
25. Слобожаніна Н.П. Українознавча мозаїка С. Носа на сторінках «Киевской старины». *Література та культура Полісся*. 2010. Вип. 57. С. 257–261.
26. Страничка из моих воспоминаний (документы, известия и заметки). *Киевская старина*. 1893. Т. 41 № 6. Отд. II. С. 509–513.
27. Чалий М. Из писем П.А. Кулиша к С.Д.Носу (1860–1892). *Киевская старина*. 1899. Кн.4. С. 8–31.
28. Чибирак С. Етнографічна діяльність Степана Носа. *Етнічна історія народів Європи*. К., 2009. Вип. 29. С. 83–88.
29. Шишацький-Ілліч Олександр Васильович – поет, етнограф. 1854-1859. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Ф. 63. Спр. 96. Нос С.Д. Александрю Васильевичу. Письма. [1857]. Из с. Поноры, Черниговской губ. в [Чернигов]. 2 арк.; Спр. 97. Нос С.Д. Александрю Васильевичу. Письма. 24 марта 1858 г. Из с. Поноры, Черниговской губ. в [Чернигов]. 1 арк.; Спр. 98. Нос С.Д. Александрю Васильевичу. Письма. 4 ноября 1858 г. Из с. Поноры, Черниговской губ. в [Чернигов]. 1 арк.
30. Янковська Ж. Пантелеймон Куліш у спілкуванні з українськими фольклористами першої половини – середини ХІХ століття. *Вісник Львівського університету*. Серія філології. 2007. Вип. 41. С. 16–26.

A. Danylevych. The influence of the ukrainian intellectual on the formation of the views of Stepan Nos (on the occasion of the 195 th anniversary of the birth of the national doctor). – Article.

Summary. *The article describes the intellectual environment of the ethnographer, his communication with Ukrainian public figures, writers, historians and ethnographers who had a significant influence on the formation of Stepan Nos's views and worldview. He maintained close ties with A. Metynsky, P. Kulish, O. Lazarevsky, L. Hlibov, O. Markovych, O. Kovalenko, M. Bilozersky, P. Zhytetsky, M. Simonov, P. Chubynsky, O. Konysky, M. Kovalenko, and others. S. Nos's relations with P. Kulish and M. Vovchok are particularly warm. They were united by a common love of Ukrainian folklore, oral folk art, the Ukrainian language, folk traditions and customs.*

Key words: *S. Nis, environment, culture, ethnography, folk doctor, folklore, oral folk art.*

С. С. Єрмакова

доктор педагогічних наук, професор,
практичний психолог
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

О. С. Іванова

кандидат філософських наук, доцент
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВОЇ СТІЙКОСТІ

Анотація. У статті розглянуто особливість поняття «життєстійкість». Визначено психологічні особливості життєстійкості особистості; деталізовано, що їхня життєстійкість пов'язана з формуванням більш глибоких ціннісних орієнтацій, які пов'язані з реаліями сьогоденного життя; проаналізовано взаємозв'язок життєстійкості з особистісними цінностями та механізмами їх розвитку.

Ключові слова: життєстійкість, психологічні особливості життєстійкості, стресостійкість, копінг-стратегії, життєздатна поведінка, особистісні цінності, механізми розвитку особистості.

Постановка проблеми дослідження. У сучасному світі людині часто доводиться зіштовхуватися з несприятливими економічними, соціальними і міжособистісними обставинами, постійним психологічним та інформаційним тиском. У таких умовах особливо важливою стає здатність адаптуватися до умов середовища, які постійно змінюються, витримувати щоденні стреси, гнучко пристосовуватися до різноманітних викликів і загроз та підтримувати взаємодію з близькими і друзями. Тому подібні процеси стали об'єктом особливої уваги з боку психологів, соціологів, юристів, лікарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні теоретичні положення щодо життєстійкості як особистісного феномену викладено у працях С. Мадді, Д. Кошаба, С. Кобейси, К. Карвера, Н. Хаана, С. Хобфола, М. Мооса, Д. Кутейля, К. Петерсона, М. Селігмана та ін. Зокрема, життєстійкість трактують як інтегративну якість особистості, узгоджену із звичним рівнем активації психіки [1], особистий когнітивний стиль, який допомагає зберігати хороше самопочуття, працездатність і підтримувати внутрішній баланс навіть під час тривалого впливу стресових чинників [10], здатність людини до психологічної живучості та ефективної діяльності, пов'язану із успішним подоланням життєвих стресів [6], рівень спроможності особистості адаптуватися до стресових ситуацій, зберігаючи водночас внутрішню збалансованість та здатність до ефективної діяльності [8]. При цьому необхідно розмежовувати поняття «життєстійкість» (hardiness) і «життєздатність» (resilience), оскільки остання є швидше біологічним феноменом, однією з базових характеристик, яка забезпечує виживання у навколишньому середовищі [2].

Відтак, аналіз стану наукової розробки проблеми життєстійкості особистості показує, що її дослідження стають усе більш інтенсивними та різноспрямованими. Але проблема застосування системного і комплексного підходу до вивчення життєстійкості особистості як чинника збереження психічного здоров'я залишається ще не вирішеною і потребує узагальнень.

В загальноосвітній теорії психологічної науки не існує єдиного розуміння сутності поняття «життєстійкість». Немає єдності і в думках науковців щодо того, що таке «життєстійкість» – риса особистості чи властивість; здатність або особистісна змінна; установка або сукупність ціннісних установок; потенціал або ресурс. Однією зі специфічних форм прояву особистісного потенціалу в контексті, питання, що вивчається – є проблема подолання особистістю несприятливих умов її розвитку. Ці несприятливі умови можуть бути задані як генетичними особливостями, соматичними захворюваннями, так і зовнішніми несприятливими умовами.

Відтак, життєстійкість є інтегративним феноменом, пов'язаний із ресурсним потенціалом індивіда, особистісними якостями, моделями поведінки та когнітивними схемами, які найчастіше застосовують

у складних життєвих ситуаціях (копінг-стратегіями). А життєздатна поведінка передбачає активне подолання кризових ситуацій, мобілізацію сил, уникнення крайнощів, орієнтацію на збереження і заощадження власного здоров'я, особистісних ресурсів. Ця поведінка спрямована на особистісний розвиток у кризових ситуаціях.

Однак саме через складність та багатогранність життєстійкості, її включеність у різноманітні психологічні процеси, деякі аспекти цього феномену все ще залишаються недослідженими.

Мета дослідження полягає в теоретичному аналізі сучасних підходів до вивчення життєстійкості як психологічного явища.

Виклад основного матеріалу. З огляду на часті кризи та потрясіння, від яких потерпає сучасне суспільство, найбільша увага приділяється дослідженню життєстійкості в контексті протидії стресам, збереження фізичного та психологічного здоров'я.

Зокрема, Дж. Тот [11] називає високий рівень життєстійкості фактором, який значно зменшує вірогідність розвитку хвороб внаслідок тривалого впливу будь-яких стресових подій та життєвих труднощів. Вимірюючи когнітивну самооцінку страху, тривоги, а також окремих компонентів життєстійкості (залученості, контролю і прийняття ризику) впродовж іспитового тижня, вчена виявила, що низький рівень життєстійкості позитивно корелює із самоосудом та пасивними копінг-стратегіями (коли індивід вдається до регресивних механізмів психологічного захисту, спрямованих на зменшення емоційної напруги). І навпаки, високий рівень життєстійкості має тісний зв'язок із копінгом, націленим на проблему (активні шляхи подолання стресу) та соціальною підтримкою. Таким чином, формування життєстійкості водночас сприятиме покращенню засвоєння знань, зниженню тривожності та психологічної напруги.

Схожі дані було отримано і С. Джудкінсом [9] під час дослідження життєстійкості в середовищі медичних працівників. Високий рівень життєстійкості (особливо таких її компонентів, як залученість та прийняття ризику) пов'язаний із незначною особистісною тривожністю та копінг-стратегіями, націленими на проблему.

На противагу цьому, низький рівень життєстійкості позитивно корелює з високим рівнем тривожності та копінг-поведінкою, націленою на емоції. Відповідно до цього навчально-тренінгова робота, спрямована на формування та підвищення рівня життєстійкості, може включати вправи та рольові ігри, які допомагають виробити нові стратегії поведінки у проблемних ситуаціях, сприяють покращенню соціальної комунікації.

Також вивчають вплив життєстійкості на переживання посттравматичного синдрому та нервових розладів серед учасників активних бойових дій. Зокрема, С. Есколас, Б. Пітс та М. Сафер [5] виявили, що особи з високим рівнем життєстійкості легше справляються з різноманітними негативними наслідками подібної залученості – нічними жахами, порушеннями сну, тривожністю тощо, рідше страждають від наркотичної та алкогольної залежності, а також швидше одужують після травм. Водночас найбільше значення мають такі компоненти життєстійкості, як залученість та прийняття ризику, що доводить важливість соціальної взаємодії в роботі з подібними індивідами.

Д. Кранц та С. Мануск [7] стверджують, що особистості з високим рівнем життєстійкості є менш вразливими до хвороб, оскільки їх нейроендокринна, симпатична та парасимпатична система можуть витримати вищий рівень нервового збудження. Окрім того, вони здійснюють заходи, спрямовані на попередження захворювань (ведуть здоровий спосіб життя, стежать за власним раціоном, займаються спортом). Завдяки цьому навіть тривала протидія стресу не стане для подібних індивідів надмірно виснажливою. Подібні дані були підтверджені у працях Дж. Джеммота, С. Лоске, П. МакКой [6] та ін.

Дж. Альфред та П. Сміт [8] виявили, що кров'яний тиск у студентів із вищим рівнем життєстійкості був вищим, ніж у тих індивідів, які мали низькі показники життєстійкості. Це дозволяло їм почуватися краще, діяти більш продуктивно та демонструвати більшу фізичну та соціальну активність. Схожі результати були отримані і під час дослідження кадетів, проведеному С. Кобейсою – учасники, які мали високі показники життєстійкості, оцінювали бойову підготовку як менш складну і вважали, що спроможні впоратися з вимогами інструкторів, тоді як індивіди з низьким рівнем життєстійкості виявляли нездатність адекватно реагувати на ситуацію, швидше втомлювалися, неохоче брали участь у будь-яких заходах [10].

Визнання своїх реальних можливостей, прийняття реальності власної вразливості, суб'єктивна готовність до будь-яких зовнішніх змін, у тому числі й до того, що зміни можуть виявитися непередбачуваними, а збіг обставин – несприятливим, дозволяють морякам мінімізувати вплив піратського полону на їхнє фізичне і психічне здоров'я.

Хоча життєстійкість частіше розглядають у контексті протидії стресу та труднощам, її роль у комунікації є не менш важливою. Інколи усна самопрезентація стає неможливою через страх публічного виступу, що негативно впливає на соціальне та професійне буття особистості. Д. Іба [8] стверджує, що розвиток життєстійкості як індивідуальної здатності адаптуватися до подібних ситуацій підвищує стабільність та самоефективність особистості, допомагає виробити ефективні стратегії боротьби зі стресом та страхами, сприяє залученості в колективну діяльність та суспільні ініціативи.

Отже, високий рівень життєстійкості допоможе перетворити невротичну, руйнуючу тривогу перед публічним виступом на продуктивну, коли людина діятиме, а не уявлятиме власні вчинки та їх негативні наслідки. Водночас показник життєстійкості не є константою – вона здатна зростати внаслідок отриманого досвіду, що доводить ефективність та необхідність тренінгової роботи з цим психологічним феноменом.

Дж. Альфред [3] виявив, що у студентському середовищі життєстійкість є посередником між конформністю та психологічним благополуччям. Постійне наслідування норм поведінки, ustalених у соціальній групі, беззаперечно прийняття шаблонів може негативно вплинути на самопочуття індивіда, призвести до негативних переживань. Життєстійкість стає засобом адаптації до подібних викликів, знайти баланс між очікуваннями оточуючих та власними бажаннями, інтересами, схильностями. Зокрема, респонденти чоловічої статі з високим рівнем життєстійкості рідше схилилися до традиційно маскулітних моделей поведінки, надаючи перевагу індивідуальному пристосуванню до кожної проблеми, а також були більш схильні до позитивного сприймання ситуації невизначеності.

Дж. Кроссон [4] стверджує, що життєстійкість є важливою умовою протидії професійному вигоранню та стресу, допомагає проявляти високий рівень самоефективності, навички дієвої копінгповедінки, здібності до когнітивної самооцінки та контролю.

Крім того, цей психологічний феномен сприяє переживанню власної компетентності, розширює спектр можливої професійної діяльності, на яку індивід вважає себе здатним. Під час дослідження життєстійкості шкільних психологів учений виявив, що високий рівень життєстійкості є одним із чинників більш продуктивного виконання професійних обов'язків, допомагає спеціалістам нести консультативні, дорадчі, терапевтичні та лідерські функції в дитячому середовищі.

У праці А. Грінліфа [7] життєстійкість визначено як один із найбільш важливих чинників успішного переходу від навчання до побудови кар'єри, який забезпечує впевненість у власних силах, самоефективність, адекватну оцінку власних можливостей. Також цей особистісний феномен позитивно корелює із лідерськими якостями, ініціативністю та дисциплінованістю, активністю та енергійністю, креативністю. Тому високий рівень життєстійкості є надзвичайно сприятливим для осіб юнацького віку та молоді, запорукою самореалізації у професійній діяльності, оскільки він допомагає визначити свої сильні та слабкі боки й обрати місце роботи, керуючись цими знаннями. Окрім того, високий рівень особистісної життєстійкості сприяє активній позиції під час виконання професійної діяльності, мотивує людину до подальших досягнень та виявлення ініціативи.

Таким чином, особистісна життєстійкість тісно пов'язана із багатьма психологічними явищами та процесами, серед яких – копінг-стратегії, локус контролю, стресостійкість, оптимізм, самоефективність та самоорганізація. Вона є запорукою більш продуктивної адаптації до умов навколишнього середовища та протидії різноманітним потрясінням, кризам, стресам.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у результаті аналізу теоретичних підходів до вивчення життєстійкості в зарубіжній психологічній літературі було встановлено, що життєстійкість розглядають як важливу особистісну якість, яка визначає здатність людини до самозбереження та ефектної діяльності у процесі подолання життєвих перешкод (стресів, криз, несприятливих соціальних обставин) та збереження активної життєвої позиції.

Життєстійкість – інтегративний феномен, який корелює із особистісною тривожністю, психологічним благополуччям, оптимізмом, стратегіями подолання стресових ситуацій, локусом контролю тощо.

Окрім того, активно проаналізовано взаємозв'язок життєстійкості із самоефективністю, професійною самореалізацією, конформізмом, поведінкою, спрямованою на профілактику захворювань тощо. Водночас виявлення додаткових факторів, які можуть впливати на рівень життєстійкості особистості, все ще залишається актуальним. Зокрема, важливо вивчити взаємозв'язок життєстійкості та метакогнітивних процесів, дослідити чи впливає зміна стратегій метакогнітивного моніторингу на рівень життєстійкості особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнецова Л.М. Життєстійкість як фактор успішної самореалізації сучасної студентської молоді / Л.М. Кузнецова // *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Психологічні науки, 2014. Вип. 121. С. 182–187/
2. Маннапова К. Р. Життєстійкість в системі поняття життєздатності / К. Р. Маннапова // *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Психологія, 2012. Вип. 44(1). С. 143-150.
3. Alfred G. C. Masculinity, hardiness, and psychological well-being in male student veterans : extended abstract of candidate's thesis / G. C. Alfred. – Missouri. : 2011. – P. 87.
4. Crosson J. B. Moderating Effect of Psychological Hardiness on the Relationship Between Occupational Stress and Self-Efficacy Among Georgia School Psychologists : candidate's thesis. Minnesota. : 2015. P. 223.
5. Escolas S. M., Pitts B. L., Safer M. A., Bartone P. T. The Protective Value of Hardiness on Military Posttraumatic Stress Symptoms. *Military Psychology*. 2013. Vol. 25, No. 2. P. 116–123.
6. Florian V., Mikulincer M., Taubman O. Does hardiness contribute to mental-health during a stressful real-life situation : the roles of appraisal and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. Vol. 68, No. 4. P. 687–695.
7. Greenleaf A. T. Human agency, hardiness, and proactive personality : potential resources for emerging adults in the college-to-career transition : candidate's thesis / A. T. Greenleaf. Iowa. : 2011. P. 138.
8. Iba D. L. Hardiness and public speaking anxiety: problems and practices : extended abstract of candidate's thesis / D. L. Iba. Texas. : 2007. P. 84.
9. Judkins S. K. Hardiness, stress, and coping strategies among mid-level nurse managers: Implications for continuing higher education : candidate's thesis / S. K. Judkins. Texas : 2001. P. 143.
10. Kobasa S. C., Maddi S. R., Kahn S. Hardiness and health: a prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1982. Vol. 42, No. 1. P. 168–177.
11. Toth J. L. The relationships between hardiness and transformational coping processes : candidate's thesis / J. L. Toth. Alberta : 1983. P. 123.

S. Yermakova, O. Ivanova. Psychological and legal features of seamen's sustainability. – Article.

Summary. *The article examines the peculiarity of the concept of "sustainability". The psychological features of the vitality of the personality are determined; it is detailed that their sustainability is related to the formation of deeper value orientations that are related to the realities of today's life; the relationship between vitality and personal values and mechanisms of their development is analyzed.*

Key words: *vitality, psychological characteristics of vitality, stress resistance, coping strategies, viable behavior, personal values, mechanisms of personality development.*

І. О. Жуковська

*викладач-методист, викладач циклової комісії харчових технологій
ВСП «Фаховий коледж харчових технологій та підприємництва
Дніпровського державного технічного університету»
м. Кам'янське, Дніпровська область, Україна*

ПІДВИЩЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. *Стаття присвячена актуальній проблемі підвищення ефективності дистанційного навчання. Метою роботи є дослідження психолого-педагогічних прийомів підвищення навчальної мотивації здобувачів освіти під час дистанційного навчання. У статті розглядається роль педагога, який супроводжує процес дистанційного навчання, та специфіка взаємодії педагога зі здобувачами освіти за допомогою комп'ютерних технологій. Систематизовано основні деструктивні чинники, що знижують рівень навчальної мотивації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних освітніх технологій. Зазначається, що стимулювання педагогом навчальної мотивації здобувачів освіти детермінує їхню пізнавальну діяльність, пробуджує навчальну активність. Показується роль прямого і зворотного зв'язку у взаємодії педагога і здобувачів освіти за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Наводяться психолого-педагогічні прийоми підвищення навчальної мотивації, застосовні в умовах віртуального спілкування зі студентами. У висновку підкреслено важливість і необхідність професійного вдосконалення педагогів у сфері освоєння і застосування всіх ресурсів системи дистанційного навчання.*

Ключові слова: *дистанційне навчання, навчальна мотивація, прямий і зворотній зв'язок взаємодії, психолого-педагогічні прийоми.*

Існують десятки різних визначень поняття «дистанційне навчання». Від простого, типу: «Дистанційне навчання – це навчання на відстані з використанням інформаційних комп'ютерних технологій», до більш складних, які вказують на суттєві особливості процесу: «Дистанційне навчання – це форма навчання з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, які забезпечують інтерактивну взаємодію викладачів та студентів на різних етапах навчання і самостійну роботу з матеріалами інформаційної мережі» [1]. Дистанційне навчання широко використовується по всьому світу. У зв'язку з цим завданням цього дослідження є аналіз проблеми навчальної мотивації здобувачів освіти під час дистанційного навчання, а також пошук способів підвищення мотивації навчання за допомогою опосередкованого комп'ютерними технологіями педагогічного спілкування.

Система дистанційного навчання являє собою багатифункціональну, керовану, соціальну, цілісну, відкриту, педагогічну систему, що саморозвивається. Ефективність цієї системи навчання, як і традиційної системи освіти, тісно пов'язана з внутрішньо-особистісними особливостями здобувачів освіти, серед яких найважливіше місце посідає навчальна мотивація, яка детермінує діяльність здобувачів освіти та стимулює їхню навчальну активність.

Проблема мотивації є однією з ключових у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях, оскільки саме вона запускає, спрямовує і підтримує активність здобувачів освіти стосовно навчальної діяльності. Мотиви навчання прямо впливають на інтенсивність освітньої діяльності, а також на її регулярність. Освітні умови без внутрішньої активності самого суб'єкта навчальної діяльності є ситуація потенційна. Під час навчальної діяльності в мотиваційній сфері здобувача освіти виокремлюються мотиви, що включають ставлення до професії, навчальної діяльності, навчальних дисциплін і до освітнього процесу загалом.

Високий рівень навчальної мотивації може сприяти розвитку здібностей, що формуються і проявляються в навчальній діяльності. Крім цього, успішне досягнення навчальних цілей детерміновано наявністю стійкої навчальної мотивації, тому навчання можна розглядати як процес, зумовлений взаємодією зовнішніх і внутрішніх мотивів здобувача освіти.

Освітня діяльність є однією з найскладніших видів діяльності людини. Сучасна система освіти висуває як основну мету особистісний розвиток того, хто навчається, стимуляцію потреби в саморозвитку та самовдосконаленні. Застосування дистанційних освітніх технологій змінило загальноприйняте

розуміння ролі педагога й здобувача освіти: в умовах традиційної системи навчання спілкування педагога з тими хто навчається має безпосередній характер. До завдань педагога входить змістовна підготовка навчальної інформації, допоміжних матеріалів, нотаток і завдань, іншими словами, педагог управляє практично всіма сторонами навчання.

Дистанційне навчання, навпаки, не передбачає особистого контакту учасників освітнього процесу. Роль педагога має, скоріше, пасивний характер, тоді як здобувачі освіти беруть на себе активну роль. Комунікація педагога і тих хто навчається здійснюється за допомогою інформаційних технологій, здобувачі освіти самостійно визначають порядок вивчення матеріалу, обирають методи осмислення і засвоєння навчального матеріалу, регулюють швидкість і рівень складності виконуваних завдань. У ситуації відсутності актуальної взаємодії та постійного контролю з боку викладача здобувач освіти постає перед необхідністю істотної активізації свого власного потенціалу суб'єктності. Він має багато чого робити самостійно, без керівних і контролюючих впливів з боку викладача, поза контактом з ним.

У зв'язку з тим, що дистанційні освітні технології передбачають високий ступінь активності та самостійності тих, хто навчається, викладачам слід надати можливість здобувачам освіти прийняти цю нову роль і, за можливості, стимулювати їхній навчальний інтерес. Світові дослідження показують, що система дистанційного навчання може бути не тільки джерелом підвищеного інтересу здобувачів освіти до процесу навчання, а й чинником, що мотивує педагогів на освоєння і впровадження дистанційних технологій у навчальний процес. Методи дистанційного навчання надають педагогам нові можливості, принципово інші освітні інструменти та ресурси навчання.

У здобувачів освіти під час дистанційного навчання практично відсутня можливість безпосереднього спілкування з викладачем та іншими здобувачами освіти. При цьому дистанційні технології мають низку переваг:

- доступ до ширшого кола тих, хто навчається;
- можливість залучення зовнішніх фахівців, педагогів, які не мають можливості проводити заняття в режимі online;
- об'єднання в одному освітньому середовищі здобувачів освіти із різних соціальних, культурних і економічних груп;
- надання можливостей для навчання здобувачам освіти, які не можуть відвідувати освітній заклад;
- надання нових можливостей для навчання: організація веб-конференцій, обмін миттєвими повідомленнями, ведення блогів, обмін матеріалами;
- розвиток технологічного мислення та формування інформаційно-комунікативної компетентності здобувачів освіти [4].

Мотивація здобувачів освіти до освоєння та використання дистанційних освітніх технологій пов'язана з такими психолого-педагогічними чинниками: наявність здатності планувати та виділяти час на навчання, наявність власної стратегії навчання, здатність розуміти навчальний матеріал, організованість та самодисципліна, можливість взаємодіяти з іншими учасниками дистанційного навчання. Посилення кожного з перелічених чинників призводить до значного підвищення загальної мотивації здобувачів освіти до навчання, що допомагає їм успішно здійснювати навчальну діяльність [2].

Здобувачі освіти, які навчаються за допомогою дистанційних технологій, потребують керівництва і підтримки в процесі навчання. Вони мають у своєму розпорядженні невелику кількість часу, щоб ознайомитися й освоїти принципово новий спосіб навчання на відстані, тому система дистанційного навчання має враховувати необхідність підвищення мотивації здобувачів освіти й задоволення їхніх потреб не тільки в плані змісту навчальних матеріалів, а й у плані надання можливості взаємодіяти з іншими здобувачами освіти та викладачами.

У традиційній системі навчання педагог може орієнтуватися на ознаки зацікавленості здобувачів освіти : швидкість їхнього включення в групову роботу, готовність до виконання завдань, наявність запитань за темою заняття, участь у дискусіях, висловлення своєї точки зору. В умовах дистанційної освіти процес навчання вимагає вже сформованої мотивації тих хто навчається, а також наявності в них навичок планування, самостійного вивчення та аналізу інформації. Крім цього, здобувачі освіти під час дистанційного навчання стикаються з іншими деструктивними чинниками, у тому числі :

- здобувачі освіти змушені розподіляти свій час і поєднувати навчання з іншими видами діяльності так, щоб жодна сфера життєвих інтересів не постраждала;
- в умовах дистанційного навчання той хто навчається, як правило, ізолюваний і мотиваційний чинник, який формується в процесі взаємодії або конкуренції з іншими студентами, відсутній;

– може також бракувати безпосередньої підтримки педагога, який своєю присутністю міг би мотивувати, підтримувати, задовольняти поточні потреби та допомагати розв'язувати проблеми, з якими студент стає стикається в процесі навчання;

– здобувачу освіти й педагогу складно знаходити спільні точки дотику життєвого досвіду, вибудувати взаємини, вступати у відкритий діалог, осягати особистість один одного;

– здобувачі освіти від самого початку мають відмінності в навчальній мотивації: в одних переважають внутрішні мотиви (прагнення розширювати свої знання, отримувати новий досвід), в інших зовнішні (досягнення авторитету в середовищі значущих людей, зацікавленість в отриманні документа про освіту для просування кар'єрними сходами тощо);

– здобувач освіти може поставати перед труднощами освоєння та використання функціональних можливостей системи дистанційного навчання.

У ситуації, коли той хто навчається здатен регулярно виділяти час для дистанційного навчання, планувати та своєчасно виконувати завдання, можна вважати, що ступінь його мотивації до навчання висока. Але відсутність постійної підтримки, а також вплив деструктивних чинників можуть стати причиною невпевненості в собі та зниження навчальної мотивації.

У роботах вітчизняних і закордонних дослідників показано ефективність застосування моделі підвищення навчальної мотивації, розробленої Дж. Келлером. Ця модель навчання охоплює чотири компоненти: увагу (збудження в учнів цікавості та інтересу), значущість (співвіднесення навчального матеріалу з особистим досвідом і потребами студента), упевненість (переконавання в наявності у студента потенціалу, необхідного для вирішення значущого завдання), задоволеність (допомога в усвідомленні власного успіху) [3]. Грунтуючись на моделі Дж. Келлера, можна сформулювати прийоми, що сприяють подоланню студентами проблемних ситуацій, а також підвищують навчальну мотивацію в процесі віртуальної взаємодії з педагогом:

1. Мотивувати здобувачів освіти, надаючи їм регулярний і своєчасний зворотний зв'язок, відповідати на запитання, зокрема, безпосередньо не пов'язані зі змістом дисципліни.

2. Стимулювати інтерактивні форми навчання.

3. Допомагати здобувачам освіти в усвідомленні власних ресурсів і цілей (як навчальних, так і життєвих), показувати їхню цінність, приймати власну допоміжну роль у процесі навчання.

4. Надавати здобувачам освіти можливість ділитися своїми цілями та навчальними інтересами з іншими студентами, допомагаючи, таким чином, усвідомлювати значущість навчання та власний рівень навчальної мотивації.

5. За можливості адаптувати навчальний матеріал відповідно до виявлених інтересів та потреб здобувачів освіти.

6. Заохочувати й зміцнювати у здобувачів освіти інтерес до процесу навчання, використовувати приклади, що мають безпосередній стосунок до попередніх знань та особистого досвіду тих хто навчається.

7. Підтримувати й підвищувати самооцінку здобувачів освіти, невпевнених у своїх силах, створювати можливість для досягнення успіху в межах наявного часу та ресурсів.

8. Підкреслювати активну роль і відповідальність здобувачів освіти за результати дистанційного навчання, показувати, що успіх є результатом їхніх особистих зусиль.

9. Організувати спільний аналіз проміжних результатів навчання здобувачів освіти, давати інформативний зворотний зв'язок, обговорювати можливості практичного застосування отриманих знань, а також шляхи саморозвитку, самовдосконалення. Усвідомлення результативності власної праці породжує задоволеність здобувачів освіти, тому слід заохочувати якісне виконання завдань у межах курсу.

Регулярний контакт із педагогом і здобувачами освіти в рамках освітньої програми, що реалізується в режимі прямого і зворотного зв'язку, дає змогу підтримувати високий рівень навчальної мотивації.

Насамкінець зазначимо, що в процесі проведеного дослідження було здійснено аналіз проблеми мотивації здобувачів освіти, які навчаються за допомогою дистанційних освітніх технологій.

Успіх дистанційного навчання залежить не тільки від правильно підібраної навчальної програми та логічно вибудованих методів надання навчальної інформації, а й від рівня зацікавленості та сформованості навчальної мотивації здобувачів освіти.

Система дистанційного навчання передбачає наявність у здобувачів освіти суб'єктної позиції, що характеризується свідомим і активним діяльним ставленням до своєї освіти й саморозвитку. Основними напрямками впливу педагога на мотиваційну сферу тих хто навчається є такі: привернення уваги здобувача освіти, допомога в усвідомленні важливості та значущості навчання, підтримка впевненості в собі, стимулювання почуття задоволеності навчальною діяльністю.

Запропоновані прийоми стимулювання навчальної мотивації можуть бути використані педагогами в процесі віртуальної взаємодії зі здобувачами освіти. Їх застосування сприятиме формуванню та підтримці високого рівня навчальної мотивації, а також допоможе знизити вплив деструктивних чинників, що ускладнюють процес дистанційного навчання.

Опосередковане комп'ютерними технологіями спілкування педагога і здобувачів освіти здатне активізувати інтерес тих хто навчається, підтримувати достатній рівень навчальної мотивації протягом усього періоду навчання. У зв'язку з цим актуальним залишається питання про підвищення педагогічної компетентності у вирішенні професійних завдань засобами системи дистанційного навчання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дистанційна освіта. *Вища освіта*. URL: <http://vnz.org.ua/dystantsijna-osvita/pro> (дата звернення 21.11.2023).
2. Дробот О. В. Мотивація студентів до дистанційного навчання в умовах пандемії. *Педагогіка та соціальна робота*. 2020. № 1 (51) – URL: <http://psysocwork.onu.edu.ua/article/view/225378> (дата звернення 03.12.2023).
3. Просіна О. Варіативні моделі професійного розвитку керівників закладів позашкільної освіти в умовах відкритої освіти. *Джерело педагогічних інновацій. Освітні інновації в позашкільній освіті: сучасний погляд, практика та перспективи впровадження*. 2022. № 1(37). с. 42–52. – URL: <https://lib.iitta.gov.ua/734354> (дата звернення 06.12.2023).
4. Шевчук Г. І. Дистанційне навчання у вищій школі: переваги, недоліки, перспективи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Випуск 79 том 2.2021. – URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34659> (дата звернення 15.11.2023).
5. Шемигон Н. Ю. Фактори, що впливають на результативність студентів під час дистанційного навчання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Випуск 87. 2022. – URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/38087> (дата звернення 20.11.2023).

I. Zhukovska. Increasing the learning motivation of students in distance learning. – Article.

Summary. *The article is devoted to the actual problem of increasing the effectiveness of distance learning. The aim of the work is to study psychological and pedagogical methods for increasing the learning motivation of students in distance learning. The article discusses the role of the teacher who accompanies the process of distance learning and the specifics of the teacher's interaction with students using computer technologies. The main destructive factors that reduce the level of educational motivation of students using distance learning technologies are systematized. It is noted that the teacher's stimulation of students' learning motivation determines their cognitive activity and awakens their learning activity. The role of direct and indirect feedback in the interaction of teachers and students with the help of information and communication technologies is shown. The psychological and pedagogical methods of increasing learning motivation, applicable in the context of virtual communication with students, are presented. The conclusion emphasizes the importance and necessity of professional development for teachers in the field of mastering and using all the resources of the distance learning system.*

Key words: *distance learning, learning motivation, direct and feedback interaction, psychological and pedagogical methods.*

О. С. Іванова

*кандидат філософських наук, доцент
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

С. С. Єрмакова

*доктор педагогічних наук, професор,
практичний психолог
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

О. О. Ковальова

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
ступеня доктора філософії
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

ОСВІТА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку між філософією освіти та сучасними технологічними змінами в суспільстві. Актуальність дослідження визначається стрімкістю цифрової трансформації, що перетворює освітній ландшафт та вимагає переосмислення підходів до навчання.*

Для досягнення мети в процесі дослідження було виконано низку завдань: розглянуто сутність і зміст філософії освіти; визначено основні акценти нової філософії освіти, такі як створення інноваційного, орієнтованого на технології навчального середовища, спрямованість на глибоку цифрову трансформацію; проаналізовано основні технології та розробки, які визначають цифрову трансформацію в освіті; висвітлено сучасні виклики цифрової трансформації у сфері освіти; на основі отриманих результатів висунуто рекомендації щодо подолання таких викликів. За результатами дослідження встановлено, що революційний розвиток інноваційних технологій поставив під сумнів усталені принципи сучасної освіти.

Ключові слова: *філософія освіти, цифрова трансформація, блокчейн, цифровий контент, кібербезпека.*

Активний розвиток інноваційних технологій сприяв становленню сучасного цифрового суспільства, стратегічним аспектом якого є цифрова трансформація практично всіх сфер життєдіяльності. Ця масштабна хвиля змін поширила свій вплив на освіту.

Впровадження цифрових елементів в освітній ландшафт переосмислює філософію освіти, спонукаючи до переоцінки її фундаментальних принципів і цілей. Звичні парадигми, які традиційно керували філософією освіти, змінюються, щоб пристосуватися до вимог та можливостей цифрової епохи. Впровадження цифрових технологій в освіту, починаючи з базового рівня і завершуючи вищою освітою, означає не лише технологічне оновлення, але й філософське переосмислення.

Цей зсув у філософії освіти під впливом цифрової трансформації виходить за рамки простої технологічної інтеграції; він відображає ширше розуміння ролі освіти в підготовці людей до життя в цифровому суспільстві. Нова філософія визнає, що освіта повинна виходити за рамки передачі знань і навичок – вона повинна прищеплювати цифрову грамотність, критичне мислення і здатність до адаптації. Філософія освіти, що змінюється, узгоджується з імперативами цифрового суспільства, визнаючи, що освіта – це не просто сховище інформації, а динамічна сила, яка формує людей, здатних орієнтуватися і робити значущий внесок у світ, трансформований цифровими технологіями.

Отже, сучасна філософія освіти переживає глибоку метаморфозу, спричинену цифровою революцією, тому тема дослідження має неабияке значення для розуміння та адаптації до суттєвих змін, що відбуваються в освітньому просторі під впливом цифрової трансформації.

Хоча філософія освіти в умовах цифрової трансформації суспільного життя є досить актуальною темою, вона залишається не до кінця дослідженою. Більшість дослідників, таких як Черепанова С. А. [1], Базалук О. О. [2], Лькевич Н. С. [3], Білоус В. В. [4], Морзе Н. В., Струтинська О. В. та Умрик М. А. [5] розглядають окремо філософію освіти та вплив цифрових технологій на її розвиток, не вдаючись у комплексний аналіз їх взаємодії. Аналіз їх досліджень та публікацій вказує на потребу у глибшому розгляді, щоб визначити, як цифрова трансформація формує філософію освіти. Дослідження цієї взаємодії може розкрити нові перспективи для вдосконалення освітнього середовища та ефективного використання цифрових можливостей у сучасному суспільстві.

Метою публікації стало розроблення рекомендацій, спрямованих на подолання проблем, які уповільнюють трансформацію освіти в Україні в умовах активної цифрової трансформації суспільного життя. В процесі дослідження використовувалися загальнонаукові методи дослідження, такі як індукція та дедукція, аналіз та синтез, асоціація та аналогія.

У сучасній Україні філософія освіти виокремлюється як окрема галузь філософії, завданням якої є дослідження сутності, цінностей та засадничих філософських принципів освіти [1, с. 34–52]. Вона заглиблюється у філософські дослідження, що стосуються освіти, охоплюючи її внутрішню природу, мету, завдання, зміст, процедурні тонкощі та кінцеві результати. Філософія освіти досліджує філософські підвалини та принципи, які слугують фундаментом освітньої системи та мають значний вплив на формування особистості. Крім того, вона активно сприяє формулюванню освітніх концепцій, постійно прагнучи до вдосконалення всієї системи освіти. Філософія освіти відіграє ключову роль у спрямуванні розвитку освітньої політики і практики, стимулюючи еволюцію більш ефективних підходів до викладання і навчання [2, с. 187–200].

Прогрес у сфері інноваційних технологій настільки значущий, що ставить під сумнів усталені принципи сучасної освіти. Виходячи з цього, нова філософія освіти повинна акцентуватися на створенні інноваційного, орієнтованого на технології навчального середовища, бути стратегічно спрямованою на глибоку цифрову трансформацію.

Цифрова трансформація освіти – це процес використання цифрових технологій для фундаментальної зміни способу роботи закладів освіти, покращення спілкування між учасниками освітнього процесу, автоматизації адміністративних завдань та створення більш ефективного навчального середовища. Цифрова трансформація в галузі освіти є важливою, оскільки вона дозволяє закладам освіти використовувати нові технології для підвищення якості та доступності освіти. Хоча немає конкретної дати початку цифрової трансформації в освіті, вона відбувається поступово з плином часу, і, ймовірно, продовжуватиме розвиватися разом із появою нових технологій і розробок [7]. Основні технології та розробки, які визначають цифрову трансформацію в освіті, наведені в табл. 1.

Зазначені розробки та технології успішно застосовуються розвиненими країнами світу, такими як Фінляндія, Сінгапур, Південна Корея, Об'єднані Арабські Емірати, Бразилія, Велика Британія та Австралія [8]. Досвід цих країн вказує на те, як ці технології можуть сприяти досягненню високих результатів та створенню ефективних навчальних середовищ. Розглянемо його більш детально.

Фінляндія. Фінська система освіти славиться своєю фокусованістю на персоналізованому навчанні. Використання індивідуалізованих навчальних платформ дозволяє учням отримувати освіту, що враховує їхні індивідуальні сильні сторони та темпи навчання.

Сінгапур. Сінгапур активно використовує цифрові педагогічні інновації, роблячи наголос на активне навчання та розвиток критичного мислення. Інтерактивні навчальні додатки та програми створюють учбові сценарії, спрямовані на розвиток аналітичних навичок учнів.

Південна Корея. Підходи до цифрової трансформації включають інтеграцію розумних класів, де використовуються цифрові матеріали, інтерактивні платформи та інші технології для забезпечення динамічного та цікавого навчання.

Об'єднані Арабські Емірати. Використання віртуальних середовищ дозволяє здійснювати навчання в онлайн-форматі, забезпечуючи доступ до освіти в будь-який час та в будь-якому місці.

Бразилія. Бразильська система використовує інноваційні розробки, зокрема технології та адаптивні платформи, що сприяють інклюзивності та забезпечують доступність освіти для всіх.

Велика Британія. Велика Британія вдало впроваджує змішані моделі навчання, використовуючи платформи для управління змішаним навчанням та оптимізації взаємодії учасників освітнього процесу.

Австралія. Гейміфікація стала важливим аспектом освіти в Австралії, де розробки у сфері ігрових технологій допомагають створювати захопливі та ефективні методи навчання.

Технології та розробки, які визначають цифрову трансформацію в освіті
[3, с. 88; 4, с. 20–21; 5, с. 178–187]

Технології та розробки	Практичне застосування
Хмарні технології	Використання хмарного сховища й рішення для керування даними для збереження та керування великими обсягами даних, як-от записи студентів, навчальні матеріали та результати оцінювання; використання хмарних інструментів для співпраці, щоб віддалені команди могли працювати разом і обмінюватися файлами в режимі реального часу; використання хмарної аналітики та платформи машинного навчання для аналізу даних та отримання інформації про навчання та успішність студентів.
Дані та аналітика	Використання в освітній галузі для отримання уявлення про навчання та успішність студентів, а також для підвищення ефективності освіти; відстеження поведінки окремих учасників освітнього процесу та розуміння їхніх вподобань та потреб з метою створення більш персоналізованої та цілеспрямованої освіти; відстеження ефективності стратегій викладання та навчання.
Інтернет речей (IoT)	Використання для відстеження успішності та поведінки здобувачів освіти у режимі реального часу з метою адаптації навчання до їх індивідуальних потреб; для автоматизації та оптимізації роботи навчальних закладів, таких як школи та університети, а також для створення більш ефективного та стійкого середовища для навчання.
Штучний інтелект (ШІ)	Використання для автоматизації таких завдань, як виставлення оцінок і зворотний зв'язок; для підвищення ефективності та продуктивності навчальних операцій; для аналізу даних про навчання та успішність здобувачів освіти, а також для отримання інформації та рекомендацій, які можуть допомогти навчальним закладам створити більш ефективний досвід навчання.
Роботи	Використання для автоматизації таких завдань, як оцінювання та зворотний зв'язок; для підвищення ефективності та продуктивності навчальних операцій; для створення цікавого та інтерактивного навчального досвіду для здобувачів освіти, наприклад освітніх роботів, які можуть допомагати з навчанням і надавати індивідуальний зворотний зв'язок; для підтримки роботи закладів освіти, таких як школи та університети, а також для виконання таких завдань, як прибирання та обслуговування.
Блокчейн	Використання для створення безпечних і прозорих цифрових записів і транзакцій, таких як записи студентів, оцінки та транс крипти; для створення безпечних і прозорих систем управління цифровими правами, які можуть допомогти захистити від піратства та забезпечити справедливу винагороду творців контенту та викладачів за їхню роботу
Віртуальна реальність (VR)	Використання для покращення навчання здобувачів освіти, наприклад, для віртуальних екскурсій студентів до історичних чи культурних місць або для моделювання складних систем чи процесів, які важко спостерігати чи випробувати в реальному житті; для надання практичного досвіду і симуляції, таких як проведення експериментів, відпрацювання хірургічних процедур або дослідження природних явищ.
5G	Використання для підвищення швидкості та надійності підключення до Інтернету, яке може підтримувати низку навчальних програм і послуг; для співпраці та спілкування в режимі реального часу між студентами та викладачами, наприклад, за допомогою відеоконференцій або онлайн-платформ для навчання; для підтримки використання додатків і послуг із високою пропускну здатністю, таких як потокове відео або віртуальна реальність, що може покращити якість навчання.
Мобільні технології	Використання для покращення та підтримки процесу навчання шляхом надання доступу до ряду освітніх ресурсів і послуг, наприклад, для доступу до навчальних онлайн-платформ, таких як MOOC (масові відкриті онлайн-курси), які надають студентам доступ до матеріалів курсу, лекцій та оцінювання; для доступу до навчальних програм та ігор, які можуть надати здобувачам освіти інтерактивні та захоплюючі способи навчання; для підтримки співпраці та спілкування між учасниками освітнього процесу, наприклад, за допомогою обміну повідомленнями, відеоконференцій або соціальних мереж.

Примітка: систематизовано авторами

Успішний досвід розвинених країн у впровадженні цифрових технологій в освітній процес свідчить про значущі перетворення в галузі освіти. Ця трансформація не лише полегшує доступ до якісної освіти, але й створює динамічне та персоналізоване навчальне середовище, спрямоване на розвиток унікальних здібностей кожного здобувача освіти. Важливо відзначити, що цей прогрес супроводжується зміною філософії освіти, де акцент переходить з традиційного викладання на індивідуалізований та інтерактивний підхід.

Передумови цифрової трансформації освіти в Україні були сформовані викликами часу, такими як «ковідна» криза та російська агресія. Зазначені виклики актуалізували освітні та економічні проблеми, зокрема відсутність надійної мережі для дистанційного навчання, брак електронних підручників певних авторів, недостатній рівень підготовки та обізнаності вчителів, а також дефіцит цифрових технологій

у навчальних закладах, особливо в сільській місцевості. Оперативно реагуючи на ці виклики, Україна розпочала цифрові трансформації, поступово нормалізуючи освітній процес. Створення Національної платформи цифрової освіти стало ключовим інструментом цифровізації освіти, завдяки якому було досягнуто значних результатів, зокрема, було створено спеціалізований департамент цифрової освіти; налагоджено взаємодію між ключовими стейкхолдерами – освітянами, видавцями та ІТ-фахівцями у створенні та застосуванні електронного освітнього контенту; прийнято «Концепцію розвитку цифрової освіти в Україні» [10] та «Положення про Національну платформу цифрової освіти» [11].

На початку 2020 року відбувся запуск Національної програми цифрової грамотності. В рамках її реалізації запущені різні проекти для дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти, зокрема такі як Всеукраїнська школа онлайн, Е-позашкілля, Е-звітність, Е-діловодство, Е-Journal та інші [6].

Не дивлячись на активні кроки у напрямку цифрової трансформації, існують проблеми, які ускладнюють швидкий процес цифрового розвитку в українській системі освіти. Серед них варто визначити: нерівномірний доступ до цифрових технологій, недостатню цифрову грамотність, брак високоякісного та актуального контенту та ресурсів, відсутність стабільного та доступного Інтернет-з'єднання в деяких місцевостях, недостатню увагу до кібербезпеки.

Розв'язання цих проблем вимагає комплексного та добре координованого підходу. По-перше, необхідно інвестувати в розвиток цифрової інфраструктури, забезпечуючи стабільний та широкодоступний Інтернет в усіх регіонах країни. По-друге, важливо надавати підтримку педагогам у вивченні та використанні цифрових технологій через спеціалізовані програми навчання та підвищення кваліфікації. По-третє, потрібно активно розробляти та впроваджувати високоякісний цифровий контент для освітніх програм, а також створювати механізми його доступності. Додатково, важливо звертати увагу на кібербезпеку та впроваджувати заходи для захисту освітніх інституцій від можливих кіберзагроз. Залучення громадськості, бізнес-сектору та міжнародних партнерів у вирішення цих проблем також може сприяти успішній цифровій трансформації освіти в Україні.

Отже, формування нової філософії освіти повинно акцентуватися на створенні інноваційного, технологічно орієнтованого навчального середовища. Це вимагає не лише впровадження передових технологій, але й зміни у підходах до навчання та організації освітнього процесу.

Стрімкий розвиток інноваційних технологій кидає виклик основам сучасної освіти, вимагаючи зміни парадигми в бік інноваційного, технологічно керованого навчального середовища. Однак українська система освіти відстає в цифровій трансформації через різні виклики, зокрема нерівний доступ, низьку цифрову грамотність та проблеми з кібербезпекою. Вирішення цих проблем потребує значних інвестицій у цифрову інфраструктуру, підтримку освітян та доступ до якісного цифрового контенту. Практичне значення дослідження полягає в тому, що воно може стати орієнтиром для розробки стратегій цифрової трансформації в освітньому секторі України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черепанова С. А. Людина культури у творчому синтезі філософії освіти та мистецтва: перспективи ХХІ століття. *Гуманітарні науки*. 2001. С. 34–52.
2. Базалук О. О. Філософія освіти: її роль та місце в системі філософського знання. *Філософські обрії*. 2010. Вип. 23. С. 187–200.
3. Ількевич Н. С. Хмарні технології в освіті. *Навчально-методичний посібник* для студентів фізико-математичного факультету. Житомир: вид-во ЖДУ, 2021. 88 с.
4. Білоус В. В. Мобільні навчальні додатки в сучасній освіті. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 1–2. С. 20–21.
5. Морзе Н. В., Струтинська О. В., Умрик М. А. Освітня робототехніка як перспективний напрям розвитку STEM-освіти. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2018. № 5. С. 178–187.
6. Цифровізація української освіти: реалізація, проблеми і перспективи. *Педадра*. 2023. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/16004-tsifrovizatsiya-ukrainskoi-osviti-realizatsiya-problemi-i-perspektivi>
7. Powerful Ways Digital Transformation In Education Empower Educators. Digital transformation skills. 2023. URL: <https://digitaltransformationskills.com/digital-transformation-in-education/>
8. Revolutionising African Education: Tech Success Stories. Sovtech. 2023. URL: <https://www.sovtech.com/blog/6-benefits-of-digital-transformation-in-education>
9. Бессараб А. О., Турубарова А. В. Кризове консультування сімей з дітьми з інвалідністю, що опинились у складних життєвих обставинах унаслідок російсько-української війни. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2023. № 13(31). С. 462–476. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-13\(31\)-462-476](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-13(31)-462-476)

10. Концепція розвитку цифрових компетентностей. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>
11. Положення про Національну освітню електронну платформу. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0702-18#Text>

O. Ivanova, S. Yermakova, O. Kovalova. Education in the conditions of digital transformation of society. – Article.

Summary. *The article is devoted to the study of the relationship between the philosophy of education and modern technological changes in society. The relevance of the research is determined by the speed of digital transformation, which transforms the educational landscape and requires a rethinking of approaches to education.*

To achieve the goal, a number of tasks were performed in the research process: the essence and content of the philosophy of education were considered; the main emphases of the new philosophy of education are determined, such as the creation of an innovative, technology-oriented educational environment, the focus on deep digital transformation; the main technologies and developments that determine the digital transformation in education are analyzed; modern challenges of digital transformation in the field of education are highlighted; on the basis of the obtained results, recommendations were put forward to overcome such challenges. According to the results of the research, it was established that the revolutionary development of innovative technologies called into question the established principles of modern education.

Key words: *philosophy of education, digital transformation, blockchain, digital content, cyber security.*

Р. В. Квятковський

ад'юнкта

Національна академія сухопутних військ
імені Гетьмана Петра Сагайдачного
м. Львів, Україна

КАРАБАСЬКИЙ КОНФЛІКТ: ПОГЛЯДИ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ ЩОДО ЗАГОСТРЕННЯ КОНФЛІКТУ У 2020 РОЦІ

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню поглядів світової спільноти на загострення Карабаського конфлікту у 2020 році. В статті проаналізовано реакцію та позиції різних країн, міжнародних організацій на інтенсифікацію напруження в районі Карабаху, Другої карабаської війни. Розглядаються політичні, гуманітарні та дипломатичні аспекти конфлікту, а також різні стратегії та ініціативи міжнародної спільноти для забезпечення миру та стабільності в регіоні Південного Кавказу.*

***Ключові слова:** Азербайджан, Вірменія, геополітика, Друга карабаська війна, Карабах, Південний Кавказ, локальний конфлікт, світова спільнота.*

До конфлікту 2020 року, який отримав в історичному і геополітичному дискурсі назву Друга карабаська війна, в регіоні панував статус-кво, який був встановлений Бішкекським протоколом 1994 року по завершенню Першої карабаської війни та утворення невизнаної «Нагірно-Карабаської республіки» [1]. Незважаючи на те, що це перемир'я порушувалося у 2008, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018 роках, і азербайджанська армія відновлювала контроль над деякими невеликими територіями у Карабаху, загальна ситуація в регіоні залишалася без змін та не привертала значної уваги з боку міжнародної спільноти. Ситуація змінилась у вересні 2020 року, коли конфлікт зазнав чергової масштабної ескалації, він привернув значну увагу світової спільноти та викликав бурхливі дискусії на міжнародному рівні.

В цілому, світова спільнота намагалася якось вплинути на конфлікт і запобігти подальшому загостренню ситуації незважаючи на те, що дипломатичні та миротворчі зусилля зазнали значних труднощів через відмову сторін досягти компромісу впродовж тривалого періоду. Більшість країн висловили занепокоєння щодо загострення ситуації та закликали сторони до припинення вогню і пошуку дипломатичного рішення. Зважаючи на міжнародний характер конфлікту у Карабаху, велику увагу Другій карабаській війні також приділяли регіональні ініціативи і організації.

Політичні аспекти конфлікту 2020 року також викликали значний інтерес світової спільноти. Були виділені політичні мотиви та інтереси як безпосередніх так і опосередкованих учасників конфлікту, що лежать в його основі, такі як територіальні претензії та геополітичні стратегії.

Ще одним аспектом, на який зверталась увага світової спільноти, була гуманітарна ситуація в зоні конфлікту. Події у Карабаху призвели до значних людських втрат, внутрішньо переміщених осіб та зруйнування інфраструктури.

Неоднозначне ставлення деяких країн, їх населення, а також міжнародних організацій до конфлікту у Карабаху відображає складність ситуації та важкість досягнення мирного врегулювання у таких конфліктних зонах та потребує подальших досліджень.

Перейдемо до більш детального аналізу поглядів світової спільноти на загострення конфлікту у Карабаху в 2020 році. Розглянемо позиції різних країн і міжнародних організацій і частково з'ясуємо який вплив мали погляди та дії світової спільноти на розвиток конфлікту у Карабаху в 2020 році.

Європейський Союз (ЄС). Відразу як Азербайджан у вересні 2020 року розпочав військову операцію з метою відновлення контролю над територіями у Карабаху, які втратив у попередніх конфліктах [2], ЄС засудив насильство та втрати людських життів і закликав сторони конфлікту до негайного припинення вогню та пошуку мирного вирішення, демонструючи серйозну занепокоєність та прогнозуючи подальше зростання конфлікту довкола Карабаху. Так, глава Європейської ради Ш. Мішель заявив, що військові дії повинні бути припинені в терміновому порядку, а єдиний шлях вперед це негайне повернення до переговорів без попередніх умов. В свою чергу спікер зовнішньополітичної служби ЄС П. Стано на брифінгу

у Брюсселі закликав сторони конфлікту у Карабаху до припинення бойових дій та додав, що ЄС закликає всіх гравців у регіоні утримуватися від будь-яких форм втручання у конфлікт у Карабаху [3].

Окреме занепокоєння ЄС стосувалось посилення спроб обох сторін конфлікту поширювати дезінформацію, і тому ЄС закликав бути обережними з медійними повідомленнями, оскільки вони можуть бути не підтверджені [4].

Сполучені Штати Америки (США). В зв'язку з внутрішньополітичними проблемами та підготовкою до майбутніх президентських виборів США в цілому зайняли нейтральну позицію.

Тодішній президент США, Д. Трамп, і його суперник на майбутніх президентських виборах, Д. Байден, висловили стурбованість загостренням відносин між Вірменією і Азербайджаном та ескалацією конфлікту у Карабаху. Зокрема, глава Білого дому під час брифінгу заявив, що «американська влада уважно стежить за ситуацією та подивиться, як це можна зупинити» [5]. Своєю чергою, Д. Байден заявив, що його хвиліе початок бойових дій у Карабаху. Він закликає до негайної деескалації, припинення вогню і відновлення переговорів між Азербайджаном і Вірменією. А адміністрація Д. Трампа повинна активізувати свої дипломатичні зусилля разом з іншими співголовами Мінської групи ОБСЄ – Францією і РФ, щоб домогтися мирного врегулювання і підтримати заходи зміцнення довіри. Він також підкреслив, що можливість нових воєнних дій у Карабаху може призвести до виникнення значного регіонального конфлікту. У зв'язку з цим, інші країни Кавказу, мають утриматися від втручання у цей конфлікт, а посередники Мінської групи повинні негайно розпочати роботу над зменшенням напруженості та відновленням переговорного процесу [6].

Турецька республіка. Туреччина, на відміну від більшості країн, з початком конфлікту у Карабаху не висловлювала занепокоєння діями його учасників і до припинення вогню не закликала. З початком бойових дій Туреччина підтримувала Баку й лобіювала інтереси Азербайджану на міжнародній арені дотримуючись формулювання про «агресію Вірменії проти Азербайджану» в раніше прийнятій резолюції на екстремому засіданні Радбезу ООН у 1991 році. Туреччина відкрито критикувала Мінську групу ОБСЄ, до якої входять США, РФ та Франція. Зокрема в Анкарі зазначили, що після багатьох років бездіяльності ОБСЄ намагається зайняти активнішу позицію, проте фактично демонструє свою неефективність у вирішенні конфлікту у Карабаху [3].

Туреччина окрім політичної підтримки Азербайджану надала йому військове обладнання, зокрема безпілотні літальні апарати. В той же час, вона збільшила тиск на Москву та Єреван, демонструючи свою силу в періоді загострення конфлікту, продовжує економічну і транспортну блокаду Вірменії [7].

У зв'язку зі зростанням напруженості на Південному Кавказі, Туреччина направила свої військові підрозділи в Азербайджан ще в кінці липня 2020 року для проведення спільних навчань з бойовою стрільбою. Під час навчань була використана бронетехніка, артилерійське озброєння, бойові і транспортні вертольоти, а також протиповітряні оборонні сили та зенітно-ракетні системи обох країн [8].

Російська Федерація (РФ). Для досягнення своїх цілей на Кавказі, РФ використовувала подвійну політику у конфлікті. З одного боку, вона виступала як посередник у вирішенні конфлікту між Вірменією і Азербайджаном через Мінську групу ОБСЄ. З іншого боку, Москва підтримувала напруженість навколо Карабаху.

РФ закликала сторони конфлікту до укладення миру, але утрималась від безпосередньої військової підтримки Вірменії. Це було обумовлено необхідністю уникнути прямого конфлікту з Туреччиною та ускладнень у відносинах з Заходом. При цьому РФ посилалась на те, що Карабах формально не є частиною території Вірменії, тому не може бути застосований Договір про колективну безпеку. Проте, РФ постачала зброю як Вірменії, так і Азербайджану, що використовувалась на лініях зіткнення. У випадку загрози російським інтересам з боку будь-якої зі сторін, вона довгий час спричиняла загострення конфлікту між ними, що дозволяло їй впливати на їхні позиції [9].

Також, Москва не залишала свої прагнення зміцнити свої позиції та збільшити військову присутність на Кавказі, намагаючись затримати Вірменію у сфері свого впливу та розширити цей вплив на Азербайджан. РФ також намагалась стримати експансію Туреччини та США у чорноморсько-кавказькому регіоні і протидіяти планам США та ЄС зі створення «Південного енергетичного коридору» поза межами російських територій [10].

Організація об'єднаних націй (ООН). У цілому, ООН виступала як міжнародна організація, яка активно діяла для стабілізації ситуації у Карабаху, засуджуючи насильство, сприяючи гуманітарним зусиллям та підтримуючи дипломатичні ініціативи для досягнення миру та стабільності у регіоні.

Генеральний секретар ООН А. Гутерріш 28 вересня 2020 року провів переговори з лідерами Азербайджану і Вірменії І. Алієвим та Н. Пашиняном в зв'язку із загостренням ситуації у Карабаху. А. Гутерріш

закликав сторони конфлікту негайно припинити бойові дії у Карабаху і повернутися до змістовних переговорів для мирного врегулювання. Він також запевнив у повній підтримці важливої ролі Мінської групи ОБСЄ та закликав сторони тісно співпрацювати з ними для термінового відновлення діалогу без будь-яких попередніх умов [11].

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). ОБСЄ активно втручалася в ситуацію через свою Мінську групу, яка була створена для вирішення Карабаського питання. Організація закликала до припинення вогню та ініціювала мирні переговори між Вірменією та Азербайджаном, сприяючи обміну військовополоненими та встановленню перемир'я.

Крім того, ОБСЄ висловлювала стурбованість щодо цивільних жертв та порушень міжнародного гуманітарного права у зоні конфлікту. Вона підтримувала ініціативи з припинення вогню та діалогу між сторонами, допомагаючи виробляти плани для мирного врегулювання ситуації у Карабаху. Організація зосереджувала увагу на важливості дотримання міжнародних норм та принципів, таких як недоторканість територіальної цілісності та суверенітету держав. Загалом, реакція ОБСЄ була спрямована на зменшення напруги, зупинку насильства та пошук шляхів мирного вирішення конфлікту у Карабаху [12].

Організація Північноатлантичного договору (НАТО). НАТО реагувало на загострення конфлікту у Карабаху у 2020 році з особливою обережністю та стриманістю. Організація уникала гучних заяв та прямого втручання у конфлікт, оскільки Карабаський конфлікт не вважається зоною безпосередньої дії НАТО. Однак, в НАТО висловили обурення щодо насильства та втрат у конфлікті і закликали сторони зупинити вогонь і розпочати мирні переговори, наголосивши на тому, що у цьому конфлікті немає воєнного рішення. Організація також акцентувала увагу на необхідності збереження стабільності у регіоні та дотриманні міжнародного права вирішення конфліктів [13].

Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ). ОДКБ виявилася повністю неспроможною організацією, яка не змогла надати жодної допомоги Вірменії, яка була членом організації, у її протистоянні з Азербайджаном.

Вона намагалася діяти як посередник, але не змогла ефективно вплинути на сторони конфлікту. Незважаючи на спроби забезпечити перемир'я та співпрацю з іншими посередниками, такими як Росія та США, ОДКБ не змогла досягти сталого припинення вогню та розв'язання конфлікту.

У ході війни, втрачаючи території Карабаху, Єреван апелював до ОДКБ але РФ не стала на бік вірменської сторони. Фактично, Москві не було підстав для втручання в конфлікт, оскільки Карабах є де-юре частиною Азербайджану, а в договорі ОДКБ було визначено лише цілісність території Вірменії [14].

Як підсумок, необхідно зазначити, що погляди світової спільноти на потенційну ескалацію конфлікту у Карабаху були різноманітними, але загалом спрямовані на зупинення насильства та пошук мирного врегулювання.

У 2020 році конфлікт у Карабаху переживав значну динаміку, що відобразилося на політичних, військових та гуманітарних аспектах, а реакція світової спільноти стала важливим фактором у спробах припинити вогонь та відновити мирний процес. Крім заяв і висловлення позицій, світова спільнота активно здійснювала дипломатичні та миротворчі дії з метою врегулювання конфлікту.

Таким чином, світова громадськість в цілому реагували на Другу карабаську війну як на серйозну геополітичну подію, яка потребує уваги та міжнародних зусиль для досягнення миру та стабільності в регіоні Південного Кавказу.

Позиції країн та міжнародних організацій у багатьох випадках були залежні від їхніх геополітичних інтересів у регіоні. Проте, підтримка Туреччини Азербайджану та реакція РФ на події в Південному Кавказі відображали їхні стратегічні позиції в рамках геополітичних відносин.

Слід відзначити, що було три невдалих спроби досягнення перемир'я. Так 10 жовтня 2020 року за посередництва РФ було укладено першу угоду про припинення вогню з метою обміну військовополоненими та тілами загиблих. Однак ця угода була скасована через тиждень, 17 жовтня, так само як і друга спроба російської дипломатії. Третє перемир'я між сторонами конфлікту було укладено за посередництва США і мало набути чинності 26 жовтня, але сторони взаємно обвинувачували одна одну у порушенні угоди, як наслідок бойові дії продовжувалися [15].

Друга карабаська війна, активні бойові дії якої тривали з 27 вересня до 10 листопада 2020 року, завершилася підписанням тристоронньої мирної угоди (між Азербайджаном і Вірменією за посередництвом РФ) про повне припинення вогню, що поклало край Другій карабаській війні та ознаменувало перемогу Баку [16].

Результатом Другої карабаської війни для Азербайджану стало звільнення більшості окупованих територій Карабаху та повернення контролю над понад сорока населеними пунктами. У цей час Вірменія

втратила контроль над значною частиною цієї території, проте вірменам залишилося право проживання на ній. Туреччина підтвердила своє лідерство у регіоні, а Російська Федерація, на фоні втрати актуальності ОДКБ, все-таки зберігала свій статус «миротворця» для просування інтересів Кремля та впливу у регіоні. Щодо ЄС та США, вони практично повністю самоусунулись від справ у регіоні, а Резолюція Сенату Франції щодо визнання «Нагірно-Карабаської республіки» [17] лише показала факт неактуальності існування Мінської групи ОБСЄ.

ЛІТЕРАТУРА

1. «МЗС НКР» (1994). Бішкекський протокол URL: <https://web.archive.org/web/20100422133556/http://www.nkr.am/ru/document/43/>
2. Українська правда (2020). Азербайджан та Вірменія відновили бойові дії через Нагірний Карабах, URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/09/27/7267856/>
3. РБК-Україна (2020). Конфлікт Вірменії та Азербайджану: що зараз відбувається. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/konflikt-armenii-azerbaydzhana-seychas-proishodit-1601279812.html>
4. Укрінформ (2020). Нагірний Карабах на великій регіональній мапі, URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3114380-nagirnij-karabakh-na-velikij-regionalnij-mapi.html>
5. Twitter (2020). The White House 45 Archived, URL: <https://www.pscp.tv/w/1RDGlrNAvkMxL>
6. Joe Biden.com (2020). Hostilities in Nagorno-Karabakh – statement by vice president Joe Biden, URL: <https://joe Biden.com/2020/09/27/hostilities-in-nagorno-karabakh-statement-by-vice-president-joe-biden/#>
7. Радіо Свобода (2020). Технології, тактика та поради Туреччини. Як Азербайджан переміг у Нагірному Карабасі?, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/technology-tactics-turkey-nagorno-karabakh-armenia-azerbaijan/30954707.html>
8. BBC News (2020). Чому Азербайджан виграв війну у Карабаху? Відповідають військові експерти, URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54912350>
9. Борисфен Інтел (2020). Причини загострення ситуації та перспективи її розвитку, URL: <https://bintel.org.ua/analytics/geopolitics/konflikt-v-nagirnomu-karabaxi/>
10. Інтерфакс-Україна (2020). США сподіваються на успішний розвиток Південного газового коридору – Держдеп, URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/508433.html>
11. РБК-Україна (2020). Генсек ООН проведе бесіду з лідерами Armenii и Азербайджана, URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/gensek-oon-provedet-besedu-liderami-armenii-1601234462.html>
12. OSCE (2020). Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group, URL: <https://www.osce.org/minsk-group/466998>
13. NATO (2020). Statement by James Appathurai, the Secretary General’s Special Representative for the Caucasus and Central Asia, URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_178333.htm?fbclid=IwAR2ZkMuY5D9stGWP6PDGcHLR-aKKqdUDKBskQhjPRh0qeJeo-VT6mx7WH9E
14. Новинарня (2020). Фінал війни в Карабаху: рука Росії та уроки для України, URL: <https://novynarnia.com/2020/11/17/lessons-karabakh/>
15. DW (2020). Що приніс місяць війни Вірменії та Азербайджану за Карабах, URL: <https://www.dw.com/uk/viina-vmenii-ta-azerbaidzhanu-za-karabakh-shcho-prynis-misiats-boiv/a-55423675>
16. ArmInfo (2020). The Russian Foreign Ministry released the full text of the statement by the President of Azerbaijan the Prime Minister of Armenia and the President of the Russian Federation. URL: https://arminfo.info/full_news.php?id=57916&_cf_chl_jschl_tk
17. Commonsense (2020). French Senate adopts resolution to recognise Nagorno-Karabakh Republic. URL: <https://www.commonspace.eu/news/french-senate-adopts-resolution-recognise-nagorno-karabakh-republic>

R. Kviatkovskiy. The Karabakh conflict: Views of the World community regarding the expensation of the conflict in 2020. – Article.

Summary. The article is devoted to researching the views of the world community on the escalation of the Karabakh conflict in 2020. The article analyzes the reaction and positions of various countries, international organizations to the intensification of tensions in the Karabakh region, the Second Karabakh War. The political, humanitarian and diplomatic aspects of the conflict are considered, as well as various strategies and initiatives of the international community to ensure peace and stability in the South Caucasus region.

Key words: Azerbaijan, Armenia, geopolitics, Second Karabakh War, Karabakh, South Caucasus, local conflict, world community.

Є. В. Лікарчук

аспірант кафедри психології

Донбаський державний педагогічний університет

м. Дніпро, Україна

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ПСИХОЛОГІВ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. Необхідність вивчення факторів, які впливають на розвиток синдрому професійного вигорання у психологів, які працюють в умовах військових конфліктів, зумовила проведення дослідження з метою виявлення особливостей впливу цих факторів на ментальне здоров'я фахівців та якість роботи з клієнтами.

Ключові слова: професійне вигорання, синдром, супервізія, інтервізія, виснаження, деперсоналізація, редукція, втома, відчуження.

У сучасних умовах психологи, які часто стикаються у своїй роботі з людськими стражданнями та втратами, говорять про виснаження в професійній діяльності. Тому актуальним є дослідження факторів, які впливають на виникнення ризиків для психологів, пов'язаних з професійним вигоранням.

Мета дослідження – експериментальним шляхом виявити особливості та фактори формування професійного вигорання у психологів, які працюють в умовах військових конфліктів. Задачі дослідження: 1) здійснити короткий аналіз теоретико-методологічних джерел з проблеми синдрому професійного вигорання; 2) виявити особливості та фактори формування професійного вигорання у психологів, які працюють в умовах військових конфліктів.

Мета та завдання дослідження зумовили використання комплексу методів дослідження: 1) теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення теоретичних та експериментальних розробок досліджуваної проблеми; 2) психодіагностичні, які забезпечили реалізацію констатуючого експерименту: методика професійного вигорання К. Маслач, С. Джексон в адаптації Н.Є. Водоп'янової, анкети з питаннями щодо факторів, які гіпотетично впливають на рівень професійного вигорання; 3) статистичні: знаходження середніх величин, процентних співвідношень, дисперсійний аналіз ANOVA.

Гіпотеза: відсутність вихідних серед тижня, підготовки та сертифікації у галузі психотравматерапії, особистої психотерапії та групової або індивідуальної супервізії чи інтервізії впливають на високий рівень професійного вигорання.

Синдром професійного вигорання бере початок з хронічного повсякденного навантаження, емоційної перевтоми пережитою людиною в особистісно значущих ситуаціях спілкування з іншими людьми [6, с. 48]. Вигорання пов'язують з появою в людини відчуття емоційного, фізичного виснаження, безпорадності, безнадійності, депресії, розчарування [8, с.103]. Професор К.Маслач дає наступні характеристики вигорання: 1) втрата енергії: відчуття перевтоми, перебування у стресі, відчуття виснаження; 2) втрата ентузіазму: початкова пристрась у роботі згасає, а на зміну приходить негативний цинізм, психолог вкладає мінімум зусиль; 3) втрата впевненості: без енергії та активної участі у роботі працівнику важко знайти причину продовжувати робити свою роботу; частіше з'являються сумніви у нього щодо власної гідності [3]. Психологу в такому стані важко уявити собі спосіб вийти з нього.

К. Маслач також дотримувалася точки зору, що коли розрив між потребами, здібностями людей та вимогами роботи великий, прогрес вартує дорогої людської ціни [1]. Вигорання – це синдром із показниками: 1) емоційного виснаження; 2) деперсоналізації, коли працівники реагують на постійний стрес шляхом розвитку негативних реакцій, цинічного ставлення до своїх клієнтів; 3) редукції особистих досягнень, коли психолог сприймає свою роботу негативно та відчуває незадоволення своїми трудовими досягненнями [2, с. 256].

Дослідження проводилося серед психологів кризових служб та практичних психологів міст Київ, Слов'янськ, Ужгород, Чернігів, Дніпро, Кропивницький, Новоукраїнка (Україна), Хайфа (Ізраїль). Загальна кількість респондентів, які взяли участь у експерименті, складала 50 психологів.

У процесі дослідження високий рівень емоційного виснаження було виявлено у 54% опитаних психологів. Цей стан характеризувався зниженням емоційного фону, байдужістю, відчуттям виснаження, втоми, погіршення якості та зниженням тривалості сну, зниженням концентрації уваги, відчуттям роздратування, цинічним ставленням до клієнтів, відстороненістю від колективу, відсутністю мотивації, зниження професійної ефективності, відчуттям безсилля.

Було з'ясовано, що 26% психологів мають високий рівень деперсоналізації, яка проявлялася у деформатії стосунків з іншими людьми, зростанні залежності від клієнтів або зростанні негативізму, цинічного ставлення до почуттів клієнтів, підвищенням тривоги через усвідомлення порушеного сприйняття реальності. Високий рівень редукції особистих досягнень визначено у 49% психологів, у яких проявлялися тенденції до негативного оцінювання себе, своїх професійних досягнень, нівелювання особистої гідності, обмеження своїх можливостей щодо клієнтів, незадоволеністю продуктивністю своєї праці [4, с. 7].

Середній рівень компонентів професійного вигорання було визначено: у 34% психологів – емоційного виснаження, 40% – деперсоналізації, 40% – редукції особистих досягнень. Ця група фахівців увійшла до групи ризику, так як за несприятливих умов, таких як підвищення кількості складних клієнтів, зменшення кількості вихідних та збільшення годин роботи, професійне вигорання має тенденцію до зростання та має кумулятивний ефект.

Низький рівень компонентів професійного вигорання було визначено: у 12% психологів – емоційного виснаження, 34% – деперсоналізації, 11% – редукції особистих досягнень. Незначна кількість фахівців з низьким рівнем емоційного виснаження та редукції особистих досягнень свідчить про те, що основна частина фахівців вже мають середній та високі рівні цих компонентів. Отримані дані занесені в таблицю 1 і зображені графічно на рис. 1.

Таблиця 1

Розподіл компонентів професійного вигорання за рівнями у психологів, які працюють в умовах військових конфліктів, %

Показник	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Емоційне виснаження	54	34	12
Деперсоналізація	26	40	34
Редукція особистих досягнень	49	40	11

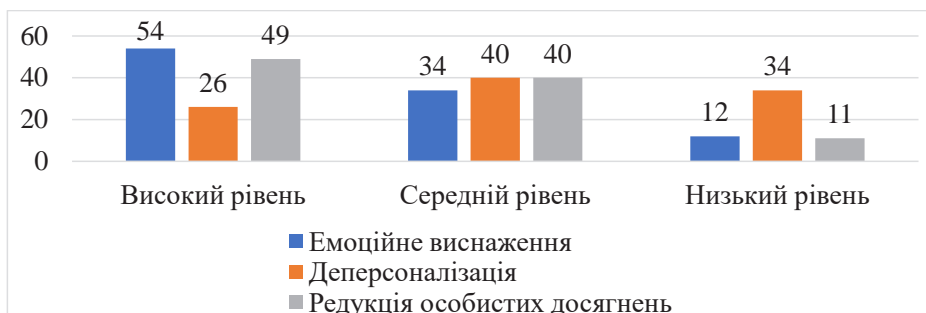

Рис. 1. Розподіл компонентів професійного вигорання за рівнями у психологів, які працюють в умовах військових конфліктів

Узагальнюючи отримані результати, слід зазначити, що всі рівні компонентів професійного вигорання у психологів, які працюють під час військових конфліктів, виражені, особливо високий та середній. Психологи досліджуваної вибірки вже потребують тренінгів із профілактики професійного вигорання, відновлюючих заходів, ретритів та відпусток.

Задля визначення факторів, які впливають на формування професійного вигорання у психологів, було проведено анкетування з питаннями про наявність вихідних серед тижня, підготовки та сертифікації у галузі психотравматерапії, особистої психотерапії мінімум 2 рази на місяць, групової або індивідуальної супервізії чи інтервізії мінімум 2 рази на місяць.

Опитування щодо наявності вихідних серед тижня у психологів показало, що 51% мають відпочинок щотижня, а 49% – ні. Відсутність відпочинку може призводити до погіршення самопочуття та призводити до таких проявів дезадаптації, як емоційні порушення, зниження загальної активності, посилення

відчуття втоми, соматовегетативних порушень, порушення сну, знижувати соціальну взаємодію та мотивацію до професійної діяльності. З'ясувалося, що 49% психологів не мали відпочинку впродовж тижня, тому можна припустити, що вони мають ознаки хронічної втоми. Таким фахівцям рекомендовано терміново переглянути особливості організації робочого тижня з внесенням вихідних впродовж тижня.

Стосовно підготовки та сертифікації у галузі психотравматерапії було визначено, що 57% фахівців мають таку підготовку, а у 43% вона відсутня. Наявність вказаної підготовки допомагає значно зменшити ризик професійного вигорання через можливість опори на протоколи відповідних методик, зниження ризику сильного емпатійного залучення до травматичних спогадів клієнтів, підвищення віри у власну компетентність та здатність допомогти клієнтові.

Опитування щодо наявності особистої психотерапії у психологів показало, що 40% її проходять, а 60% фахівців її не мають. Як відомо, емпатійне залучення у стосунки із людиною, яка страждає або переживає наслідки травмування, викликає зміни у досвіді психолога у вигляді різних емоційних станів. Психолог не може запобігти виникненню власних негативних переживань у такому контексті спілкування, адже для того, щоб допомогти клієнтові, він має співпереживати його стражданням. Це, у свою чергу, стає підґрунтям синдрому професійного вигорання в тому числі. Відсутність особистої терапії призводить не тільки до професійних ризиків у емоційній сфері, а й може завдати шкоду клієнтам. Особиста терапія є емоційно важливим та професійно формувальним досвідом, який має бути однією з головних складових частин професійного становлення та розвитку психологів [7, с. 78]. Так як більше половини психологів не мають особистої психотерапії, то їм рекомендовано її отримати найближчим часом задля власної безпеки та підвищення ефективності роботи з клієнтами.

Опитування щодо наявності супервізійної чи інтервізійної підтримки у психологів показало, що 66% її мали, а 34% фахівців не мали можливості отримувати професійну підтримку. Її відсутність негативно позначається на професійній діяльності, особливо під час роботи в умовах військових конфліктів. У супервізії та інтервізії загальна мета – забезпечити фахівцям максимальну можливість впоратися з професійними труднощами. Завдяки таким формам співпраці психолог збагачується новими знаннями, розуміє та аналізує свої професійні дії та поведінку, як наслідок – корегує методи та підходи надання соціально – психологічної допомоги у кожному конкретному випадку [5, с. 12]. Супервізія та інтервізія насамперед допомагають вирішувати такі завдання, як полегшення роботи, стимулювання та збагачення знань, умінь та навичок роботи з клієнтами; контроль динаміки стосунків між психологом і клієнтом; контроль ступеню компетентності спеціаліста, дотримання ним етичних правил тощо [9, с. 72]. Відсутність супервізійної та колегіальної підтримки також призводить до професійних ризиків у емоційній сфері та може завдати шкоду клієнтам. Так як 34% психологів не мають супервізійної чи інтервізійної підтримки, їм рекомендовано знайти шляхи її отримання найближчим часом. Отримані дані занесені в таблицю 2 і зображені графічно на рис. 2.

Таблиця 2

Розподіл груп психологів за чотирма факторами, які впливають на появу професійного вигорання, %

Показник	Наявність	Відсутність
Вихідні серед тижня	51	49
Підготовка та сертифікація у галузі психотравматерапії	57	43
Групово або індивідуальна супервізія мінімум 2 рази на місяць	66	34
Особиста психотерапія мінімум 2 рази на місяць	40	60

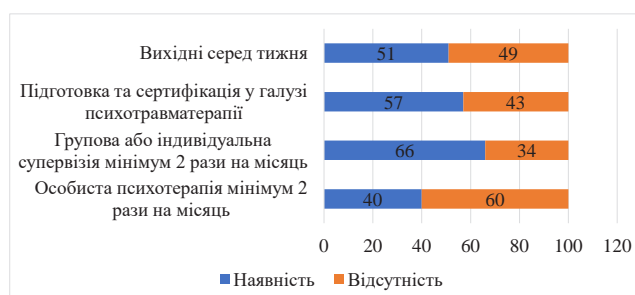

Рис. 2. Розподіл груп психологів за чотирма факторами, які впливають на появу професійного вигорання

Узагальнюючи отримані результати, слід зазначити, що всі чотири фактори вигорання, а саме: відсутність вихідних серед тижня, підготовки у галузі психотравматерапії, групової або індивідуальної супервізії чи інтервізії, особистої психотерапії, виражені у груп психологів від 34% до 60%, які складають групи ризику професійного вигорання та потребують допомоги.

Для подальшого аналізу були взята група психологів з високими показниками компонентів професійного вигорання. Було з'ясовано, скільки психологів з високим рівнем професійного вигорання мають вихідні серед тижня: 1) емоційного виснаження: 17% мали вихідні серед тижня, а 37% працювали без вихідних; 2) деперсоналізації: 3% працювали з перервою на вихідні серед тижня, а 23% – ні; 3) редукції особистих досягнень: 20% працювали з вихідними, а 29% – без вихідних. Як видно, особливо яскравий вплив відсутність вихідних мала на психологів з високим рівнем деперсоналізації, а саме у 8 разів більше було психологів без вихідних у цій групі. Як видно, вдвічі більше психологів мали високий рівень емоційного виснаження, в яких не було вихідних, у порівнянні з тими, у кого вони були.

Отримані дані занесені в таблицю 3 і зображені графічно на рис. 3.

Таблиця 3

Розподіл груп психологів з високими показниками професійного вигорання за наявністю вихідних серед тижня, %

Показник	Наявні	Відсутні
Емоційне виснаження	17	37
Деперсоналізація	3	23
Редукція особистих досягнень	20	29

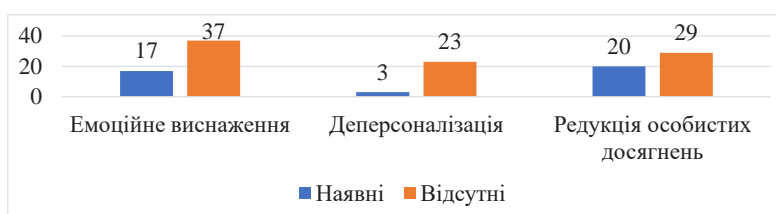

Рис. 3. Розподіл груп психологів з високими показниками професійного вигорання за наявністю вихідних серед тижня

Проведено аналіз групи психологів з високими показниками професійного вигорання та з'ясовано, що психологи з високими рівнями: 1) емоційного виснаження: 23% мали фах психотравматерапевта, а в 31% він був відсутній; 2) деперсоналізації: 6% працювали із фахом психотравматерапевта, а 20% – без нього; 3) редукції особистих досягнень: 23% мали психотравматерапевтичну освіту та сертифікацію, а 26% – не мали. Варто зазначити, що втричі більше психологів мали високий рівень деперсоналізації, в яких не було психотравматерапевтичного фаху в порівнянні з тими, у кого він був. Отримані дані занесені в таблицю 4 і зображені графічно на рис. 4.

Таблиця 4

Розподіл груп психологів з високими показниками компонентів професійного вигорання за наявністю підготовки та сертифікації у галузі психотравматерапії, %

Показник	Наявна	Відсутня
Емоційне виснаження	23	31
Деперсоналізація	6	20
Редукція особистих досягнень	23	26

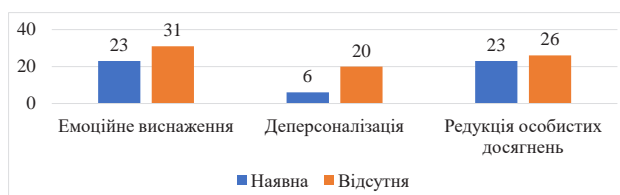

Рис. 4. Розподіл груп психологів з високими показниками професійного вигорання за наявністю підготовки та сертифікації у галузі психотравматерапії

Як показали дані дослідження високі рівні компонентів професійного вигорання були притаманні психологам як за критерієм наявності особистої психотерапії, так і за критерієм наявності групової або індивідуальної супервізії чи інтервізії: 1) 25% психологів з емоційним виснаженням, які мають доступ до вказаних послуг, а 29% – не мають його; 2) 11% психологів з деперсоналізацією, які мають доступ до вказаних послуг, а 15% – ні; 3) 15% психологів з редукцією особистих досягнень, які мають особисту психотерапію, та 18%, які мають групову або індивідуальну супервізію чи інтервізію, а 34% та 31% відповідно – ні. Різниця у показниках кількості психологів з високими рівнями емоційного виснаження та деперсоналізації виявилася незначна, а редукції особистих досягнень – вдвічі більшою в групі, яка не мала доступу до двох вищенаведених видів послуг. Це свідчить про особливий вплив критеріїв відсутності особистої психотерапії та групової або індивідуальної супервізії чи інтервізії. Отримані дані занесені в таблицю 5 і зображені графічно на рис. 5.

Таблиця 5

Розподіл груп психологів з високими показниками професійного вигорання за наявністю особистої психотерапії та супервізії чи інтервізії, %

Показник	Особиста психотерапія мінімум 2 рази на місяць		Групова або індивідуальна супервізія чи інтервізія мінімум 2 рази на місяць	
	Наявна	Відсутня	Наявна	Відсутня
Емоційне виснаження	25	29	25	29
Деперсоналізація	11	15	11	15
Редукція особистих досягнень	15	34	18	31

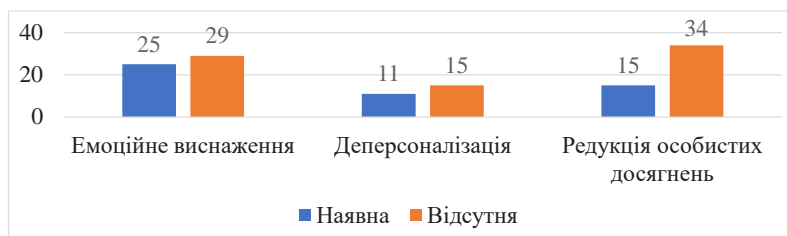

Рис. 5. Розподіл груп психологів з високими показниками професійного вигорання за наявністю особистої психотерапії

Щодо групи психологів з високим рівнем деперсоналізації, в яких були та не було вихідних серед тижня, було застосовано дисперсійний аналіз ANOVA стосовно впливу фактору відсутності вихідних. Оскільки р-значення ANOVA ($p\text{-value} = 0,01$) виявилися менше 0,05, отримано достатньо доказів, щоб відхилити нульову гіпотезу. Таким чином було виявлено значну статистичну різницю між вибірками та з'ясовано вплив фактору наявності вихідних серед тижня. Що стосується р-значень ANOVA компоненту емоційного виснаження ($p\text{-value} = 0,08$) та компоненту редукції особистих досягнень ($p\text{-value} = 0,09$), вони виявилися більше за 0,05, що вказало на недостатність доказів, щоб відхилити нульову гіпотезу. При застосуванні дисперсійного аналізу двох груп психологів з наявністю та відсутністю фаху психотравматерапевта було визначено значну статистичну різницю між вибірками за всіма трьома компонентами професійного вигорання. Оскільки р-значення ANOVA за компонентом емоційного виснаження ($p\text{-value} = 0,03$), деперсоналізації емоційного виснаження ($p\text{-value} = 0,03$) та редукції особистих досягнень ($p\text{-value} = 0,02$) виявилася менше 0,05, було отримано достатньо доказів, щоб відхилити нульову гіпотезу. Дисперсійний аналіз ANOVA в групах психологів, які не мали особисту психотерапію та мали її, а також груп психологів, які мали супервізію та мали її, не показав статистично значущих різниць.

Висновки. Розвиток синдрому професійного вигорання у психологів відбувається через перший компонент – емоційне виснаження, який характеризується емоційною спустошеністю, втомою, апатією, зменшенням взаємодії з оточуючими, неадекватним емоційним реагуванням. Завершення циклу формування синдрому професійного вигорання у психологів було відображено у вираженому рівні редукції особистих досягнень. Відсутність вихідних у психологів визначена як провідний фактор розвитку високого рівня деперсоналізації. Він мав статистично значущий рівень та восьмикратну дію на збільшення кількості психологів з високим рівнем деперсоналізації. Фахівці цієї групи перебували у стані відчуження від самих себе та клієнтів, мали неадекватне сприймання своєї особистості та клієнтів. Також визначено, що вдвічі більше психологів мали високий рівень емоційного виснаження, в яких не було

вихідних, у порівнянні з тими, у кого вони були. Ці психологи перебували у стан ментального, емоційного та фізичного виснаження, обумовленого тривалим та надмірним перенавантаженням, спричинене стресом на роботі та умовами військового конфлікту. Відсутність психотравматерапевтичної освіти у психологів виявлено як значущий фактор, за яким отримано статистичне підтвердження за всіма трьома компонентами професійного вигорання. З'ясовано, що втричі більше психологів мали високий рівень деперсоналізації, в яких не було психотравматерапевтичного фаху в порівнянні з тими, у кого він був. Значний вплив на високий показник редукції особистих досягнень мали фактори відсутності особистої психотерапії та відсутності групової або індивідуальної супервізії чи інтервізії (мінімум 2 рази на місяць), який позначився як двократне збільшення психологів у групі з високим рівнем редукції особистих досягнень. Психологи цієї категорії відчували зниження компетентності в своїй роботі, невдоволення собою, зменшення цінності своєї діяльності, мали негативне самосприйняття. Гіпотеза про те, що відсутність вихідних серед тижня, підготовки та сертифікації у галузі психотравматерапії, особистої психотерапії та групової або індивідуальної супервізії чи інтервізії впливають на високий рівень професійного вигорання, знайшла своє підтвердження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Christina Maslach, Michael P. Leiter. The Truth About Burnout. How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It. Published by Jossey-Bass. A Wiley Imprint. 989 Market Street, San Francisco, CA 94103-1741. P. 202.
2. Lloyd C., King R., Chenoweth L. Social work, stress and burnout: A review. *Journal of Mental Health* (2002) 11, 3. P. 255–265.
3. Michael P. Leiter, Christina Maslach. Banishing Burnout. Six Strategies for Improving Your Relationship with Work. Published by Jossey-Bass. A Wiley Imprint. 989 Market Street, San Francisco, CA 94103-1741. P. 193.
4. Бабій М. Вікова редукція професійного здоров'я вчителів у сучасній школі. *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ*. № 16 (2021), С. 5–11.
5. Байдик В. Супервізія та інтервізія як ефективні інструменти підтримки спеціалістів психологічної служби. *Регіональна система розвитку післядипломної педагогічної освіти: виклики та сучасні рішення. Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Северодонецьк, 7 листопада 2019 р.)*. ЛОІППО, Северодонецьк, С. 12–14. URL: <http://surl.li/druwe> (дата звернення 19.04. 2024).
6. Главацька О. Особливості професійного вигорання соціальних працівників. *Social Work and Education*. Vol. 4, No. 2. 2017. pp. 46–62.
7. Лазос Г. Особиста терапія як важливий аспект професійної підготовки психолога і психотерапевта. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. № 2–3 (23), 2021, С. 77–90. URL: <https://doi.org/10.31108/2.2021.2.23.8> (дата звернення 19.04. 2024).
8. Романовська О. В. Причини та особливості прояву синдрому «професійного вигорання» в соціальних працівників. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. № 3 (11), 2011. С. 103–107.
9. Сазонова О.В. Актуальні питання супервізійних моделей у психологічній практиці. *Загальна психологія. Історія психології. Теорія та історія соціології. Габітус*. Випуск 19. 2020, С. 71–75. URL: <https://doi.org/10.32843/26635208.2020.19.12> (дата звернення 19.04. 2024).

Ye. Likarchuk. Factors for the formation of professional burnout in psychologists working in the conditions of military conflicts. – Article.

Summary. The need to study the factors that influence the development of professional burnout syndrome among psychologists working in the conditions of military conflicts led to a study aimed at identifying the specifics of the influence of these factors on the mental health of specialists and the quality of work with clients.

Key words: professional burnout, syndrome, supervision, intervision, exhaustion, depersonalization, reduction, fatigue, alienation.

В. Ф. Миронюк

викладач

Фаховий коледж та Медичний фаховий коледж

Міжнародного гуманітарного університету

м. Одеса, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ МЕТОДІВ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглянуто питання про особливості використання методів активного навчання, зокрема з'ясовано основні їх ознаки. Автор повертає увагу до суті цих методів, визначає переваги й особливості їх у практиці навчання української мови; з'ясовано діалогічну особливість їх, а також, здатність забезпечувати умови для гармонійного розвитку мовної особистості.

Ключові слова: метод, освітній процес, активні методи навчання, методичне обґрунтування, класифікація, критерії добору активних методів навчання для занять української мови.

Постановка проблеми. Освітні процеси, що відбуваються в Україні на сучасному етапі, передбачають висококваліфіковану підготовку педагога-предметника. Розв'язання важливих завдань у системі навчання української мови потребує перегляду ефективних методів. Поява в лінгводидактиці інформації про «активні методи навчання» зробила певний виклик традиційним методам. Однак, як свідчить аналіз наукової літератури, на сьогодні чітко не визначено структури цих методів, пов'язаних з діалогічною природою, немає концепції діалогічної природи методів активного навчання, недостатньо осмислений органічний зв'язок психології навчання й спілкування.

Застосування активних форм навчання на заняттях української мови зумовлена рядом причин: учні повинні не тільки здобувати певні знання, а й уміти застосовувати їх у конкретній практичній ситуації. Такі форми організації навчального процесу, як «ділові ігри», «круглі столи» значно активізують навчальний процес, сприяють взаємодії студента і викладача.

Термін «активні методи навчання» використовують дослідники, почасти не заглиблюючись у зміст, нерідко по-різному розуміючи їх.

Аналіз досліджень. Формування активного навчання – один із засобів розвитку пізнавальної діяльності. Застосування на практиці проблемного й розвивального навчання призвело до виникнення методів, що одержали назву «активні». Це дає підстави стверджувати, що «активний» розуміється як ініціативна, відповідна позиція суб'єкта, якому адресовані певні дії чи пропозиції. Отже «активний» здатний до взаємодії, діалогу, такий, що здатний перебувати в режимі бесіди з ким-небудь (викладачем, іншими суб'єктами навчального процесу) або чим-небудь (комп'ютером).

Використання методів активного навчання призводить до діалогізації навчального процесу, під час якого здійснюється взаємодія виуладача й студента, студента і студента, відбувається процес занурення у комунікацію. Використання методів активного навчання на заняттях української мови забезпечує розвиток міжособистісної взаємодії суб'єктів навчання в режимі викладач – студент, студент – викладач, студент – студент, це призводить до ефективної реалізації мети й завдань заняття, має значний комунікативний і виховний потенціал.

Психологічні основи для розроблення цілісної концепції розвивального навчання були закладені ще в 30-х роках минулого століття у працях Л. Виготського, В. Давидова, О. Леонтєва та ін. Проте ґрунтовні наукові засади методів активного навчання почали розробляти в другій половині 60-х та на початку 70-х років ХХ століття у дослідженнях психологів і педагогів. Спробу розмежувати методи на активні й пасивні зробив Г. Ващенко. Учений доводив, що за пасивних методів «учень є тільки об'єкт педагогічного впливу вчителя», а за активних – «учень є і суб'єкт педагогічного процесу, себто він не тільки сприймає те, що подає йому учитель, але й сам організовує свою роботу [5, с. 187–188]».

Розвиток активних методів навчання розглядали в своїх працях І. Лернер, А. Матюшкін, М. Махмутов та ін. Велику роль у становленні й розвитку активних методів навчання відіграють праці А. Вербицького, В. Лозової, В. Комарова та ін.

І. Дичківська в своїх працях не тільки обґрунтовувала необхідність використання активних методів навчання у всіх видах навчальної роботи, але й ввела поняття діалогічного проблемного навчання, яке передає сутність процесів спільної діяльності викладача й студентів, а також взаємної активності їх у межах «суб'єкт-суб'єктних» стосунків [3, с. 44].

Активне навчання відрізняє від звичайного низка особливостей, до яких відносять насамперед активізацію мовленнєвої діяльності учнів шляхом формування спеціальних умов, що сприяє цій активізації незалежно від їхнього бажання.

Привертають увагу спроби О. Пометун розмежувати активні й інтерактивні методи навчання. Дослідниця актуалізує проблему методів навчання крізь призму компетентнісного підходу: «У свідомість українських вчителів поступово через публікації останнього часу й через систему додаткової освіти закладається думка, що саме активні методи навчання створюють необхідні умови як для становлення й розвитку компетентностей учнів, так і для розвитку й виховання активних громадян з відповідною системою цінностей [6, с. 12]».

У концепції мовної освіти важливим для методики навчання є зокрема наступні положення: «Мета активних методів навчання – це залучити учнів до запропонованої учителем пізнавальної діяльності, створити умови для навчальної взаємодії учнів, отримання ними у співпраці колективного інтелектуального продукту й відповідного досвіду пізнавальної діяльності» [2, с. 3].

Зазначимо, що проблема розроблення й впровадження методів активного навчання представлена в різних галузях наукових знань і досліджена багатьма педагогами і психологами, але застосування їх у методиці належно не досліджено. У методичній літературі бракує чуткої класифікації сучасних методів, інноваційність багатьох із них виявляється в назві, а не в змістовому наповненні.

Для розв'язання означених завдань, усунення перелічених недоліків необхідно проводити постійний пошук найбільш ефективних методів і впроваджувати їх у практику навчання української мови.

Мета статті – обґрунтувати доцільність комплексного й системного впровадження в практику навчання мови методів навчання активної діалогічної взаємодії, з'ясувати особливості й можливості реалізації цих методів на заняттях української мови.

Виклад основного матеріалу. Перебудова освіти докорінно змінила розуміння мети навчального процесу і засобів досягнення її. Метою навчання стають не знання самі по собі, а підготовка студентів до конкретних видів діяльності, що впливає на організацію навчального процесу, його форми й методи.

Діалогічна форма навчання, яка забезпечує комфортне середовище для спілкування, є найприроднішою формою комунікації у процесі навчання. Взаємодія викладача й студентів процесі діалогізації навчання сприяє створенню доброзичливого психологічного мікроклімату в колективі. Перед викладачем-словесником постає завдання не просто передати знання теорії мови, а передусім навчити студентів використовувати ці знання протягом життя у різних ситуаціях і з різною метою.

Отже, крім засвоєння теоретичного матеріалу, студент повинен засвоювати й правила, що декларує викладач у процесі навчання й виховання, набуваючи таким чином соціального досвіду. Про набуття досвіду свідчать наявність створеної студентами навчальної продукції й якісні показники її.

Активне навчання являє собою таку організацію й ведення навчального процесу, яке спрямоване на всебічну активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів на заняттях української мови за допомогою комплексного використання методів активного навчання.

Для особистісного розвитку людини важливе значення має взаємодія (спільна діяльність і спілкування) з іншими людьми. За висновками психологів, «основний фактор розвитку дитини – пристосування її до середовища, в якому має відбутися її самореалізація [1, с. 3]».

Психологічний мікроклімат на заняттях має виняткове значення для оволодіння учнями знань, умінь і навичок. Якщо заняття проходить в атмосфері напруження, очікування негативних реакцій чи неприємних зауважень, недоброчливості, психологічного дискомфорту, то рівень засвоєння знань буде дуже низьким. Психологи стверджують, що у цьому випадку спрацьовує система психологічного захисту особистості, яка певною мірою «відключає» сприйняття дитиною довкілля. Таким чином гальмується пізнавальна активність студентів. П. І. Амонашвілі, М. Ільїн та ін. визначають атмосферу успіху як найсприятливішу для засвоєння знань. Потрібно зазначити, що мова йде не про механічне запам'ятовування, а про креативний підхід до оволодіння новими знаннями та оперування ними.

З метою визначення поняття «методи активного навчання» ми розглянули основні поняття тлумачення, які зустрічаються у педагогічній літературі.

В науці існує понад двісті визначень поняття «метод», проте для навчально-виховного процесу, на наш погляд, найбільш придатне розуміння методу як способу взаємодії, спрямованого на досягнення поставлених цілей. Таким чином, метод містить спосіб та характер організації пізнавальної діяльності [4, с. 14].

Розглядаючи активність студентів погоджуємось, що це інтенсивна діяльність і практична підготовка в процесі навчання й формування знань і навичок, умінь їх застосовувати в конкретних ситуаціях. Активність у навчанні є умовою свідомого засвоєння знань, умінь і навичок.

Обираючи метод навчання, викладач має розраховувати відведений час на вивчення певної теми, а також значення навчального матеріалу. Також потрібно завжди пам'ятати, що навчання – це не лише засвоєння знань й умінь, а й розвиток, виховання. Розв'язанню певних завдань сприяє активне навчання, яке визначає перехід від програмованих форм та методів організації дидактичного процесу до розвивальних, проблемних, дослідницьких, пошукових, які відповідно забезпечує народження пізнавальних мотивів та інтересів, умов для творчості в навчанні [2, с. 9].

Активні методи навчання – це способи активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, які спонукають їх до активної розумової і практичної діяльності в процесі опанування матеріалу, коли активними є не тільки викладач, а й студент [2, с. 10]. База таких методів – це спілкування, діалог, основою якого є вільний обмін думками щодо напрямів розв'язання певної проблеми. Діалоги вирізняються високим рівнем активності.

Виділяють наступні характерні ознаки активного навчання :

- цілеспрямована активізація мислення під час розв'язання практичних завдань;
- підвищена мотивація студентів на заняттях української мови;
- інтерактивний характер, а саме: постійна взаємодія суб'єктів навчальної діяльності, вільний обмін думками в умовах створеної ситуації.

Щодо пізнавальної активності, то це – прагнення самостійно мислити, знаходити свій підхід до рішення завдання (проблеми), бажання самостійно здобувати знання, формувати в студентів критичний підхід до думки інших і наявність власних думок [2, с. 10].

Отже, безпосереднє залучення студентів в активну навчально-пізнавальну діяльність у ході навчального процесу пов'язане насамперед із застосуванням прийомів й методів, що узагальнено названі активними методами навчання.

І. Дичківська активним методам навчання дає таке визначення: це «спосіб активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, які спонукають до активної розумової і практичної діяльності в процесі оволодіння навчальним матеріалом, коли активний не лише учитель, але й учні» [3, с. 62].

Однак в останні роки розуміння поняття «активні методи навчання» значно розширилося й розуміється як сукупність сучасних форм і методів навчання, що протиставляються традиційним формам навчальної діяльності. Ю. Грушко під активними методами навчання розуміють якісну сторону їх і називають їх «ефективними», інші намагаються посилити кількісні параметри навчання й говорять про «інтенсивні методи», треті оперують назвою «інтерактивні методи» [2, с. 11].

Інтерактивність, як властивість активних методів навчання, залежить від технології застосування конкретного методу. Зокрема, високим ступенем інтерактивності вирізняються ігрові методи. На взаємодії учасників побудовані ділові та рольові ігри. Чимало методів навчання можуть застосовуватися як активні й інтерактивні одночасно.

Ситуаційний метод (він же «метод кейсів») розглядають як активний і як інтерактивний метод навчання [2, с. 11–12].

Інтерактивні методи навчання базуються на взаємодії студентів між собою, з оточенням, навчальним середовищем, психології людських взаємовідносин і взаємодії, розуміються як спільний процес пізнання, де знання добуваються в спільній діяльності через діалог, полілог. Інтерактивність як властивість активних методів навчання певною і більшою мірою відповідає особистісно орієнтованому підходу.

О. Пометун зазначає, що «активні методи навчання дають змогу розв'язати такі навчально-організаційні завдання:

- забезпечити своєчасне поетапне формування відповідних умінь і навичок;
- залучати до активної участі у навчальний процес сильних і слабших;
- здійснювати неперервний контроль за процесом та якістю засвоєння навчального матеріалу» [6, с. 13].

Використання активних методів допомагає зробити процес навчання не тільки цікавим, а й результативним. Суттєво підвищується рівень пізнавальної активності, розвивається критичне мислення, співатися, слухати співрозмовника, аргументовано й коректно висловлювати свою думку, володіти емоціями в ході обговорення їх.

В основі методу має бути конкретна ситуація із такими характеристиками:

- містить у собі проблему (суперечливість);

- проблема, покладена в основу, має бути актуальна, близька й зрозуміла студентам;
- передбачає варіативність розв'язання проблеми;
- допускає можливість втручання у неї іншої людини, що має на меті зміну стану з небажаного на бажаний [6, с. 13].

Метод ділової гри. У працях науковців (В. Бондаренко, М. Вашуленко, О. Савченко) гра трактується як засіб цілеспрямованого керівництва викладачем розумовою діяльністю студентів, формування в них пізнавального інтересу. Гра, як практична діяльність удосконалює психічні процеси, сприяє формуванню інтелектуальної й мотиваційної сфер, дає змогу пізнавати навколишній світ. Зазначимо, що гра – це основа розвитку життєвого досвіду дитини, її фізичних, розумових і духовних здібностей, діяльність, засобами якої активізується процес пізнання нового і невідомого. Це означає, що такий вид діяльності може здійснюватися не лише в процесі навчання, а й тоді, коли розважаються.

Проблема застосування ділової гри є актуальною для навчання на заняттях. Так, С. Воробйова трактує ігрову діяльність як «різновид активної діяльності дітей в процесі якої вони оволодівають суспільними функціями, стосунками й рідною мовою як засобом спілкування між людьми» [5, с. 50–51]. Потрібно зазначити, що «навчально-ігрова діяльність, яка передбачає мовну гру (гру слів) для вербального самовираження, використання логічних, рольових ігор, є однією з важливих умов розвитку інтересу до мови, формування комунікативних здібностей, зацікавлення навчальним предметом, сприяє емоційній та інтелектуальній активності, що позитивно впливає на засвоєння тематичного матеріалу» [5, с. 51].

Круглий стіл – це одна з організаційних форм пізнавальної діяльності учнів, що дає змогу закріпити здобуті раніше знання, заповнити брак інформації, сформуванню умінь розв'язувати проблеми, зміцнити позиції, навчитися культури ведення дискусії. Характерною рисою круглого столу є поєднання тематичної дискусії з груповою консультацією. Поряд з активним обміном знаннями в студентів формуються умінь висловлювати свої думки, аргументувати свої міркування, обґрунтовувати запропоновані рішення й обстоювати свої переконання [5, с. 54].

Важлива умова в процесі організації круглого столу: потрібно, щоб він був дійсно круглим, тобто процес комунікації, спілкування, відбувається «очі в очі». Розташування учасників обличчям один до одного призводить до зростання активності, збільшенню числа висловлювань, можливості кожному студенту долучитися до обговорення в аудиторії, підвищує мотивацію, використовує невербальні засоби спілкування, такі як міміка, жести, емоційні прояви.

Метод мозкового штурму. Мета цього методу полягає в «організації колективної розумової діяльності для пошуку нетрадиційного розв'язання проблем, зібрати якомога більше ідей й чіткого формулювання проблемного питання. Такий метод сприяє формуванню умінь концентрувати увагу на розв'язанні конкретного завдання, а також досвіду колективної розумової діяльності, умінь працювати в групі (колективі), що стане в нагоді в разі потреби прийняття самостійного рішення, що може виникнути у різних сферах життя й діяльності» [5, с. 55–56].

Ситуаційний метод (він же «метод кейсів») передбачає навчання з використанням конкретних ситуацій (кейсів). «Кейс – це спеціально підготовлений навчальний матеріал, який містить структурований опис ситуацій» [5, с. 58]. Кейси допомагають у перенесенні навчального середовища у реальне життя. Мета методу – розвиток здатності тих, хто навчається робити детальний аналіз, а не оцінювання ситуації. Разом із удосконаленням аналітичних навичок метод ситуаційних вправ є формою перевірки знань, розвиває здатність відокремлювати важливе від другорядного, виховує почуття відповідальності в процесі навчання, що знадобиться потім.

Метод кейсів розвиває такі навички:

- аналітичні (уміння відрізнити зміст інформації, класифікувати, виокремлювати суттєву та несуттєву інформації, аналізувати; мислити чітко й логічно);
- практичні (формування на практиці теоретичних навичок);
- творчі (розроблення альтернативних рішень);
- комунікативні (уміння дискутувати, використовувати наочний матеріал та медіа-засоби, об'єднуватися в групи, захищати власну точку зору, переконувати);
- соціальні (оцінювання поведінки людей, умінь слухати, підтримувати під час дискусії, аргументувати протилежні думки, контролювати себе тощо).

Аналіз конкретних ситуацій або метод «кейсів», є ефективним методом активації навчально-пізнавальної діяльності студентів, також передбачає не лише розроблення конкретних ситуацій, а й методичні рекомендації щодо використання їх. Важливо не нав'язувати власних суджень, поставити людину перед

вибором: залишити все як є чи змінити свої уявлення. Така позиція стимулює зміну настанов і поведінки, допомагаючи людині усвідомити можливість вибору й крок за кроком змінювати стиль її взаємодії зі світом і конкретними людьми. Уміння робити свій вибір, за висновками учених, визначає зрілість і відповідальність людини [5, с. 60].

Усі ці методи передбачають активну самостійну пізнавальну діяльність студентів, спрямовану на розв'язання конкретної проблеми, навчального завдання тощо, а також допомагають формувати досвід пошуку рішень у нестандартних ситуаціях, навчитися приймати рішення й відповідальність за них, працювати в команді.

Висновки. Отже, можна підсумувати, що активні методи навчання – це навчання діяльністю. Вони спонукають до самостійного здобуття знань, розвитку мислення, формування практичних умінь і навичок, які стимулюють пізнавальну діяльність студентів. Методи допомагають створити таке освітнє середовище, де досягається поглиблене розуміння проблеми, уможливлене залучення студентів до активного навчального процесу та забезпечення ефективної взаємодії викладача й студентів на заняттях української мови в умовах спільної діяльності, а також засвоєння знань і навичок в навчальній діяльності.

Сучасна освіта орієнтована не тільки на знання, уміння й навички, а в першу чергу на функціональність цих знань. Актуальність упровадження нових методів на заняттях української мови є безперечною, тому серед першочергових завдань сучасного викладача – корегування змісту й методик навчання. Систематичне запровадження цих методів сприятиме розв'язанню багатьох актуальних освітніх завдань, а саме: формування аналітичного мислення, здатності самостійно приймати рішення, почуття відповідальності за власне рішення чи вчинок, стимулюванню активності й ініціативності у навчальному процесі й поза ним. Багато аспектів впровадження в практику навчання мови активних методів навчання потребують ретельної уваги з боку дослідників, а, можливо, і спеціальних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галаєвська Л. Реалізація методів активного навчання на уроках української мови в учнів закладів загальної середньої освіти. Українська мова і література в школі. 2021. № 5. С. 2–6.
2. Грушко Ю.О. Інтерактив на уроках мови та літератури: активізуємо пізнавальну діяльність. Вивчаємо українську мову та літературу. 2019. № 34–36. С. 8–15.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Київ: Академвидав. 2016. 382 с.
4. Засоби і технології сучасного навчального середовища. Кропивницький: ПП «Ексклюзив-Систем», 2019. 78 с.
5. Кучерук О.Л. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2011. 420 с.
6. Пометун О.І. Активні й інтерактивні методи навчання: до питання про диференціацію понять. Вивчаємо українську мову та літературу. 2020. № 12–14. С. 11–16.

V. Myroniuk. Implementation of active learning methods in Ukrainian language classes. – Article.

Summary. The article considers the questions about using active learning methods, in particular is found out their main features. It reveals the essence of active learning methods are defined by their features and benefits of the practice of teaching Ukrainian language, is found out their dialogical feature that provides for harmonious development of linguistic identity.

Key words: active learning methods, methodological study, classification, selection criteria for active teaching methods learned Ukrainian language.

Д. П. Ожерельєва

студентка IV курсу історичного факультету

ОП «Американістика і європейські студії»

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: Т. А. Грищенко

доктор історичних наук,

доцент кафедри Нової та Новітньої історії країн Західної Європи та Північної Америки

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ВІЙНА СУДНОГО ДНЯ 1973 РОКУ ЯК ЧИННИК ЗМІН У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США

***Анотація.** У статті репрезентовано комплекс геополітичних та гео економічних стратегічних інтересів США в близькосхідному регіоні, відповідно до яких почасти спостерігалася кореляція дій також і на інших регіональних напрямках та в глобальному вимірі. Саме така перспектива огляду питання зумовила необхідність простежити у відповідному ключі зовнішньополітичний вектор США у вибудовуванні відносин як із Ізраїлем, так і з політичними силами арабських країн від 1945 року задля розуміння підвалин, на яких гуртувався арабський світ загалом. Зрештою репрезентовані в статті не в останню чергу дипломатичні кроки були оформлені в дефініцію «човникової дипломатії» Г. Кіссінджера, держсекретаря та радника з національної безпеки президента Р. Ніксона. Саме тому акцентовано увагу зосереджено на війні Судного дня 1973 року як чиннику змін у зовнішній політиці США.*

***Ключові слова:** «човникова дипломатія», стратегія, близькосхідний регіон, нафтове питання, війна Судного дня.*

На початку 1970-х рр. розрядка, або послаблення напруженості, між Сполученими Штатами та Радянським Союзом сягнула свого апогею, засвідченого самітами 1972 та 1973 рр. та підкріпленого досягненням стратегічного ядерного паритету між СРСР і США на рубежі 1960-х і 1970-х рр. Заради збереження нового рівня відносин із СРСР Америка була здатна заплющити очі навіть на переміщення Москвою ядерної зброї до Єгипту під час війни Судного дня. Цей та деякі інші факти, які стали надбанням ширшого загалу у пізніші часи, засвідчили те, наскільки дії Вашингтона у близькосхідному регіоні можуть корелюватися зі стратегічними інтересами США на інших регіональних напрямках та в глобальному вимірі [1].

Уже невдовзі після Другої світової війни зовнішньополітичні інтереси як США, так і СРСР зіштовхнулися в близькосхідному регіоні. Геостратегічне положення та нафтові родовища здебільшого визначали його ключове значення в глобальній конкуренції. Новітні події, якщо брати до уваги атаки хуситів (мілітарна організація «Ансар Аллах») на міжнародні судноплавні шляхи в південній частині Червоного моря, надають найновіші докази особливого місця регіону в політичних та економічних світових процесах. Особливе занепокоєння Заходу викликала атака, здійснена 9 січня 2024 р., яка, у свою чергу, зумовила відповідь з боку США та Британії, коли було завдано ударів по військових об'єктах хуситів на території Ємену. Такі атаки не лише підривають економічну безпеку Ізраїлю (саме цим аргументують свої дії хусити в рамках підтримки ними ХАМАС після початку бойових дій у Секторі Гази), а й блокують один із найважливіших торговельних шляхів між Азією та Європою. Тобто варто говорити про здійснену спробу блокування світової торгівлі (8% морських перевезень зерна, 12% – нафти, 8% – зрідженого природного газу) напередодні Всесвітнього економічного форуму в Давосі (минулорічний утвердив тенденції до деглобалізації під гаслом «Співпраця у фрагментованому світі»). Водночас події у Червоному морі сфокусували увагу світу на як необхідності, так і проблематичності з боку США зберегти стабільність міжнародного порядку, основними творцями і гарантами якого вони є. З огляду на вищеозначене, виправданим стає звернення до історичного досвіду близькосхідної політики.

Актуальність порушеної проблематики визначає в першу чергу багатовимірний характер локального конфлікту, контекст якого дозволяє вибудувати загальне полотно взаємозалежних подій з огляду на ті

чи інші рішення акторів на міжнародній арені. Війна Судного дня 1973 р. відтак стала близькосхідним тестом формування постконфронтаційної структури міжнародних відносин, локальним виявом кризових явищ нового світового порядку, що мав три градаційні виміри як і більшість подібних зіткнень, а саме – внутрішньополітичний, регіональний та загальносвітовий [4].

Як Сполучені Штати, так і СРСР у вибудовуванні зовнішньополітичної стратегії виважено сприймали ті підвалини, на яких гуртувався арабський світ, який став на шлях об'єднання. Цей процес мав такі ключові чинники: формування образу «зовнішнього ворога», зважаючи на політику Франції щодо Сирії та Лівану 1945 р. та відсутність механізмів протидії такій загрозі, необхідність арабського об'єднання через суб'єктивно сприйнятий фактор «ізраїльської небезпеки» після 1948 р., активна роль Єгипту в утриманні певного балансу між політичними силами арабських країн.

Такий контекст зокрема дозволяє зрозуміти близькосхідну позицію США у зв'язку із Суецькою кризою 1956 р., прагнення їх утвердження у рамках Багдадського пакту як регіональної сили, а відтак і арабського світу, який єднався навколо Єгипту. Водночас Сполучені Штати до 1973 р. не виявляли відкритої прихильності до Ізраїлю. Якщо говорити про морально-етичний вимір порушеного питання, то радше мовилося про прагматичні інтереси та пошук взаємовигоди в умовах Холодної війни, ніж про ціннісний рівень вибудовування стратегічних відкритих міждержавних відносин. Досить відверто щодо такої зовнішньополітичної стратегії висловився 1974 р. американський економіст, політик, член Республіканської партії та Міністр оборони Шлезінгер після особистої телефонної розмови із Г. Кіссінджером щодо консультивання з приводу взятих зобов'язань перед Голдою Меїр. Розбіжності між «двома вольовими лідерами» дозволили відкрито зосередитися на «заснованій на брехні обох сторін» суті «човникової дипломатії» Г. Кіссінджера, вказавши на «неетичності» у кроках останнього [8].

Певною мірою війна Судного дня 1973 р. стала результатом невизначеного маневренного зовнішньополітичного вектору США, в основі своєї ґрунтованого як на концепції «soft power», так і на «стратегічному рецепті», запропонованому Дж. Кеннаном у межах його «доктрини стримування». Відтак, якщо взяти до уваги «Доктрину Ейзенхауера» 1957 р., відповідно до якої оновлювався підхід США до близькосхідного регіону, то його можна визначити як такий, що був спрямований на підтримку арабських країн, але водночас і не антиізраїльський. Положення про «колективний захист» дозволяло США впливати на внутрішню політику країн Середнього та Близького Сходу, створювати військові бази, контролювати економічні та військові ресурси, придушувати «національно-визвольні рухи» під приводом боротьби також із «міжнародним комунізмом» [2]. Саме такий зовнішньополітичний маневренний вектор стане яскраво вираженим у рамках війни Судного дня від 1973 р., і буде втілено в концепції «човникової дипломатії» Г. Кіссінджера, держсекретаря та радника з національної безпеки президента Р. Ніксона [7].

Сполучені Штати першими у світі визнали Ізраїль як державне утворення після припинення британського мандату в Палестині. Із середини 1960-х рр. були сформовані основи для американсько-ізраїльського співробітництва у військово-політичній площині, коли Ізраїль як винятково регіональний гравець в американській візії, поставав з одного боку стримуючою ланкою в намірі розширення сфери впливу СРСР на Близькому Сході і водночас – ключовою силою в забезпеченні видимості порядку на Близькому Сході. Намір утримувати політику рівноваги між Ізраїлем та арабськими державами на початку 1960-х рр. був переглянутий наміром президента Дж. Ф. Кеннеді про заснування американсько-ізраїльського стратегічного партнерства та його рішенням 19 серпня 1962 р. скасувати ембарго Д. Ейзенхауера на продаж озброєння Ізраїлю. Відтак американсько-ізраїльське партнерство набуло рис стратегічного партнерства у геополітичному та ідеологічному вимірах. Водночас характер відносин Вашингтона з арабськими країнами продовжував безпосередньо залежати від нафтового питання. Саме подвійна політична гра Р. Ніксона та Г. Кіссінджера дозволила на тлі виняткової підтримки Ізраїлю в рамках війни Судного дня водночас вдаватися до «човникової дипломатії» та ще й намагатися зберегти баланс у вибудовуванні відносин із СРСР [8].

Такий кут зору на вибудовування американсько-радянських відносин на початку 1970-х рр. дозволяє зробити висновок про сумісність війни Судного дня з усією зовнішньополітичною стратегією адміністрації Р. Ніксона. Зокрема, під час саміту в Москві 1972 р. він так передбачав вибудовування відносин із СРСР: «Перший етап розрядки [полягав] в інтеграції інтересів Радянського Союзу із забезпеченням міжнародної стабільності та статус-кво. Немає впевненості, що саме такий характер вибудовування комерційних, технічних чи наукових відносин може запобігти конфронтації або ж війнам, але може принаймні втримати Ради від міжнародного авантюризму в бажанні утримувати баланс здобутків і втрат». Дж. Кеннет Гелбрейт характеризував політичну стратегію Г. Кіссінджера і Р. Ніксона як «конвергенцію»,

яка, однак, спиралась на переконання про вищість індустріалізованої демократичної системи над ідеологічною машиною СРСР. Насправді ж дипломатичний тандем Білого дому керувався іншими принципами. Під час XXIV з'їзду КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС Л.Брежнєв висловив тезу про необхідність «запобігання нової світової війни» [4]. Діалог і компроміси з СРСР, який, принаймні, хотів довести, що він став на рейки нової концепції своєї світової політики водночас дозволив Г. Кіссінджеру успішно імплементувати й застосувати на практиці «човникову дипломатію» задля досягнення стану відсутності війни між Ізраїлем та Єгиптом. Основним елементом стратегії Ніксона-Кіссінджера було формування переконання в позбавленості сенсу війни на виснаження через почергове постачання озброєння з боку СРСР та США.

Іншим важливим аспектом наслідків війни Судного дня були зрушення у економічній царині. Загалом з економічного погляду війна Судного дня визначила важливі як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні трансформації, адже вона, як виглядає, стала одним із чинників, який підштовхнув до переходу Білого дому від орієнтації на кейнсіанську теорію до економічного неолібералізму. Метаморфоз зазнавала Бреттон-Вудська система, яка станом від 1944 р. передбачала конвертацію долара в золото, але зрештою призвела до високої інфляції, державного боргу та посилення недовіри до долара. Кризові явища, що набули вираженого характеру під тиском каталізатора, яким стало нафтове ембарго країн ОПЕК та подальший зліт цін на нафту в роки війни Судного дня. Але водночас ці події зумовили збереження статусу долара як основної резервної валюти, адже економічна допомога Саудівській Аравії дозволила погодити встановлення цін на сиру нафту винятково в доларах США. Водночас не можна було ігнорувати пропагандистських мотивів нафтового ембарго і підвищення цін. Відповідно до даних розвідки, лідери Саудівської Аравії робили відчутний акцент на, як вони стверджували, «сіоністському прагненні взяти під контроль американську пресу задля привернення уваги громадськості США до арабської проблеми» [3].

Тож такий комплексний погляд на роль війни Судного дня у трансформаціях різноманітних аспектів зовнішньої політики США дозволяє більш виважено аналізувати зміни у ставленні Сполучених Штатів до України після здобуття незалежності останньою та позицій Вашингтона у контексті російської агресії проти України. Також порушена проблематика дозволяє на тлі ширшого виміру американсько-китайських відносин простежити позицію Китаю щодо конфлікту між палестинським угрупованням ХАМАС та Ізраїлем, зважаючи на дипломатичні потуги Китаю у формуванні близькосхідної політики. Водночас концептуально модель Г. Кіссінджера у вибудовуванні дипломатії на більш глобальному рівні з урахуванням фактору локальних війн не втрачає актуальності в реаліях сьогодення США. Проте останнім часом у Вашингтоні простежується посилення традиційної залежності зовнішньої політики від внутрішньополітичних факторів. Незважаючи на свою безальтернативність ідея двопартійного зовнішньополітичного консенсусу, яка веде свою історію щонайменше від часу Другої світової війни, а також теза про те, що однаковість дозволяє нівелювати внутрішні конфлікти поставлені у контексті виборчих перегонів 2024 р. під сумнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Berger, Marylin.. «Brezhnev Note: I will Say it Straight». Washington Post. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP75B00380R000400010049-8.pdf>
2. «Eisenhower Doctrine speech», Eisenhower Foundation, January 5, 1957. URL: <https://www.eisenhowerfoundation.net/primary-source/item/eisenhower-doctrine-speech>
3. Jack Anderson. «Shippers Tapped for Nixon Funds». Washington Post. 30 November, 1973. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP75B00380R000400010049-8.pdf>
4. Kissinger, Henry A. American Foreign Policy, Expanded Edition. New York: W. W. Norton and Company, 1974.
5. Leonid I. Brezhnev, speech reprinted in Soviet Union, Documents of the 24th Congress of the Communist Party of the Soviet Union (Moscow: Novosti Press Agency Publishing House, 1971), 9. URL: <https://www.marxists.org/history/ussr/government/party-congress/24th/voices-of-tomorrow-24th-cong-cpsu.pdf>
6. Richard M. Nixon, RN: The Memoirs of Richard Nixon. 2d ed. (New York: Simon & Schuster, 1990), 618. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781400835683-025/html>
7. The Department of State Bulletin, Secretary Kissinger's New's Conference of August 19, Publication No. 1837, 1974, 9. URL: <https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/dosb/1837.pdf>
8. United States, Department of State, The Meaning of Detente, Publication No. 8766, 1974, 5. URL: https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/special_studies/SpecStudy7.pdf

D. Ozhereleva. The Yom Kippur war of 1973 as a factor for changes in US foreign policy. – Article.

Summary. *The article presents the set of America's geopolitical and geoeconomic strategic interests in the Middle East region. According to them, a correlation of actions was also observed in other regional directions and in the global dimension. It is this perspective of reviewing the issue that made it necessary to trace the US foreign policy vector in building relations both with Israel and with the political forces of Arab countries since 1945 in order to understand the foundations on which the Arab world as a whole rallied. In the end, the diplomatic steps represented in the article, not least, were formalized in the definition of "shuttle diplomacy" by G. Kissinger, Secretary of State and National Security Advisor of President R. Nixon. That is why the emphasis is on the 1973 Yom Kippur war as a factor in changes in US foreign policy.*

Key words: *"shuttle diplomacy", strategy, Middle Eastern region, oil issue, the Yom Kippur war.*

Л. В. Прасол

викладач вищої категорії

*ВСП «Фаховий коледж харчових технологій та підприємництва
Дніпровського державного технічного університету»
м. Кам'янське, Дніпропетровська область, Україна*

Є. О. Белка

викладач вищої категорії

*ВСП «Фаховий коледж харчових технологій та підприємництва
Дніпровського державного технічного університету»
м. Кам'янське, Дніпропетровська область, Україна*

РОЗГЛЯД ПИТАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПРИКЛАДІ БІНАРНОГО ЗАНЯТТЯ З ПРЕДМЕТІВ «ЕКОНОМІКА» І «ГЕОГРАФІЯ» ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО КУРСУ

Анотація. Аналіз ефективності використання однієї теми, яка вивчається паралельно двома дисциплінами, показує, що знання теми, що вивчається, фактично базується на знаннях двох дисциплін, що поглиблює та вдосконалює знання студентів. А інноваційні форми і методи реалізації можуть залежати від досвіду вчителів.

Ключові слова: аналіз, ефективність, економіка, географія, бінарна професія.

Актуальність теми дослідження. Проблема глобалізації у всіх її проявах, аспектах і суперечностях, є однією з наріжних при вивченні і аналізі сучасних економічних процесів. Для більш глибокого вивчення проблеми, корисно буде об'єднати зусилля викладачів двох предметів, які розглядають це питання, а саме – «Економіки» і «Географії».

В той же час, інтеграція України в систему європейської економіки і економічної освіти примушує вносити значні зміни і пристосовуватись до нових вимог. У більшості країн Європейського Союзу студенти навчаються за програмами доволі вузької спеціалізації. Окрім того, вони повинні володіти загальними і професійними компетенціями. В українській системі освіти також ввели компетенції, але в різних економічних дисциплінах інколи зустрічаються повторення, вивчаються однакові теми. Тому виникли такі заняття, які проводять два викладачі – бінарні заняття, які дають змогу поглянути на одну й ту ж проблему під дещо різним кутом, можуть мати різні форми, методику проведення. А це, в свою чергу, робить їх інноваційними і актуальними.

Дослідження проблеми. Проблема інтеграції навчальних занять – бінарних уроків та зв'язків між предметами в процесі підготовки фахових молодших бакалаврів опрацьовувалась як викладачами-практиками, так і науковцями, зокрема Є. Глінською, І. Козловською, А. Коломійцем, Т. Литвиненко, Г. Максимовим, В. Максимовою, А. Подозьоровою, Б. Тітовою та ін.

Мета статті полягає в тому, щоби проаналізувати ефективність проведення бінарного заняття з двох загальноосвітніх дисциплін: «Географія» за 11 клас, і у відповідному курсі «Економіки».

Методологія дослідження полягає у використанні наступних методів: аналітичного при аналізі правильного використання матеріалу, порівняльного при зрівнянні викладання теми в дисциплінах – «Економіка», а саме «Міжнародна економіка та її роль у зростанні добробуту людської спільноти світу» і «Географія» «Глобальна економіка» (розділ «Загальні суспільно-географічні закономірності світу»), верифікації при з'ясуванні правильності використання різних методів. Наукова новизна роботи полягає в удосконаленні ефективності проведення бінарного заняття і полегшенні засвоєння матеріалу студентами.

Ключові слова: аналіз, ефективність, економіка, географія, бінарне заняття.

Поточний стан речей особливо вимагає використання нетрадиційних методів та форм організації навчання, в тому числі інтегрованих. Широке поле для цієї діяльності дає організація й проведення інтегрованих занять із предметів загальноосвітнього циклу. При цьому інтеграція повинна розглядатися не

лише з точки зору взаємозв'язків знань з навчальних предметів, але і як інтеграція технологій, методів і форм навчання.

Однією з форм інтерактивних технологій навчання є бінарне заняття. Слово «бінарний» походить від латинського «binarius», що означає «подвійний», тобто взаємодія двох викладачів – інтеграція знань з різних дисциплін.

Бінарне заняття – нестандартна форма навчання з реалізації міжпредметних зв'язків. Це творчість двох педагогів, яка переростає у творчий процес студентів та формує у них креативну компетентність [1].

Переваги такого заняття: забезпечуються міждисциплінарні зв'язки, створюється система знань і, головне, – розвиваються в студентів інтелектуальні, творчі, комунікативні здібності та ініціатива [2].

В підручнику «Світова економіка та міжнародні економічні відносини» відзначається, що в «сучасних умовах інтернаціоналізації економіки, виходу за національні кордони людського та фінансового капіталу, торгівлі товарами та послугами і формування глобальних ринків вирішального значення для будь-якої держави набуває наявність економічної культури громадян, усвідомлення ними сутності, законмірностей та причинно-наслідкових зв'язків, що лежать в основі міжнародних економічних відносин у глобальному інформаційному суспільстві» [5].

А якщо розглядати питання з тієї точки зору, що «географія – це доля», то можна визначити, що географічне положення значно впливає на формування регіональних ринків, взаємозв'язків між ними, міграційні потоки, структуру економіки окремих країн, регіонів і взаємозв'язків між цими регіонами, тобто формує, враховуючи прискорення соціальних і економічних процесів на сучасному етапі, глобальну економічну систему [2].

Але розгляд питання глобалізації стає зараз все більш проблемним.

Ця тема, як вже було сказано, займає важливе місце і в курсі «Географія» за 11 клас, і у відповідному курсі «Економіки».

В обох курсах доводиться думка, що глобалізація – це магістральний процес соціально-економічного і історичного розвитку людства. Можливо й так, але останнім часом спостерігаються і зворотні тенденції.

Корисною здається спроба розібратися з проблемою за допомогою інтегрованого заняття!

Мета заняття – формування у студентів розуміння сучасної теорії міжнародної економіки, законів і принципів її розвитку, набуття навичок аналізу процесів і тенденцій у галузі міждержавного економічного спілкування.

Вивчаючи тему, студенти знайомляться з суттю міжнародних економічних відносин, принципами міжнародної економіки, основними її моделями; набувають вмінь оцінювати економічне, політико-правове, соціально-культурне середовище міжнародної економіки; аналізувати процеси міжнародного розподілу праці, спеціалізації та кооперування, регулювання міжнародної торгівлі; розуміти причини міжнародного руху капіталу, технологій, робочої сили, світову валютну систему і міжнародні розрахунки, види і форми міжнародного бізнесу, порядок створення і функціонування спільних підприємств; використовувати одержані знання в умовах зовнішньоекономічної діяльності України, виходячи з цілей і завдань її інтеграції у сучасну систему світових господарських зв'язків [3].

Одною із форм проведення такого заняття можна використати рольову гру під умовною назвою «Зустріч у Давосі». Студентам після опанування теоретичного матеріалу пропонується самостійно обрати країну, яку вони будуть представляти на «Зустрічі». Для цього вони повинні зібрати весь матеріал по темі заняття, але конкретно для країни, яку вони будуть представляти. При цьому студент повинен розглянути як «плюси» так і «мінуси» процесів глобалізації, провести аналіз поточної ситуації для розвитку економіки «своєї» країни, представити презентацію, зробити висновки і пропозиції. Окремо хотілося б, щоб вступне слово студент міг зробити англійською мовою (привіт викладачам іноземних мов!). До речі, тоді бінарне заняття стає «троїстим союзом».

Наприклад, з яких позицій розглядати Китай? Він, ясна річ, визнав незалежність України ще 27 грудня 1997 року і залишається, поки що, «світовою майстернею», але його ставлення до російської агресії і кризові явища в самій економіці Китаю, значно змінюють уявлення про цього світового «важковика».

І взагалі, події останніх двох років призвели до значної сегментації глобальної економіки, поділу держав (і відповідно, їх економік) на країни «ринкових демократій» і «ринкових диктатур» (в чому велика відмінність від попередніх часів Холодної війни). А при тому, «ринкові диктатури» – це нерідко держави, які є важливими в сенсі забезпечення світової економіки енергоресурсами і мінеральними ресурсами. Для прикладу можна навести Росію і Саудівську Аравію.

А повертаючись до Китаю слід відмітити поєднання жорсткого державно-адміністративного управління (здавна традиційного для цієї країни) і ринкових механізмів функціонування економіки, що, поряд з наявністю великої кількості вільних робочих рук, вивели цю державу на лідерські позиції в світі.

Активна боротьба КНР за «місце під сонцем», її намагання створити за допомогою економічних механізмів (і не тільки) власну сферу впливу по всьому світу і призводить до розриву низки старих економічних зв'язків, які були фундаментом глобальної економіки. Так зростає вплив Китаю на "нафтові монархії" Близького Сходу, проблемним стає вплив провідних економік світу на нафтові ціни тощо. Глобальна світова економіка значною мірою «закуклюється», зростає роль регіональних ринків.

На нашу думку, так ми повинні пояснювати ситуацію, яка склалася на поточний момент студентам.

В той же час, як студенти можуть відобразити місце КНР на сучасній економічній і геополітичній мапі світу в процесі рольової гри? Вважаємо, що використовуючи знання матеріалу з «Всесвітньої історії», а саме:

Представниця (ник) Китаю:

«Ми пережили «століття ганьби», коли мою країну роздирали на шматки імперіалісти всього світу, від росіян і японців, до німців і британців, а мій народ по всюди сприймався лише як дешева робоча сила. Наша рідна Комуністична партія очолила боротьбу з імперіалістами і, нарешті, перемогла. Потім ми багато, але даремно працювали, у часи відпочинку знищуючі мух та горобців, які теж, на деякий час стали нашими ворогами, але це не робило наше життя щасливішим, а наша країна все ніяк не могла знову стати Піднебесною!

А потім, в другій половині 1970-х, народилася «кішка, яка добре ловить мишей» і ми перестали звертати увагу на її «масть»».

Ми поєднали традиції нашої двотисячолітньої країни, вчення нашого «Великого кормчого» і принципи сучасної економіки.

І ми знову стаємо Піднебесною! Ми прагнемо повністю об'єднати країну (тайванські сепаратисти будуть переможені), ми не визнаємо всі угоди і договори, які були нам нав'язані у моменти нашої слабкості, ми самі визначаємо своїх друзів і ворогів, нав'язуючи «варварам» свої умови. Ми йдемо до вершини поступово, але впевнено і ніякі кризи нас вже не зупинять. На світовому рівні ми самі їх створюємо, у власних інтересах.

А тому, «Горе переможеним!»

Якщо ж розглядати питання з точки зору предмету «Економіка», то виступ студента (студентки) може виглядати так:

«Економіка Китаю на початку XIX ст. за своєю часткою у світовому валовому продукті за паритетом купівельної спроможності у 1,4 рази переважала у сукупності потенціалу всіх країн Західної Європи, у 2,1 рази – Індії, у 6,1 рази – Росії, у 10 раз – Японії, нарешті, у 18,3 рази – США. Китайці завжди вважали свою державу Серединним царством, Піднебесною. Представники династії Цін досить зверхньо ставилися до іноземців, у т.ч. до представників верхніх ешелонів влади зарубіжних держав.

Але, в той же час, як і більшість країн Азії, Піднебесна застигла в своєму політичному і соціальному розвитку у, так би мовити, «постсередньовіччі», що і зробило його ласою здобиччю європейських «хижаків» в середині XIX – першій половині XX століття.

З утворенням КНР відкрилася нова епоха відродження країни. Умовно цей період можна розділити на три етапи: 1949–1957 рр. (орієнтація на досвід і підтримку з боку СРСР); 1958–1978 рр. (курс на власну модель економічного розвитку); 1978 р. – по нинішній час (період реформ).

Поворотним моментом в історії країни став III пленум ЦК КПК XI – го скликання (18–22.12.1978 р.). Ден Сяопін, як головний ідеолог нової політики «реформ і відкритості», закликав всіляко сприяти приведенню виробничих відносин у відповідність із завданнями розвитку продуктивних сил, здійснення економічної модернізації, впровадження ринкових механізмів. Серед головних змін в китайській економіці за минулі роки можна відзначити наступні.

По-перше, помітно зросла економічна і сукупна міць країни. Якщо в 1952 р. ВВП Китаю склав 67,9 млрд. юанів, то в 2017-му – понад 82,7 трлн. Досить високими темпами здійснюється економічний розвиток країни. Упродовж 1989–2018 рр. середньорічний приріст китайської економіки становив 9,6%.

По-друге, дефіцит на ринку товарів і послуг перетворився в достаток.

За обсягами поставок основних видів промислової і сільськогосподарської продукції Китай зайняв лідируючі позиції в світі.

По-третє, змінилася структура власності.

По-четверте, зазнала змін інфраструктура і базові галузі виробництва.

По-п'яте, у зовнішній економіці здійснено поворот до всебічної відкритості. За масштабами зовнішньої торгівлі і використання іноземних інвестицій Китай вийшов на передові місця у світі. Загальний обсяг зовнішнього товарообігу в 2017 р. перевищив \$ 4 трлн.

По-шосте, населення КНР переходить від бідності до середнього достатку і просувається до всебічної середньої заможності. Середньодушові доходи підвищилися з менш ніж 100 юанів у 1949 р. до 15781 юаня в 2008р. і до 25974 юаня (\$ 4033) в 2017 р.

По-сьоме, стрімкий розвиток в Китаї отримали освіта, наука і техніка.

По-восьме, відбулися докорінні зміни в галузі охорони здоров'я, спорту, охорони навколишнього середовища та інших сферах, зміцнюється гармонійність економічного і соціального розвитку. Орієнтир 100-річного «марафону» КНР: наздогнати і перегнати Америку з використанням принципів інклюзивності.

Для цього вироблено відповідний механізм з використанням п'ятирічних планів. Місією розвитку держави є «велике відродження китайської нації». Йдеться про повернення до тих передових позицій на світовій арені, на яких Китай знаходився в кінці XVIII – початку XIX століття. Зрозуміло, що мова йде про реалізацію гасла «Наздогнати і перегнати Америку».

За Індексом інклюзивного розвитку Китай серед групи 78 країн, що розвиваються, в 2018 р. зайняв 26-е місце.

До 2035 р. Китай повинен піднятися до рівня країн-лідерів «інноваційного типу»; передбачається завершення «створення правової держави»; скоротиться розрив у рівні доходів; планується ліквідувати затяжну екологічну кризу. У рік «соціалістичної модернізації» показник ВВП на душу населення повинен скласти \$ 20 тис. порівняно з \$ 8,8 тис. в 2017 р. Саме через такий невисокий показник ВВП Китаю ще не вдалося досягти якості життя розвинених країн. На думку експертів, до 2027 р. Китай і США можуть помінятися місцями в списку найбільших економік світу. До 100-річного ювілею (2049 р.) Китай за сукупною національною могутністю та міжнародним впливом планує перетворитися на могутню світову державу. Особливий наголос при цьому робиться на реалізацію ініціативи «Один пояс, один шлях» як орієнтир на «Глобалізацію 2.0».

Сучасну історію КНР можна розглядати з позицій циклічності. Кожен з циклів орієнтовно триває близько 30 років. Перший з них (1949–1976 рр.) пов'язаний з ім'ям Мао Цзедуна, другий – з реформами Ден Сяопіна (1978–2010 рр.), на третій цикл (2010–2035 рр.) цілком може претендувати Сі Цзінпін. Відродження Великого шовкового шляху являє собою не що інше, як геополітичний і гео економічний план побудови багатополярного світу на основі відкритого, всеосяжного і взаємовигідного міжнародного співробітництва. Іншими словами, це не що інше, як «Глобалізація 2,0».

У 2018 р. підбивалися підсумки 5 років ініціативи. Нею охоплено близько 60% населення планети, що виробляє 1/3 глобального ВВП. Угоди про участь в ній підписали понад 100 країн і міжнародних організацій. Обсяг товарообігу між країнами склав \$ 5 трлн. КНР інвестувала в країни-учасниці ініціативи понад \$ 70 млрд., створено понад 200 тис. робочих місць. 50 китайських державних компаній реалізують в рамках ініціативи близько 1700 проектів.

Але багато з цих планів зруйновано в результаті пандемії ковіду і війною в Україні. Китаю все ще не вдалося відновити економіку до пандемії, і це, ймовірно, вплине на економіку у 2024 році.

Наступного року відновлення економіки Китаю навряд чи зможе досягти рівня, який існував до пандемії, а зростання ВВП сповільниться до 4,1% порівняно з прогнозованими 5,2% у 2023 році. Економісти Conference Board озвучили три головні проблеми, з якими економіка Китаю продовжуватиме боротися наступного року.

По-перше, це зниження незадоволеного попиту. Зростання споживання в третьому кварталі в Китаї було викликано стимулюванням попиту, і це знизиться в найближчі місяці, оскільки впевненість китайських споживачів у майбутньому залишається слабкою, і в даний час не спостерігається жодних подій, які могли б призвести до зміни настроїв. Громадяни Китаю, як і раніше, стурбовані своєю фінансовою безпекою та ринком праці, а також політикою Пекіна, яка перешкоджає витратам та заохочує обережні заощадження.

По-друге, спад на ринку нерухомості продовжиться. Найбільші китайські забудовники оголосили дефолт чи банкрутство, а спроби влади стабілізувати сектор нерухомості не мали ефекту. Аналітики Conference Board вважають, що китайські домогосподарства втратили довіру до нерухомості як каналу накопичення капіталу.

По-третє, закордонний попит на китайську продукцію може сповільнитися. Глобальний економічний спад у США та Європі – це також погана новина також для Китаю, попит на експорт якого в новому році продовжить знижуватися. Китай не зможе експортувати товарів у достатній кількості. Держава реалізує не

масштабні стимулюючі заходи, а лише поступові. Через низку глибоких структурних проблем будь-який величезний пакет економічних стимулів буде малоімовірним. Політика зі стимулювання зростання кредитування та інвестицій обмежена і вихід за її рамки може спровокувати ще більшу економічну неефективність, тому уряд Китаю утримується від ширшого спектру стимулюючих заходів. Також стало відомо, що доставка товарів морем до Європи суттєво здорожчає. З наступного року європейські судновласники будуть зобов'язані сплачувати «зелений» податок – викуповувати квоти на викидів судами CO₂».

Так, з позицій двох предметів можна побудувати аналіз одного із світових економічних гігантів – Китайської Народної Республіки.

За таким же принципом в рольовій грі можна розглянути будь-яку країну чи регіон.

До речі, в умовах воєнного стану і постійних повітряних тривог, такі заняття можна проводити онлайн – конференцією на будь-якій онлайн-платформі де можна зібрати багато учасників.

Висновки. У світлі сучасних інтеграційних процесів заняття за темою знайомства з процесами міжнародної економічної інтеграції постає особливо актуально. Інтеграція є об'єктивною закономірністю розвитку сучасних відносин між державами. Міжнародна інтеграція є складним, суперечливим та неоднозначним процесом, однак водночас вона є і одним із засобів підвищення добробуту країн у результаті переходу до більш ефективного виробництва. Якщо проаналізувати різні погляди на сутність інтеграційних процесів, можна зробити висновок про те, що єдиної теорії міжнародної економічної інтеграції не існує. Кожна країна обирає власний унікальний шлях [6].

Більш того, інтеграційно-глобалізаційні процеси не мають однозначно спрямованого вектору розвитку і на визначених етапах, на кшталт сучасного, можуть спостерігатися і зворотні явища, викликані зростанням ролі нових світових гравців і їх намаганням перелаштувати світові соціально-економічні процеси під свої інтереси.

Таким чином, можна зробити висновки, що проведення бінарного заняття з цих споріднених тем різних дисциплін, містить в собі інноваційну складову і акумулює знання з економіки та географії. В процесі його проведення перед студентами – майбутніми фахівцями постає питання: який темп і зміст інтеграції більше підходять для нашої країни, що являє собою феномен інтеграції та дезінтеграції, глобалізації та деглобалізації, як економічної, соціальної та політичної категорії.

Крім того, при проведенні подібних занять студенти вчать бути керівниками і самі пропонують варіанти змін до законодавства, які, на їхню думку, підвищать ефективність української держави.

Так, це поки тільки спроби, але це свіже бачення проблем, які їм невдовзі прийдеться вирішувати. Тобто, бінарні заняття дають можливість розкрити творчий потенціал найбільш підготовлених і розумних здобувачів освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бінарні заняття [Електронний ресурс] / О.Ю. Красик. Режим доступу: oles.at.ua/statti/binarni_uroki.doc
2. Зеленська Л. І. Науково-методичне забезпечення бінарних уроків географії та інших навчальних предметів у профільних класах [Електронний ресурс] / Л. І. Зеленська, Т.В. Черевко // Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/13/statti/zelenska.htm
3. Інтегровані уроки як вид нестандартної організаційної форми навчання української мови [Електронний ресурс] / Ірина Кучеренко. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/umlsh/2011_3/
4. Коломієць А. М. Міжпредметні зв'язки у контексті проблеми інтеграції / А.М. Коломієць, Д.І. Коломієць // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Львів, 1999. – № 2. – С. 61–66.
5. Липак Г. Бінарне заняття – дієвий засіб формування професійної компетентності молодших спеціалістів / Г. Липак, О. Оробчук // Освіта. Технікуми, коледжі : навч.-метод. ж-л. – 2010. – № 2(26). – С. 27–28.
6. Рекомендації щодо підготовки методичних розробок. Відповідальний за випуск Стаценко О.В. – Кіровоград: НМЦ ПТО у Кіровоградській області, 2000.-48 с.
7. Тюріна В.О. Система пізнавальних задач як засіб формування пізнавальної самостійності студентів. Інноваційні підходи до підготовки педагогічних кадрів у контексті Болонського процесу: Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції. – Чернівці, ЧНУ, 2005. – С. 193–196.

L. Prasol, Ye. Belka. Consideration of the issue of globalisation processes on the example of a binary lesson in the subjects "Economics" and "Geography" of the general education course. – Article.

Summary. The analysis of the effectiveness of using one topic studied in parallel by two disciplines shows that the knowledge of the topic being studied is actually based on the knowledge of the two disciplines, which deepens and improves students' knowledge. The innovative forms and methods of implementation may depend on the experience of teachers.

Key words: analysis, efficiency, economy, geography, binary occupation.

В. А. Ташилатов

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

В. В. Папінян

асистент кафедри психології

Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

ЛОГОТЕРАПІЯ ЯК ОДИН ІЗ МЕТОДІВ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

***Анотація.** Питання здійснення профілактичних заходів серед осіб, засуджених до покарання пов'язаного з позбавленням волі є основною запорукою не вчинення рецидивних злочинів та повторного входження в суспільство, як повноцінний його членів.*

***Ключові слова:** логотерапія, ресоціалізація, місця позбавлення волі, профілактика правопорушень, реабілітація засуджених.*

Профілактика злочинів серед засуджених є важливим елементом системи виправлення та ресоціалізації в сучасному суспільстві. Адже вчинення злочину – це протиправна дія, яка направлена на охоронювані законом саме суспільні відносини. Тобто суспільство з одного боку фактично нав'язує особистості свої норми, примушує до їх виконання. А з іншого, людина і стає фактично особистістю тільки тоді, коли відчуває потребу бути частиною суспільства.

Видатні психологи 20-го сторіччя про цей елемент суспільних відносин говорили так. Абрагам Маслоу зазначав, що реалізуючи свою потреби, людина, після фізіологічних потреб та потреб в безпеці, потребує реалізації так званих соціальних потреб, тобто відчуття приналежності до чого-небудь чи кого-небудь (соціуму) або фактично, відчуття підтримки. Олексій Леонт'єв підкреслював, що людина народжується як особистість, тільки у момент свого розуміння як частини суспільства.

Таким чином, суспільство фактично і повинно, на протязі усього людського життя, займатися свого роду виховним процесом індивіда для формування у нього особистісних якостей, які включають:

- здатність спілкуватися та взаємодіяти з іншими членами суспільства;
- уміння створювати та утримувати соціальні відносини;
- здатність пристосовуватися до змін в соціальному середовищі;
- вміння вирішувати конфлікти та адаптуватися до різноманітних умов життя;
- усвідомлення свого місця в культурному контексті;
- повага до культурних традицій та цінностей;
- усвідомлення моральних норм та етичних стандартів;
- вміння робити морально обґрунтовані вибори;
- здатність приймати відповідальність за свої дії перед суспільством.
- участь у громадських справах та допомога іншим;
- свідомість своєї ролі в суспільстві;
- розвиток самоідентифікації та самоусвідомлення;
- участь у громадському житті та політичних процесах;
- здатність висловлювати свої думки та взаємодіяти з владою;
- уміння працювати спільно для досягнення спільних цілей;
- здатність вирішувати колективні завдання.

Ці властивості є важливими для побудови стійких та гармонійних відносин в суспільстві та забезпечення його функціонування. Вони формуються під впливом виховання, освіти, культурного оточення та інших чинників соціалізації.

А що ж робити суспільству зі злочинцем, якого покарали на позбавлення волі. Ця відповідь може бути тільки така: профілактичні заходи та заходи ресоціалізації, які обов'язково повинні містити в собі лого-терапевтичні складові. Тобто формування у особи, що відбуває покарання в місцях позбавлення волі, смислового аспекту свого сьогодення та майбутнього життя на волі.

Для розуміння психологічного методу логотерапії потрібно декілька слів сказати про його засновника та видатних представників цього наукового напрямку. Засновником методу є Віктор Франкл, представник екзистенціалізму, напрямку у філософії та психології. Віктор Франкл був австрійським психіатром і психотерапевтом, а також в'язнем концтаборів у часи Другої світової війни.

Франкл детально описав свій досвід перебування в концентраційному таборі у книзі «Людина в пошуку сенсу». Цей опис став важливим свідченням про людську рішучість і здатність знаходити сенс у будь-яких екстремальних обставинах. На думку Франкла логотерапія базується на трьох постулатах: воля до сенсу, сенс в стражданнях та свобода волі.

Обов'язково необхідно відмітити і відому на весь світ психотерапевтку, яка в роботі застосовує логотерапію – Едіт Еву Егер. В автобіографічній книзі «Вибір», Егер розповідає про свій досвід перебування в концтаборах, смерть батьків в газовій камері та про її життя після війни. Екстремальні ситуації в концтаборі призвели до психологічних проблем, таких як депресія, постійні панічні атаки та інші, що було подолано завдяки отриманому розумінню сенсу життя.

На прикладах Віктора Франкла та Едіт Егер можливо продемонструвати, що навіть знаходження людини в умовах концтабору, де людина спотворюється тварині, не повинно бути перешкодою у повноцінному житті. Будь-яка людина повинна являти собою повноцінного члена суспільства та незважаючи на різні труднощі, за допомогою самодистанціювання та самотрансценденції робити все для досягнення сенсу та мети життя й надії на майбутнє.

Сучасну логотерапію, як гуманістичну складову надання психологічної допомоги, можливо використовувати в різних аспектах. Це може бути сфера сімейне консультування, корегування адиктивної поведінки, вирішення психологічних проблем у різноманітних соціальних групах тощо. Ми, в своїй роботі, розглянемо практичний аспект застосування логотерапії у вкрай важливій для будь-якого суспільства проблемі, проблемі ресоціалізації засуджених до позбавлення волі.

Зрозуміло, що людина, яка потрапила до місць позбавлення волі за вчинення кримінального правопорушення та в'язень концтабору, це зовсім різні за своїм життєвим статусом люди. Концтабір – це про вижити, як людина, як біологічний організм. Сучасне місце позбавлення волі – це про індивіда, який повинен залишитися частиною суспільства. Місця позбавлення волі виконують функцію покарання та реабілітації, але для багатьох осіб саме звільнення позначає початок нового етапу життя, який супроводжується великими викликами і труднощами. У цьому контексті, логотерапія виявляється потужним інструментом у ресоціалізації осіб, що повертаються до суспільства після перебування в ув'язненні.

Профілактика злочинів та ресоціалізація серед засуджених є важливою складовою системи кримінально-виконавчої політики, спрямованої на зменшення ризику повторної злочинності та покращення соціальної адаптації осіб, які вже відбули покарання.

В науці ресоціалізацію розрізняють на двох етапах: пенітенціарному та постпенітенціарному. Пенітенціарний етап включає в себе адаптацію засудженого до умов відбування покарання та налагодження побуту та зв'язків в середині виправного закладу, постпенітенціарний же період включає в себе супровід засудженої особи після звільнення з місць відбування покарання [3, с. 255].

Стаття 24 Конституції України визначає, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, в тому числі чи знаходиться людина в місцях позбавлення волі чи ні. [1].

Тому ми і вважаємо, що для більш якісної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі потрібно застосовувати логотерапевтичні методи. Ці методи, на нашу думку, можуть застосовувати спеціально підготовлені представники адміністрації установ з виконання покарань та представники громадськості. Адже сучасне законодавство України визначає, що об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому законами України, можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи [2].

Логотерапія, базується на ідеї про те, що основа для психічного здоров'я – це пошук сенсу в житті. Особливо важливою ця концепція стає для людей, які пережили ув'язнення, де часто втрачається відчуття контролю та сенсу.

Логотерапія допомагає особі розуміти власні цінності, завдяки чому вона знову може стати активним учасником суспільства. У процесі терапії виробляються навички самовизначення, відновлюється втрачена самооцінка та сприяється відновленню позитивного відношення до себе.

Під час перебування в ув'язненні особа може зазнати серйозних стресів та травм. Логотерапія дозволяє працювати над емоційною стійкістю, допомагаючи особі виробити стратегії подолання стресу, зняття тривоги та переборення посттравматичного стресового синдрому.

Логотерапія сприяє формуванню позитивного ставлення до змін та допомагає особі звільненій з ув'язнення легше адаптуватися до суспільства. Розробка соціальних навичок, вироблення стратегій міжособистісних відносин та встановлення нових суспільних зв'язків стають ключовими елементами цього процесу.

Логотерапія сприяє самоактуалізації особистості, що є важливим кроком у відновленні гідності та самоповаги. Зосередження на власних силах, можливостях та цілях сприяє побудові позитивного майбутнього.

У світлі вищеописаних аспектів логотерапії важливо враховувати її потужний вплив на ресоціалізацію осіб, які повертаються до суспільства після ув'язнення. Забезпечуючи психологічну та емоційну підтримку, логотерапія сприяє успішній адаптації та відновленню сенсу в житті цих осіб.

Логотерапевтичні методики можливо застосувати в різноманітних напрямках ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. Таких як:

1. Освіта та навчання, в ході якого засуджені можуть отримати в місцях позбавлення волі необхідні для нормального суспільного життя нові знання. Для цього необхідно сформувати у засудженої особи смислову підоснову цього вкрай важливого процесу.

2. Програми трудової реабілітації, які надають засудженим можливість отримати робочі навички та участь у проектах, що підготовляють їх до зайнятості після визволення.

3. Соціальна реабілітація, що включає в себе забезпечення психологічної підтримки та консультування для засуджених для подолання психологічних труднощів, а також сприяння відновленню сімейних зв'язків. Тобто робота засуджених та їхніх родин для відновлення та підтримки стосунків.

4. Підтримка після визволення, розробка та впровадження програм, які сприяють успішній реінтеграції засуджених у суспільство після закінчення терміну відбування покарання.

5. Підтримка на шляху до самостійності, забезпечення засудженим ресурсів та послуг, які сприяють їхньому самостійному життю.

6. Ефективна робота з засудженою молоддю, розвиток та впровадження програм профілактики злочинів серед молодих засуджених, спрямованих на їхній розвиток та виховання.

7. Програми лікування та реабілітації, яка стосується в першу чергу забезпечення доступу до таких програм засуджених у яких є проблеми з адиктивною поведінкою. Іншими словами це лікування залежностей.

8. Співпраця з громадськістю, тобто залучення громадськості до підтримки засудженої особи та готовність після відбуття покарання прийняти таку особу в повноцінні члени суспільства.

Процес ресоціалізації засуджених в Україні спрямований на підготовку засуджених до повернення у суспільство та їхнє успішне включення у нього після відбуття покарання. За допомогою логотерапії у засудженого до позбавлення волі повинна бути сформована така категорійна цінність, як винагорода совісті.

Винагорода совісті – це вдовolenня суб'єкта від дієвого дотримання автентично (самим для себе) визначених моральних принципів і норм, від уникнення зла. Цю винагороду називають спокійною або чистою совістю. Динаміка мук совісті та вдовolenня спокійної совісті є мотиваційно-регулятивним механізмом її функціонування. Франкл вважав, що совість – це найістотніший прояв божественної сутності людської душі. Мовляв, голос совісті – це голос Бога, яким Він говорить із людиною. Цей голос лунає з несвідомого – із тих вершинних шарів несвідомої сфери людської психіки, у яких, на думку творця логотерапії, закладено корені та джерела духовності й моральності. Основний психологічний зміст духовності особистості полягає у її спроможності та схильності до автентичного ставлення щодо тих природно-біологічних і соціальних умов та обставин свого життя, які спонукають її якось діяти й поводитися. Згідно з його поясненням: «...Те, що може протистояти всьому соціальному, тілесному і навіть психічному в людині, ми називаємо духовним у ній. Духовне, за визначенням, і є вільне в людині. Духовна особистість – це те в людині, що завжди може заперечити!». Але таке протистояння й заперечення необхідне далеко не завжди і не скрізь. Здебільшого людина не змушена постійно й суто «протистояти всьому тілесному, соціальному і навіть психічному», самостверджуватися з позицій «усупереч» середовищу, умовам, обставинам свого життя, своїм потягам, страхам і тривогам, рисам характеру тощо.

Переважно вона намагається ефективно використовувати потенційно конструктивні й плідні складники всіх своїх умов, обставин, властивостей щодо самоствердження, самореалізації, самоактуалізації, спиратись на них. Творець логотерапії підкреслював, що так само часто, як і всупереч своїм потягам, спадковості, психічним властивостям та реакціям, середовищу, людина утверджує себе посередництвом і завдяки умовам та обставинам своєї долі. Духовна (в означеному розумінні) особистість покладає на себе відповідальність за наслідки своїх автентично обраних ставлень і щодо себе, і щодо всього того значущого, важливого, що діється в її соціумі та в суспільстві, а відтак своїх вчинків, оцінюючи їх насамперед і головне з моральних позицій [4, с. 77].

Мета ресоціалізації засуджених полягає в їхній підготовці до повернення до суспільства та включення в нього після відбуття покарання. І саме логотерапія, зі своїми гуманістичними та екзистенціальними підходами до розуміння сенсу життя, може допомогти в досягненні цієї мети. Мети, яка і спрямована на створення умов, які допоможуть особам, які вже відбули покарання, інтегруватися в суспільство, уникнути рецидиву та прийняти позитивну роль в житті спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 08.12.2023).
2. Кримінально-виконавчий кодекс України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення 08.12.2023).
3. Сагайдак, Ю. В. (2023). Ресоціалізація засуджених. Національна практика та зарубіжний досвід. Київський часопис права, (4), 253-261.
4. Москалець В.П. «Над-смісл» у логотерапії горя та мук совісті. Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Психологія». 2023. № 16, 73–83.

V. Tashmatov, V. Papinyan. Logotherapy as one of the methods of resocialization of persons sentenced to imprisonment. – Article.

Summary. The issue of the implementation of preventive measures among persons sentenced to imprisonment is the main guarantee of not committing repeated crimes and re-entering society as a full-fledged member of it.

Key words: logotherapy, resocialization, places of deprivation of liberty, crime prevention, rehabilitation of convicts.

G. M. Shmelkova

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Business Communication
Zaporizhzhia National University
Zaporizhzhia, Ukraine*

O. R. Rudnik

*Student of higher education of the first (bachelor's level)
Zaporizhzhia National University
Zaporizhzhia, Ukraine*

THE IMPLEMENTATION PROBLEM OF INNOVATIONS IN INDUSTRIES

Summary. *The article highlights the role of introducing innovations in production. The peculiarities of the influence of innovations on the development of the modern economy and society are determined. The current state of Ukrainian industries is assessed and the challenges (externalities) they face in the current period of integration and globalization processes are analyzed. The problems of production related to the lack of innovations are highlighted. A solution to current production problems by introducing certain innovations is proposed. The optimal sources of innovation potential have been studied.*

Key words: *innovations, production, innovative potential, current problems, development of society, scientific and technical progress.*

The modern world is characterized by rapid scientific and technical progress, which affects all areas of economic and social development. This multi-stage way of forming a post-industrial society requires the active introduction of innovations into the production process. On the one hand, the introduction of innovative activities in state production can provide it with intensive development and give it the opportunity to assert itself in the world market of goods and services; on the other hand, the introduction of innovations (modernization of the production process) will mean for enterprises a meeting with new challenges that will create certain barriers between them and innovations, which determines the need to identify the main causes of the specified problem and find optimal ways to solve it.

The issue of introducing innovations in production, in particular the introduction of the latest information technologies into the production process, was dealt with by such domestic scientists as Pyrig S. O. [7] and Kulynych O. O. [6] Prospects of sustainable development of the national economy of Ukraine using the innovation-investment model were studied by V. G. Bodrov, V. O. Gusev. and V. F. Martynenko [1]. The problems of innovative development were considered by: Y. M. Bazhal [2], O. G. Baranov [3].

The purpose of the article is to assess the state of innovative activity in Ukrainian and foreign industries, to identify the main advantages and disadvantages of its components, to highlight the most large-scale problems and modern realities associated with the low use of innovative potential, to develop proposals for the introduction of innovations into the country's production process.

The state's innovative development is a reflection of two large-scale processes: integration and globalization. Its basis is the active introduction of innovations (new equipment, production technologies, products, services) into all spheres of social life with the aim of improving their functioning, thereby increasing the overall level of the country's competitiveness. Increasing the country's competitiveness means improving the functioning of the economic, social and political (legislative) components of the population's life. In order to be able to compete on the world market of goods and services, in the modern period of development, the state must be distinguished by innovative infrastructure, namely innovations in:

- production;
- financial market;
- social security (health care, education, services);

- engineering and technical support;
- logistic connections;
- tourism.

Each of the specified branches has the main principles of innovative development (Fig. 1).

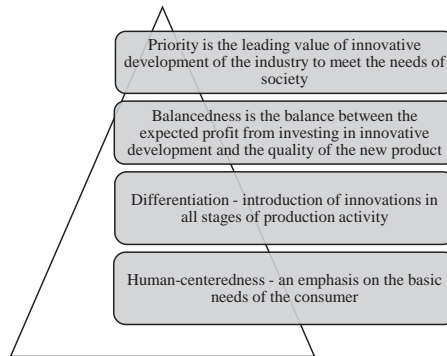

Fig. 1. Principles of innovative production development

Currently, the introduction of innovations is the strengthening factor that will help to secure the country's leading positions in world trade. It is possible to clearly understand the importance of introducing innovations in the country, especially in production. After all, the economic and social well-being of the population depends on the development of production activities in the state.

In order to make proposals for innovations in production, I suggest starting with an assessment of their current state. First, I want to start with an analysis of the challenges faced by modern Ukrainian production [6; 7].

The first, most significant challenge is the lack of an organization in Ukraine that would deal with innovation and investment issues. In fact, the state and some entrepreneurs are not too interested in updating the production process. Domestic entrepreneurs do not feel adequate state support, and employees are not motivated to improve their field of activity.

Current problems are the lack of stimulation of innovative developments, an insufficiently developed system of concessional lending to developers of innovations, inadequate state insurance of foreign and domestic investors.

We should not underestimate the fact that a huge number of new foreign products are appearing on modern markets, which are gradually displacing traditional products. This is primarily due to the rapidly changing consumer requirements for a modern product.

Production faces the task of quickly adapting to the new needs of the population and using innovative methods to make their products competitive in world trade.

I want to focus on the trends in the innovative development of agriculture, food industry and pharmaceuticals. Why exactly are these areas of production considered the most attractive for investing in innovative activities? As a rule, production data is characterized by the fact that it does not require large-scale capital investments and is more flexible to the introduction of innovations.

The above-mentioned problems make it possible to assess the current state of production in Ukraine and to identify the main trends in their development (Fig. 2).

Fig. 2. The main trends in the development of production in Ukraine

I propose to trace a similar practice, the essence of which is to advance from lighter, primitive innovations to more complex and capital-intensive ones.

South Asian countries are the first example of effective implementation of innovations in the production process. They achieved significant success in the fields of instrument construction thanks to the latest changes in the production process: they began to assemble simple devices from cheap foreign components, which did not require large investments and still gave the desired result.

As a second example, I propose to consider the world leader in economic development – the USA, which is actively implementing innovative methods of production management, focusing on the consumer factor. Thus, in the American company "Boeing" a system of "simultaneous engineering" (simultaneous engineering) appeared, which made it possible to significantly shift the production process and interest as many consumers as possible. As we can see, the principle of innovation does not require large monetary contributions. Its basis is direct contact between the manufacturer and the consumer, synchronization of product production processes and consideration of the current needs of the client. Such, at first glance, primitive innovative method of improving production, as a result, led to an increase in the share of profit per unit price of manufactured products by 42% [8].

Returning to the innovations of Ukrainian enterprises, it will be appropriate to analyze the main areas of product export. Thus, by understanding the general picture of needs on the market, you can orientate yourself with which industries are the most profitable to start introducing innovations. Consequently, Ukraine's position in the export of goods and services is developing, in spite of war problems. Ukrainian exports are mainly focused on the goods shown in fig. 3 [8].

Fig. 3. Ukrainian exports in 2023

Having studied the indicators of the export of basic goods, it can be concluded that the agricultural sector of industry and food production are the most attractive for foreign consumers.

During the introduction of proposals for innovations, questions arise: what innovations should be introduced to make products competitive, high-quality and attractive for the foreign market; by what means to do it; where to find sources of innovation potential?

My proposal: to start the process of introducing innovations in production from the field of labor potential. After all, it is the employees and experienced specialists who are the driving force and the main source of innovative progress. If factories enable their personnel to participate in the production process, to propose ways to solve certain problems and ways to improve the manufactured product, the enterprise itself will have:

- more chances to secure leading positions,
- encourage as much labor as possible
- greatly facilitate the production process.

The proposed method can be implemented more efficiently with the help of IT technologies. In our time, IT technologies are not only the basis of the development of society, but also play an important role in the formation of the economic potential of the state, in particular, combining with all branches of production.

Combining the latest achievements of the STP (scientific and technical progress) with innovations in cooperation with workers at factories, an effective innovation would be the creation of a special IT platform, the essence of which would be the free expression of the opinions and suggestions of workers to improve the production process. Such an implementation is able to give good changes in the fields of agriculture and food industry, because in this case, the labor resources of the mentioned industries are simultaneously consumers who have their own vision of the product they consume.

Returning to the achievements of the STP, one cannot but agree with the fact that in the period from 2020 to 2024 the use of QR codes – the newest method of presenting information – has become significantly popular. Considering the introduction of innovations in production, it is possible to propose the printing of QR codes on each unit of finished products, which would contain detailed information about the composition of the product, conditions, technologies and the process of its manufacture. And the following problem is still relevant:

An absolutely new product for the consumer has appeared on the market, which he does not intend to buy, because he is not sufficiently confident in its quality and does not have extensive information about it. Due to low awareness of the new product, society does not show much demand for it, giving preference to traditional products, thereby blocking the introduction of innovative products to the markets.

This approach would ensure close interaction between the consumer and the producer, would instill trust in him.

The realities of modern industries are such that the problem of economical use of resources and the search for alternative energy sources is a large-scale, growing problem. Industries need innovative energy sources, resource- and energy-saving, environmentally friendly raw material processing technologies. An example of an innovative approach to the problem is the use of bioelectric power plants that work on biofuel, which reduces the harmful impact on the environment and allows enterprises to save on heat and electricity in the process of product production.

The needs of the modern consumer are aimed at increasing life expectancy, improving health and, as a result, increasing the productivity of his work. It is worth noting that for a long period the agricultural industry of Ukraine has been developing in difficult conditions. But, despite the difficult economic situation, agriculture remains the industry that demonstrates sustainable development and is the subject of investment. In order to maintain the aforementioned stability in the field of agriculture, it would also not hurt to introduce innovations to confirm leading positions and attract more consumers in foreign and domestic markets.

The task of introducing innovations in agriculture and food production will be the production of an ecologically clean product using bioresources, organic fertilizers and reducing man-made pressure on the environment. In this case, my proposal will introduce eco-products into the facility of production and export abroad, i.e. environmentally friendly products grown without the use of antibiotics, pesticides, herbicides, growth hormones and packaged in eco-packaging that will not harm the environment.

This innovation will be relevant, because nowadays the majority of the population in the developed countries of Europe and the world prefer just such food products, so eco-products are in great demand on international markets. The mentioned innovation can be implemented by replacing the use of insecticides when growing agricultural crops with a natural weapon against pests – entomophagous insects (insects that are safe for plants, but pose a threat to crop destroyers), and it would be advisable to use recycled material as eco-packaging (waste from plant products).

As for quality control, the production of food industry and agricultural products lacks high-tech equipment for testing soils for chemical, bacterial and physical contamination, which allows you to calculate the limit values for the concentration of agrochemicals, heavy metals, trace elements and radionuclides, reducing their quantity as much as possible and making the manufactured the product is safe and useful for humans.

The use of modern biotechnologies in the production process of products is no less popular innovation in the industries of this industry. Biotechnology is one of the most promising areas of industrial development, which involves the combination of the latest achievements of scientific research and development with the use of natural resources. Their interaction with the economic and political reformation of production can lead to major changes in all spheres of social life:

- increasing the efficiency of agriculture;
- satisfy the need for quality food products;
- increase state revenues;
- save the environment;
- implementation of environmentally friendly methods of production;
- minimize contact with dangerous toxic chemicals in the production process.

Such an innovative proposal will lead to an increase in the share of the state's exports, will reduce the financial costs of production and will make the domestic product more competitive on international markets.

To achieve such a result, all productions, without exception, lack an active, coordinated interaction of the production process, scientific and technical progress, the social factor (labour resources) and the state. Foreign investment is an important factor in shaping the competitiveness of industries and their development as a whole. Based on the given problem, the goal of an innovative approach to production is to find sources of investment,

because at the current stage of progress, production lacks the latest technologies for the development of new products.

I want to draw attention to the pharmaceutical industry, whose innovative activity is aimed at creating more effective and safer drugs for humans. The industries of this industry lack modern equipment and technologies due to inadequate financial support. Using the example of pharmaceutical enterprises, it would be advisable to introduce such an innovative solution as cooperation between enterprises to solve the problem.

In my opinion, this is exactly the kind of innovative approach that many industries need. Of course, this approach negates the conditions of competition among manufacturers, and on the other hand, the integration of production capacities during the development of a certain product will make it possible to attract more qualified specialists and resources, which will significantly speed up the process of its development.

We should not reject the fact that this method is likely to be an impetus for active investment of the innovation being developed, because even a short cooperation of several strong enterprises can increase the chances of successful implementation of the idea with maximum profit.

Conclusions and prospects for further research. Therefore, in the conditions of the modern development of production, their main problem is the lack of innovations that could significantly facilitate the production process, make the manufactured product more competitive on the foreign and domestic markets, maximize profits and reduce resource costs. In particular, factories lack modern high-tech equipment, innovations in personnel management and interaction between consumers and entrepreneurs, updated technologies of the production process itself. The process of spreading innovations primarily depends on the harmonious functioning of the state and society, the effectiveness of reforms, therefore, to expand the scale of innovative progress in production, it is necessary to develop a correct innovation policy, focusing on integration interaction with foreign countries and consumer needs.

BIBLIOGRAPHY

1. Бодров В. Г. О. Гусев, В. Ф. Мартиненко Інноваційно-інвестиційна модель сталого розвитку національної економіки : навч.-метод. матеріали / . – К. : НАДУ, 2019. – 60 с.
2. Бажал Ю. М. Інноваційна теорія економічного розвитку: М. Туган-Барановський, Й. Шумпетер і проблеми перехідної економіки України / Ю. М. Бажал. Бажал // Наукові записки. – 2020. – Том 18. Економічні науки. – С. 3–7.
3. Баранов О. Г. Інноваційні теорії: представники та проблеми структурування / О. Г. Баранов // Історія народного господарства та економічна думка України. – 2019. – Випуск 42. – С. 45–56.
4. Гейца В. М. Економіка України: стратегія та політика довгострокового розвитку / – К.: Фенікс, 2013 – С. 755–770.
5. Дейнеко Л. В. Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових трансформацій: проблеми теорії та практики / Л. В. Дейнеко – К.: Знання, 2019. – 331 с.
6. Кулинич О. О. Напрямки розвитку сфери ІКТ у забезпеченні належного рівня конкурентоспроможності на міжнародному ринку ІТ-послуг / О. О. Кулинич, С. В. Войтко. // Економіка. управління. Інновації. – 2014. – № 1.
7. Пиріг, С. О. Інформаційні технології та їх використання на підприємствах України / С. О. Пиріг, О. А. Нужна // Економічний форум. – 2014. – № 3. – С. 190–195.
8. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>

Г. Шмелькова, О. Руднік. Проблема впровадження інновацій на виробництвах. – Стаття.

Анотація. У статті висвітлено значення інновацій у процесі виробництва. Визначено вплив інновацій на економічний та суспільний розвиток. Авторами проведено оцінку сучасного стану української промисловості та проаналізовано виклики, які постають перед галузями в сучасний період процесів інтеграції та глобалізації. Висвітлено проблеми виробництва, пов'язані з відсутністю інновацій. Запропоновано вирішення поточних проблем виробництва шляхом впровадження певних інновацій. Досліджено оптимальні ресурси введення інновацій у процес функціонування інноваційного окремих галузей.

Ключові слова: інновації, виробництво, інноваційний потенціал, актуальні проблеми, розвиток суспільства, науково-технічний прогрес.

Розділ 5

Інформаційні технології

Т. І. Григор'єва

кандидат технічних наук, доцент,
завідувачка кафедри інформаційних технологій
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

М. М. Проценко

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
за спеціальністю 123 – Комп'ютерна інженерія
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМАХ

***Анотація.** Досліджуються методи інтеграції штучного інтелекту в комп'ютерні системи із застосуванням сучасних технологій і потужних математичних методів. Розроблені методи та моделі дозволяють оптимізувати процес проектування, враховуючи багато факторів, та передбачати потенційні проблеми на ранніх етапах розробки.*

***Ключові слова:** штучний інтелект, тестування комп'ютерних систем, машинне навчання.*

Штучний інтелект відіграє все більш важливу роль у сучасному світі, проникаючи в різноманітні сфери нашого життя, включаючи бізнес, медицину, промисловість та багато інших [1; 2]. Проектування комп'ютерних систем з використанням штучного інтелекту прискорює інновації та покращує ефективність систем, що забезпечується інтелектуальними алгоритмами.

Однією з головних тенденцій є розвиток глибокого навчання, яке є підгалуззю машинного навчання. Глибокі нейронні мережі, такі як згорткові нейронні мережі (CNN) [3] та рекурентні нейронні мережі (RNN), використовуються для розв'язання складних завдань у різних галузях, включаючи комп'ютерне зорове розпізнавання, обробку природної мови та автономну навігацію.

Штучний інтелект знаходить широке застосування, наприклад, в медицині та біології від аналізу медичних зображень до прогнозування захворювань та розробки нових ліків [4]. Штучний інтелект допомагає покращити діагностику та лікування, усуває людський фактор, унеможливаючи помилку виконавця.

Використання штучного інтелекту в комп'ютерних системах для освіти може значно покращити навчальний процес та забезпечити студентам більш ефективний та персоналізований підхід до навчання [5]. Системи на основі штучного інтелекту можуть адаптуватися до потреб кожного учня та надавати індивідуалізовані матеріали та завдання, враховуючи їхні здібності та рівень знань. За допомогою штучного інтелекту можна автоматизувати процеси оцінювання студентів та надавати швидкий та об'єктивний «фідбек» з метою покращення навчального процесу. Використання віртуальних асистентів, що працюють на основі штучного інтелекту, може допомогти студентам отримати відповіді на питання та надати допомогу у різних аспектах навчання. Системи на основі штучного інтелекту можуть аналізувати великі обсяги даних про успішність студентів, робити прогнози та рекомендації щодо покращення навчального процесу. Штучний інтелект може допомагати в створенні інтерактивних та захоплюючих навчальних матеріалів, які забезпечують ефективне засвоєння матеріалу студентами. Штучний інтелект має можливість проводити аналіз потреб студентів та прогнозувати необхідність певних навчальних ресурсів, що дозволяє підготувати та запропонувати їх заздалегідь. Таким чином, використання штучного інтелекту в комп'ютерних системах для освіти відкриває безліч можливостей для покращення процесу навчання та підвищення ефективності освітнього процесу.

Розвиток автономних систем та робототехніки є ще однією важливою тенденцією. Від автономних автомобілів до роботизованих систем повного циклу у виробництві. Штучний інтелект дозволяє створювати інтелектуальні системи, які можуть працювати в реальному часі та в різних умовах.

Ще однією перспективною областю є посилене навчання та самонавчання. Системи, які можуть навчатися в реальному часі, взаємодіяти з навколишнім середовищем та приймати оптимальні рішення, відіграють ключову роль у розвитку автономних систем.

Дуже актуальною та ключовою стратегічною ініціативою у сучасній військовій сфері є будівництво мережецентричних військових систем. Ця концепція передбачає інтеграцію різноманітних військових та інформаційних систем у єдину мережу, яка дозволяє в реальному часі обмінюватися даними та координувати дії на всіх рівнях військового управління. Військові системи потребують великого обсягу даних для прийняття стратегічних рішень. Інтеграція різноманітних інформаційних технологій, таких як супутникові системи зв'язку, дрони, датчики, радіоелектронна розвідка тощо, дозволяє забезпечити доступ до актуальної інформації в реальному часі.

Важливою складовою мережецентричної системи є здатність швидко та ефективно обробляти великі обсяги даних. Це включає в себе використання алгоритмів штучного інтелекту, машинного навчання та аналізу даних для виявлення тенденцій, прогнозування подій та прийняття рішень. Впровадження автоматизованих та роботизованих систем дозволяє знизити людські втрати та підвищити ефективність бойових операцій.

У результаті, мережецентричні військові системи надають можливість забезпечити більш ефективне та координоване управління військовими операціями, підвищуючи при цьому ефективність та точність виконання завдань, тобто є «game-changer». У завершеному вигляді варіанти мережецентричної війни представлені в американських військових доктринах «Joint Vision 2010», «Joint Vision 2020».

У сучасному світі швидкого розвитку технологій, процеси проектування та відлагодження комп'ютерних систем набувають все більшої складності. Це вимагає від інженерів та розробників пошуку нових підходів та методів, що дозволяють оптимізувати ці процеси, знижуючи час розробки та витрати, а також підвищуючи якість кінцевих продуктів. Одним із перспективних напрямків у цій галузі є застосування штучного інтелекту, який відкриває нові можливості для автоматизації та оптимізації процесів проектування та відлагодження.

Моделі та методи, розроблені на основі штучного інтелекту, можуть значно покращити ефективність проектування комп'ютерних систем. Застосування машинного навчання та глибокого навчання дозволяє системам аналізувати великі обсяги даних, виявляючи складні залежності та взаємозв'язки, які можуть бути неочевидними для людини. Це дозволяє оптимізувати процеси проектування, враховуючи багато факторів, що впливають на роботу системи, та прогнозувати потенційні проблеми на ранніх етапах розробки.

Крім того, використання штучного інтелекту в процесі відлагодження комп'ютерних систем відкриває можливості для автоматизації виявлення та усунення помилок. Інтелектуальні алгоритми можуть ефективно аналізувати код, виявляючи вразливі місця та потенційні джерела помилок, надаючи розробникам рекомендації щодо їх усунення. Це не тільки знижує час на відлагодження, але й підвищує надійність та безпеку розроблених систем.

Однією з ключових переваг застосування штучного інтелекту у проектуванні та відлагодженні комп'ютерних систем є його здатність до самонавчання та адаптації. Системи, засновані на штучному інтелекті, можуть постійно вдосконалюватися, аналізуючи результати своєї роботи та враховуючи нові дані, що дозволяє їм ставати все більш ефективними з часом. Це створює основу для розвитку адаптивних систем проектування та відлагодження, які зможуть ефективно справлятися зі зростаючою складністю та динамікою сучасних технологічних процесів.

Метою роботи є вивчення і побудова моделей, які допоможуть підвищити швидкість проектування та якість комп'ютерних систем. Розробка і тестування методів інтеграції штучного інтелекту в комп'ютерні системи із застосуванням сучасних технологій і потужних математичних методів є актуальним завданням і відповідає сучасним вимогам та потребам користувачів. Розроблені методи та моделі матимуть безцінне практичне значення, оскільки вони допоможуть інженерам і розробникам створювати надійніші, ефективніші та адаптивніші системи. Зокрема, це може призвести до зменшення витрат на налагодження, підвищення продуктивності систем та покращення загального користувацького досвіду.

Основні необхідні кроки нашого дослідження:

1. Аналіз вимог та потреб. Дослідження має починатися з аналізу вимог до системи та потреб користувачів. Це дозволить з'ясувати, які конкретно завдання має вирішувати система зі штучним інтелектом та які функціональність і можливості вона повинна мати.

2. Вибір належних методів штучного інтелекту. Для рішення конкретних завдань можуть бути використані різні методи штучного інтелекту, такі як машинне навчання, глибоке навчання, нейронні мережі, еволюційні алгоритми тощо. Вибір методів повинен базуватися на характеристиках задачі та доступних даних.

3. Розробка алгоритмів і моделей. На основі вибраних методів потрібно розробити алгоритми та моделі, які відповідають поставленим завданням. Ці алгоритми повинні бути ефективними та точними.

4. Інтеграція в комп'ютерну систему. Розроблені методи штучного інтелекту потрібно інтегрувати в комп'ютерну систему. Це може включати розробку API, бібліотек та інших інструментів, що дозволять об'єднати штучний інтелект з іншими компонентами системи.

5. Тестування та валідація. Після інтеграції методів штучного інтелекту необхідно провести тестування та валідацію системи. Це допоможе переконатися у ефективності роботи системи перед її впровадженням.

6. Оптимізація та вдосконалення. В процесі тестування будуть виявлятися можливості для оптимізації та вдосконалення системи зі штучним інтелектом. Це може включати виправлення алгоритмів, підвищення швидкодії та точності, а також забезпечення відповідності вимогам безпеки та конфіденційності.

Таким чином, штучний інтелект не лише трансформує існуючі процеси та системи, але й відкриває шляхи для інноваційних рішень майбутнього, підвищуючи ефективність та якість у широкому спектрі галузей.

Висновки

1. Штучний інтелект є каталізатором інновацій у різноманітних сферах сучасного життя, від медицини до промисловості, забезпечуючи значне покращення ефективності та продуктивності систем.

2. Розвиток глибокого навчання та застосування глибоких нейронних мереж, як-от CNN та RNN, відкриває нові горизонти для розв'язання складних завдань, включаючи обробку природної мови, комп'ютерне зорове розпізнавання, та автономну навігацію.

3. Штучний інтелект має ключове значення для сектору охорони здоров'я, де він сприяє покращенню діагностичних та лікувальних процедур, мінімізуючи людські помилки та сприяючи розробці нових лікарських препаратів.

4. Використання штучного інтелекту в комп'ютерних системах для освіти надає можливості персоналізованого навчання, автоматизованого оцінювання, створення інтерактивних навчальних матеріалів, прогнозування потреб в навчальних ресурсах та створення віртуальних асистентів та чат-ботів.

5. Розвиток автономних систем та робототехніки, зокрема автономних транспортних засобів та роботизованих виробничих ліній, демонструє потенціал штучного інтелекту для створення інтелектуальних систем, що можуть ефективно функціонувати в різноманітних умовах.

6. Посилене навчання та самонавчання є перспективними напрямками у розвитку автономних систем, дозволяючи їм адаптуватися та приймати оптимальні рішення в динамічному середовищі.

7. Впровадження штучного інтелекту у військовій сфері, зокрема у мережецентричні військові системи, вказує на стратегічну важливість цих технологій для покращення координації та ефективності військових операцій.

8. Інтеграція штучного інтелекту у процеси проектування та відлагодження комп'ютерних систем відкриває нові можливості для оптимізації цих процесів, зменшення витрат та підвищення якості розроблюваних систем.

9. Розроблені на основі штучного інтелекту моделі та методи матимуть значний практичний вплив, дозволяючи інженерам та розробникам створювати більш надійні, ефективні та адаптивні системи, що сприятиме загальному покращенню користувацького досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнута Л. М. Штучний інтелект у публічному управлінні: перспективи впровадження // Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 37–39.
2. Стрилінський А., Дейнеко А. О. Сучасні технології проектного менеджменту для розроблення систем комп'ютерного зору // «Прикладні комп'ютерні науки»: збірник тез доп. науково-практ. конф.. 27 квітня 2023 року, Львів. – Львів: ПЗВО «ІТ СТЕП Університет», 2023. С. 118–119.
3. Лащевська, Н. О. Швидке і ефективне поліпшення якості зображення за допомогою згорткової нейронної мережі / Лащевська Н. О., Недзельський О. Ю. // Радіотехнічні проблеми, сигнали, апарати та системи: матеріали X Міжнародної науково-технічної конференції [Київ, 09-11 листопада 2021 р.]. – Київ, 2021. С. 54–56.
4. Курділь Н. В. Штучний інтелект у професійній діяльності лікаря-токсиколога // Технології добросовісного використання штучного інтелекту у сфері освіти та науки: матеріали всеукраїнського науковопедагогічного підвищення кваліфікації, 31 липня – 10 вересня 2023 року. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 154–158.
5. Штучний інтелект в освіті: відповідальне ставлення [Електронний ресурс]: бібліографічний покажчик / уклад. О. Найдонова. Центральноукраїн. нац.техн. ун-т. – Кропивницький: ЦНТУ, 2023. 11 с.

T. Grygoryeva, M. Protsenko. Current trends and prospects of the use of artificial intelligence in computer systems. – Article.

Summary. Methods of integrating artificial intelligence into computer systems using modern technologies and powerful mathematical methods are being studied. The developed methods and models will allow to optimize the design process, taking into account many factors, and predict potential problems at the early stages of development.

Key words: artificial intelligence, computer system testing, machine learning.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

А. С. Віцькар НОВЕЛІЗАЦІЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВСТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ШИРОКОМАСШТАБНОЮ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	4
К. О. Ілюк THE CONCEPT OF “LEVÉE EN MASSE” IN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR	13
О. Г. Мурга ОБСТАВИНИ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ, У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ШАХРАЙСТВО З ІПОТЕЧНИМ МАЙНОМ.....	17
Б. І. Остряко ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	21

РОЗДІЛ 2 ФІЛОЛОГІЯ

S. D. Balan STYLISTIC AND RHETORICAL DEVICES AS A TOOL FOR TEACHING HISTORY & POLITICS (BASED ON TIMOTHY D. SNYDER'S LECTURES ON THE HISTORY OF UKRAINE).....	28
Н. В. Бардіна, В. В. Савельєв ОБРАЗ КАНАДИ В ЛІНГВОМЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	35
С. В. Вятчаніна СИМВОЛІКА ЗЕМЛІ ТА ВОГНЮ У ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН.....	40
І. М. Ключінська СПЕЦИФІЧНИЙ ДИСКУРС СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ТЕКСТІВ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ.....	44
О. М. Копильна ВІДТВОРЕННЯ АСОЦІАТИВНОГО ФОНУ АЛЮЗІЙ У ПЕРЕКЛАДІ.....	47
Т. В. Шадріна ВІЧНИЙ МАНДРІВНИК: ТОПОСИ ДОМУ І ПАМ'ЯТІ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ МАХНА.....	51

РОЗДІЛ 3 СТОМАТОЛОГІЯ ТА ФАРМАЦІЯ. МЕДИЦИНА ТА ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я

Д. Д. Гордовенко, О. О. Тарабрін ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБИ З ПОДВІЙНОЮ ЛОКАЛЬНОЮ ГІПОКСІЄЮ ВЕРХНЬОЇ КІНЦІВКИ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЮ ТРОМБОНЕБЕЗПЕЧНОСТІ У ХВОРИХ НА АТЕРОСКЛЕРОЗ БРАХІОЦЕФАЛЬНИХ СУДИН, ЩО ПЛАНУЮТЬСЯ ДО ОПЕРАТИВНОГО ВТРУЧАННЯ НА СОННИХ АРТЕРІЯХ.....	56
О. В. Завгородня, В. О. Медінцев ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИНТЕТИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ СЕРЕДОВИЩ.....	61
Н. С. Половян СУЧАСНИЙ СТАН СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ.....	67
В. М. Соколов, О. О. Долгушин КЛІНІКОПАТОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАЦІЄНТІВ ІЗ ЛІМФОМОЮ/ЛЕЙКОЗОМ ШЛУНКА ТА ПОРАЗКИ КИШЕЧНИКА.....	71

О. С. Суслов, О. О. Тарабрін ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТЕСТІВ СИСТЕМИ ГЕМОСТАЗУ У ПАЦІЄНТОК, ХВОРИХ НА ЕНДОМЕТРІОЗ	75
---	----

РОЗДІЛ 4

ГУМАНІТАРНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАУКИ. ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ. КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО

С. Б. Артеменко СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ НА ЗАСАДАХ ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ (НА ПРИКЛАДІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІОЛОГІЯ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЕКОНОМІЧНА ЖУРНАЛІСТИКА»).....	79
М. В. Богуславський ДЕЯКІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ УВАГИ КОРИСТУВАЧІВ У МУЛЬТИМЕДІЙНОМУ ДИЗАЙНІ.....	83
А. П. Данилевич ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА СТАНОВЛЕННЯ ПОГЛЯДІВ СТЕПАНА НОСА (ДО 195-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ НАРОДНОГО ЛІКАРЯ).....	86
С. С. Єрмакова, О. С. Іванова ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВОЇ СТІЙКОСТІ	91
І. О. Жуковська ПІДВИЩЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	95
О. С. Іванова, С. С. Єрмакова, О. О. Ковальова ОСВІТА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА.....	99
Р. В. Квятковський КАРАБАСЬКИЙ КОНФЛІКТ: ПОГЛЯДИ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ ЩОДО ЗАГОСТРЕННЯ КОНФЛІКТУ У 2020 РОЦІ.....	104
Є. В. Лікарчук ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ПСИХОЛОГІВ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ.....	108
В. Ф. Миронюк РЕАЛІЗАЦІЯ МЕТОДІВ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	114
Д. П. Ожерельєва ВІЙНА СУДНОГО ДНЯ 1973 РОКУ ЯК ЧИННИК ЗМІН У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США.....	119
Л. В. Прасол, Є. О. Белка РОЗГЛЯД ПИТАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПРИКЛАДІ БІНАРНОГО ЗАНЯТТЯ З ПРЕДМЕТІВ «ЕКОНОМІКА» І «ГЕОГРАФІЯ» ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО КУРСУ.....	123
В. А. Ташматов, В. В. Папінян ЛОГОТЕРАПІЯ ЯК ОДИН ІЗ МЕТОДІВ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	128
G. M. Shmelkova, O. R. Rudnik THE IMPLEMENTATION PROBLEM OF INNOVATIONS IN INDUSTRIES.....	132

РОЗДІЛ 5

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Т. І. Григор'єва, М. М. Проценко СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМАХ.....	138
--	-----

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 40

Підписано до друку 18.07.2024 р.
Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. 16,74.
Тираж 100 прим. Замовлення № 0724/490.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.